סדר התפילה · הגדה · מפרשים

מדרש בחדוש על הגדה של פסח

רבי אליעזר נחמן פואה

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

מדרש בחדוש על הגדה של פסח

רבי אליעזר נחמן פואה

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/מדרש-בחדוש-על-הגדה-של-פסח/
הקובץ נוצר ב־16 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611151759 של הספרייה.

תוכן העניינים

הקדמה 4
מגיד 8
הא לחמא עניא 8
מה נשתנה 10
עבדים היינו 13
מעשה שהיה בבני ברק 16
כנגד ארבעה בנים 16
מתחילה עובדי עבודה זרה היו אבותינו 20
ארמי אבד אבי 23
עשר המכות 33
דיינו 57
פסח מצה ומרור 65
חצי הלל 68
כוס שניה 73
הלל 74
מזמורי הודיה 74

הקדמה

מדרש הגדה של פסח לארנ"ן

יחדו אלים **הפודה** דלים וספרו נוראות **המצמיח** ישועות ואל תדחו אנוש רמה נגש נקרב לספר מגדולותיו ית' ונפלאותיו אשר עשה במצרי' לקיים מאמרו אשר צוהו למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חייך וממנו ית' אשאלה עזר להגיע אל תכלית כונתי ויחנני חכמה בינה דעה והשכל גל עיני ואביטה נפלאות אלה מתורתך.

והנה תחלה נחקור לדעת למה זה גזר הוא ית' שישתעבדו ישראל כל עיקר כי אין ספק שכל הפעולות המתהוות ממנו ית' הם בתכלית השלמות שנ' הצור תמים פעלו ואפי' אותם שהם משוני' מתחלת הוייתם כגון הנולדי' עורים או פסחים וכיוצא כל דרכיו משפט וכפי טבע אותו החומר ואותו עת ואותו מזג הנולד הוא היותר שלם שאפשר לצאת מאותו הפרט. וגם הוא אל אמונה ואין לומר שמבלי יודעו האמת הוא דן דין בלתי ישר. והוא גם כן חפץ ביושר ולא בעול וא"כ למה גזר השעבוד לבני אברהם אוהבו לאותם שהם נקראי' זרעו כי ביצחק יקרא לך זרע ביצחק ולא כל יצחק הוא יעקב וכל זרעו הנקרא זרע אברהם אוהבי. אם היה להיותו הוא ית' מביט מראשית שעתידי' לחטוא וראויים להשתעבד א"כ מאחר שהוציא הדבור מפיו מוכרחי' היו לחטוא כמו שכתב החכם אלשיך בחבורו שכל זמן שהדברי' עדיין לא יצאו מפיו ית' אפשר שישתנו מדבר לדבר ויהיו כלם מסכימי' אל ידיעתו ית' אבל אחר שהוציא דבר מפיו לא ישתנה כענין שכתוב כי כאשר ירד הגשם והשלג וכו' כן יהי' דברי אשר יצא מפי לא ישוב אלי ריקם כי אם עשה את אשר חפצתי. ואם על לא חמס בכפם כי באמת לא מצאנו להם עון ראויים אל העונש ההוא למה ישתעבדו.

ואחרי שנדע שראויים היו לשעבוד נבקש טעם למה שלחם במצרי' מקום יותר מטונף בזימה וכשוף מכל העולם. עוד למה העניש המשעבדי' בכל המכות אשר הכם. וכן למה הכם בכבודו ובעצמו ולא ע"י מלאך ושרף. ואגב ארחין נפרט מספר החמשי' מכות שלקו המצריים במצרי' וכמעט המאתים וחמשי' שלקו על הים. והנה על כל הדברי' האלה כבר העירוני רעיוני בספר **גרן ארנ"ן** ושם כתבתי מה שמן השמי' האירו בהם עיני ועכ"ז לקיים והגדת לבנך ביום ההוא אעלה בזכרוני זה חד מתרי תלת טעמי דאמרנא התם.

ועל הראשונה אומר כי הנה אאע"ה גדול היה בעיניו ית' יותר מכל באי העולם מיום שנברא עדיין ולרוב חבתו אצלו ייחד הוא ית' שמו עליו והוא הראשון שנ' בו שהוא אלקיו וקראו אוהבו כמו שנ' זרע אברהם אוהבי ולפי זה יש לתמוה איך בשעת חדוה שהוא יתברך בישרו וא"ל לא יירשך זה כי אם אשר יצא ממעיך ושמתי את זרעך ככוכבי

השמי' צעורי קא מצער ליה בגזור עליה' שעבוד ועינוי ארבע מאות שנה בלי ידיעת סבה אליו:

אמנם ראוי להאמין כי כל הצרות והחולאי' והיסורין הבאי' על הכלל או על הפרט הם לצרף ולתקן המעוות שנא' כל אמרת אלוה צרופה פי' כל דבור היוצא מפי מדת הדין הוא לצרף ומכאן אמרו אין יסורין בלא עון שעל זה לא נחלקו בגמ' במס' שבת פ' במה בהמה על מה נחלקו אם יש מיתה בלא חטא וגמרו שם שיש מיתה בלא חטא אבל היסורי' הניחם במקומ' שאינ' בלא עון וא"כ ראוי לדעת על מה נתיסרו בני אברהם במצרי'.

ואולם קבלנו כי ב' נשי' היו לו לאה"ר זו אחר זו הראשונה נבראת עמו בקומתו ובצביונו ועליה אמר הכתוב זכר ונקבה בראם ביום הבראם ולהיותה גדולה כמוהו לא היתה מקבלת מרותו ומשתררת עליו וברחה ממנו והיה שמה גם כן חוה היא החוה ראשונה שמצינו בדברי רז"ל ובראות ה' ית' כי לא טוב היות האדם לבדו לקח אחת מצלעותיו ויבן אותה לאשה למען תכיר כי אבר מאיברי האדם היא ולא תשתרר עליו וכן כתב הראב"ד בספר בעלי הנפש ומשניתנה לאדם האשה הזאת נתקנאתה בה הראשונה כמו שאמרו חכמי' אין אשה מתקנאת אלא בירך חברתה כי סבורה היתה שאדם ילך אחריה ותוכל היא לעשות מה שלבה חפץ ולזנות תחת בעלה כי היא האשה המנאפת שאמר שלמה בחכמתו ועכשו שראתה שלא עלה בידה נתחרטה מאשר עשתה והתחילה לבכות וליליל ועל כן הוסב שמה לילית היא לילת חייבתא אמהון דשדי וחשקה תמיד להזדווג עם בני אדם ובכל לילה הולכת ושוטטת בעולם וכשמוצאה מי שרעיוניו לא מטוהרי' או מי שהוא עצב ונאנח היא מתחממת עמו ומביאתו לידי קרי והיא קולטת אותו הזרע ויולדת ממנו כדומה לה ועל כן הזהירו רז"ל לאדם שלא יהרהר ביום בדברי עבירה שמא יבא לידי טומאה בלילה וכן הזהירו שלא יתעצב כי אין הקדושה שורה במקום עצבות וכשאין קדושה נמצאת שם טומאה שורה. והנה להיות אדה"ר מצטער ונעצב מאשר חטא על הנפש ופירש מאשתו ק"ל שנה כדין התענית שאסור בתשמיש המטה בכל אותם השנים הטמאה הזאת נתחממה עמו ונעשקו בידה כמה וכמה נצוצי טהרה שיצאו ממנו וזהו שאמרו שעמד בגיחון ק"ל שנה שאין הכונה שעמד שם יומם ולילה שלהיות המים קרים בטבע היו מונעי' החמו' אלא רוצה לומר שהיה הולך וטובל שם בכל יום מטומאת קרי שהיה רואה לאנסו.

ולהיות הנצוצות האלו באים ממי שהיה יציר כפיו ית' לא נתבטלו ולא נטמעו בטומאה לגמרי ולהחזירם בכלל אנשי' צדיקי' צריכי' היו תקון וצרוף גדול ולא כל אדם ראוי לכך כי הגרועי' לא יועילו והלואי לא יזיקו וכל דאלים גבר מעין מה שאמרו עם הארץ אסור

לאכול בשר ליודע סודו וטעמו וכן אירע להם כי הוא ית' הביאם בכל דור ודור לצרפם וקלקלו וזהו כי ידוע הוא שאדם היה כולל בעצמו כל הבאי' אחריו וכלם היה להם חלק בחטא שעשה מאכילת הפרי שהיה כלול מע"ז ג"ע וש"ד כמו שאז"ל ולכן הן כל אלה פעל אל פעמי' שלש להביאם לתקן את המעוות. ראשונה בא דור אנוש ונתחברו עמהם הנצוצות האלו ובמקום שהי' ראוי לתקן קלקול ע"ז השחיתו ואז הוחל לקרא בשם ה' כתרגומו ויצא אוקיינוס והציפם חזרו בדור המבול ובמקום תקון חלק ג"ע קלקלו והשחיתו דרכם ונמחו ברותחין. חזרו בדור הפלגה ובמקום תקון חלק הש"ד קלקלו בבנין המגדל והוצרך כביכול לבלבל שפתם, והיו הורגי' זה את זה והפיצם על פני כל הארץ. באו באנשי סדום וקלקלו בשלשתם שנ' ואנשי סדום רעי' זה עם זה בש"ד וחטאי' בג"ע לה' מאד זו ע"ז הוכו בסנורי' מעין עונש אדה"ר שנשאר בחשך ואח"כ גורשו מן העולם כמו שגורש אדם מג"ע.

ובראותו הוא ית' שמרוב טובה היו מקלקלי' ולא מתקני' גזרה חכמתו יתברך ליסר גוי מהגוים תמים שלא יבעטו בייסורי' וצדקתם תעמוד להם שבהסתבכ' או בהתערב' בהם לא יהפכו אותם לטבעם אלא הם יזככום ויטהרום ויסירו מהם כל סיג וטנוף ויבחר בזרע אברהם עבדו כי ידעו את אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה' הגם כי יסור ייסרם ובזה יעשו צדקה עם הנצוצות ההם ומשפט שירחמו עליה',

הוא הדבר שהודיע הוא ית' לאברה' באמור לו ידוע תדע כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם וכו' דראוי לדקדק מאחר שהיו גרי' מי לא ידע שיהיו בארץ לא להם אך רוצה לומר ידוע תדע שתי ידיעות אחת שעקר ביאת האדם בעולם הוא לתקן את המעוות ותדע כי זרעך ראוי יהיה לכך ולפי שכשם שאם יתערב עופרת בכסף כשירצו לצרפו ולזככו ישימו אותו בכור על האש ויפיחו בפחם עד שיסירו ממנו כל סיג כך אי אפשר לזכך נפשות המטונפות בלי יסורין והיסורי' צרי' לקבלם בעה"ז או למרקם בגיהנ'

וע"כ אני אומר לך כי גר יהי' זרעך בארץ לא להם כלו' לא בשבילם שהם לא חטאו חטא שיהיו ראוי' לעונש של שעבוד עינוי אלא להיותו זרע ראוי וחשוב לצרף הנצוצות ההם. נמצא עם זה שבשעת חדוה לא צערו כנר' מפשט הכתוב אלא בשורה טובה בשרו להודיעו שזרעו יהיה מלא הגוי' ויזככום ולזה היה אברה' מבקש לגייר גירי' למהר תיקונם וישראל במצרי' גדרו עצמם מן הערויות לטהר קלקול דור המבול וקצתם שלא נטהרו הושלכו ליאור. ולא שינו את לשונם לטהר קלקול דור הפלגה שבלל ה' שפתם וישבו בארץ גושן להגיש עצמם לעבידת השי"ת וקצתם שלא נטהרו נמחו בבנין. עוד

לא היה בהם דלטורין לטהר קלקול סדום שהיו מספרי' לשון הרע על האכסנאי' ועושי צדקה וממיתי' אותם וקצתם שלא נטהרו מתו בשלשת ימי אפלה.
נמצא שישראל הם מכווני' אל הדורות שקדמו להם וכשם שבדורות הראשוני' בכל דור היה צדיק א' תומך העול' שלא יפול. כך במצרי' בא משה שקול ככלם וכל שאירע להם אירע לו לדורות שכל אמרת אלוה כי גר יהיה זרעך היתה צרופה לצרף הדורות כאמור. כי תחלה נולד שת כשהיתה חוה בת ק"ל שנה וממנו הושתת העולם ובמצרי' נולד משה בשנת ק"ל ליוכבד. בדור המבול נח שבלל העולם ונולד מהול וניצול בתיבה. במצרי' משה נולד מהול וניצול בתיבה. בדור הפלגה עמד אברה' וקלל בוני מגדל ויצא מתוכם. במצרי' בא משה והרג את המצרי ויצא ממצרי'. באנשי סדום אעפ"י שהיו רעי' וחטאי' לה' מאד עמד אברה' והתפלל עליה'. במצרי' בא משה והעתיר על פרעה ועבדיו אעפ"י שהיו כופרי' ביכלתו ית'. זה מספיק אל אשר שאלנו למה נשתעבדו יש' על לא חמס בכפם. וכלל הדברי' שהיה כדי לצרף הנצוצות ולתקן קלקול העברות הכוללות בחטא הקדום:
וטעם הגלותם במצרי' ולא במקום אחר היה לפי שהיא קרובה אל הקדושה יותר ממקום אחר. כי הנה הגלות אינו אלא יציאת האדם ממקומו המיוחד לו. ומקום מיוחד לישׂ' הוא מקום הקדש. ובצאתם משם נכנסי' במקום טומאה. וכשם שירושלם של מטה מכוונת כנגד ירושלי' של מעלה שנא' ירושלי' הבנויה כעיר שחברה לה יחדו. כך מצרי' היא מצרנית לא"י למטה ולמעלה וזה שמה אשר יקראו לה מצרי' להיותה מצרנית אל הקדוש' ע' בס' שערי צדק דף ח' ע"ד והכתוב מכריז וחברון שבע שני' נבנתה לפני צען מצרי'. וכן בזהר פרשת לך לך דף פ"א ב' בתתם טעם למה ירד אברה' למצרי' יותר מבמקו' אחר אמרו בגין דשקיל לגן ה' דתמן שקיל ונחית חד נהרא דאיהו לימינא. ואברה' כיון דידע ועאל בהימנותא שלימתא בעא למידע כל אינון דרגין דאתאחדן לתתא ומצרי' הוה נטיל מימינא ובגין כך נחת למצרי' עכ"ל: הנה כי היא מכוונת אל הקדושה. ועל כן הגלם הוא ית' שם למען לא יתרחקו ממקומם שעור רב. ולנו טעם נכון למה לקחה מצרי' תשעה קבין כשפין מעשרה שירדו לעולם ואין כאן מקומו. וטעם אל מספר הארבע מאות שנה של הגלות ומה גרם צאתם משם קודם הזמן ההוא. הלא הם כתובי' על ספר גרן ארנן פרשת לך לך יבוקשו משם:
עוד טעם אחר אל הגלותנו במצרי' יותר מבשאר הארצות נמשך מהקודם. והוא שבצאת ישראל ממצרי' הואיל הוא יתברך לפרסם אלקותו בעולם ולהראות חבת ישראל אצלו. ולפרסם אלקותו וגדולתו צריך ליסר אחד מקרוביו למען הרחוקי' ישמעו וייראו כעין מה

שכתוב בקרובי אקדש. ובהיות מצרי' קרובי' אל הקדושה יותר משאר האומות כנזכר. כי על שרם נאמר וירכב אותו במרכבת המשנה אשר לו. אליה' נוגע הדבר כדי שעל ידם יתפרסם בכל העולם. שאילו הכה שר אחר למטה ממדרגתו היו אומרי' שאין יכולתו ית' על השר שלמעלה ממנו. עכשו לא יהיה להם פה להשיב:

עוד להיות שעל ידו ית' היה עתיד להעשות הדין הזה כמ"ש וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי כלו' אני בעצמי אינו דין שתהא אומה רחוקה מקבלת הכבוד ההוא. שעם היות שנצטערו בלקותם ובמותם. עכ"ז תועלת רב נמשך להם כמו שאנו עתידי' לבאר בעה"י:

ואחרי שידענו טעם הגלות וטעם מקומו נבוא אל ביאור ההגדה ובכללו יתבארו יתר ההערו'.

מגיד

הא לחמא עניא

פסקה ג

והנה המגיד בפתח דבריו רצה לחזק לבנו בגלות הזה ושנאמין שעתיד הקב"ה לגאלנו. ונתן סבה אל אורך הגלות. וזהו עיקר ההגדה. ובכללה הולך ומגיד את הדברי' שאירעו לנו ולאבותינו במצרי'. והמכות שהוכו המצרי' כי כיוצא בהם יעשה הוא ית' בגאולה העתידה ובספור הדברי' יעוררו רחמיו ית' ויגאלנו באומרו ראו איך ראויי' שיעשה להם נסי' מחודשי' כי זה כמה שני' עשיתי להס נסי' אלו שמזכירי'. ואינם כפויי טובה. ולז"א שכל המרבה לספר ביציאת מצרים הוא משובח לפי שמעורר יותר הרחמי'. וכמ"ש בסה"ז ונביא לשונו לקמן בעה"י: וזה החלו לדבר הא לחמא עניא וכו'.

תחלה ראוי לתת טעם למה התחילו המדרש הזה בלשון תרגום. ולא המשיכו דבורם באופן זה. ונראה לומר שדבר ידוע הוא שהתרגום הוא לשון ארמי לשון מאותו רמאי המקטרג תמיד על ישראל. וע"כ אמרו שלא ישאל אדם צרכיו בלשון ארמי לפי שאין מלאכי השרת מכירין בו. הואיל והוא לשון מיוחד לארמי אובד אבי. ועכ"ז למען לא יקטרג בתפלותינו התקינו חכמי' לתת לו חלק בהם הלא הוא התרגום שאומרי' בקדיש ובקדושה דסדרא. כי יתפאר ויאמר חשוב אני בעיני ה' שאומרי' תפלותיה' בלשוני:

מעתה להיות שגרשנו אותו מבתנו כאשר צונו הוא יתברך שאור לא ימצא בבתיכ' וכתיב כי כל שאור וכל חמץ כי שאור וחמץ הם כנויים אל השטן הוא יצה"ר. ואין ספק שהוא מקפיד על הדבר. לפיכך סדרו לנו שניתן לו חלק בראש מעין שעיר המשתלח. ומעין המשל שמשלו חכמי' לכלב הצועק בבית המלך אומר המלך זרקו לו עצם ולא יערבב

הסעודה. כך אנו מתחילין בלשון ארמי זה כדי שלא יערבב שמחתנו:
והתחילו בבבא זו למען ישמעו שעדיין אנו משועבדי' בגלות ואל יטיל עין הרע בשמחתנו. ואומרי' לו שעם היות שיצאנו ממצרי' עדיין אנו אוכלי' לחם עוני כאשר היינו עושי' שם. ואם ירצה גם הוא לבוא לסעוד עמנו הרי אנו מזמיני' אותו. ולזה אנו אומרי' כל דכפין ייתי ויכול לקיי' אם רעב שונאך האכילהו לחם. וגם כי אנו מזומני' לאכול לא שכחנו חרבן בית מקדשנו ותפארתנו לקיי' אם לא אעלה את ירושלם על ראש שמחתי. וזהו אמרנו #?* הא שתא הכא עבדי וכו':
ואולם אומרו הא לחמא נרא' שאינו מדוקדק שאם הכונה לומר שהוא מעין הלחם שאכלו אבותינו במצרי' הול"ל כהא לחמא כמו שהיא גירסת האשכנזי' אלא שגם בנוסח ההוא יקשה. כי לא אכלו אבותינו במצרי' לחם מצה דומה לשלנו. שהרי מעיד הכתוב שבצאתם ממצרי' אפו העוגות מצות על כי גורשו ולא יכלו להתמהמה אלא לחמם היה נקרא לחם עוני לפי שהיו אוכלי' אותו בענוי ושעבוד. ולפי זה היה ראוי שיאמר לחמא די אכלו אבהתנא בארעא דמנרי' לחמא עניא הוה. עוד ראוי לדקדק למה הזכיר הלחם שהיו אוכלי' יותר משאר הענוייי'. אמת שלזה היינו יכולי' להשיב שהואיל וסדרו לנו לומר הסדר הזה קודם האכילה כדי שלא ישן וימנע עצמו מהגיד מצא מין את מינו ונעור.
אך אפשר לומר כי לחמא האמור כאן אינו רוצה לומר לחם אלא סעודה כמה דאת אמר עבד לחם רב. וכן מורה הפועל שאנו עושי' באמרנו הנוסח הזה שמגביהי' הקערה אשר בה לחם וירקות ודברי' אחרי'. וכן משמע ממה שאמרו בגמרא שמסלקין השלחן מלפני כל אחד ואחד אחר שאמרו הא לחמא כדי ליתן מקום לתנוקות לשאול. וכן אביי כשהיה קטן בבית רבה רבו כשראה כן אמר אכתי לא אכלינן מ"ט עקריתו פתורא. אמר רבה פטרתן מלומר מה נשתנה. וא"כ כונתו לומר סעודה זו אכלו אבותינו בארץ מצרי'. היינו לחם צר וירק ולא דבר אחר ומעוני' בחומר ובלבני' שע"כ משימי' בתוך הקערה גם החרוסת כפי סדר הגמ' והפוסקי'. וגם כי יש בתוכה הזרוע בשלה והצלי ידוע שהם זכר לשלמי חגיגה וקרבן פסח. וא"כ לא נמצא בסעודה אלא דברי' של עוני. פת שלא החמיץ ומצומצם כדרכו של עני בפרוסה וירק שהוריקו פניה' בענוי. והחרוסת זכר לטיט. ועכשו יש לנו כמה מיני מאכלי' לאכול ולהאכיל ויין ברבוי שאפי' עני שבישראל לא יפחתו לו מארבע כוסות של יין וכל שכן שאר הדברי' הרגילי' לתת להם בשר ודגי' וכל מטעמי' באופן שכלם מראי' עצמם עשירי' ויכולי' לומר כל דכפין יתי ויכול וכו'. והא דלא אמרינן כהא לחמא הוא משום שדבר ידוע שהדומה אינו בגדר הנדמה. וכדי שלא יאמרו שהוא גרוע ממה שאכלו אבותינו במצרי' וע"כ אומרי' הא לחמא כלומר

סעודה זו היו אוכלי' ולא מעולה ממנה.
ועל דרך דרש ורמז אפשר לומר כי דברי המגיד הם במאי דהוה וכונתו לדבר על לבנו ולנחמנו בגלותנו זה הואיל ולא נגאלנו בניסן הזה כמו שהיינו מצפי' מטעם בניסן עתידין ליגאל כמו שיבא בעה"י.
והתחיל בנוסח זה לקיים מה שאמרו חייב אדם לברך על הרעה כשם שמברך על הטובה. ואומר שמודה ומשבח לאדון הכל שהגלנו מארצנו. שאילו לא הגלנו לא היינו מברכי' את שמו ית' על שום דבר. כמו שאמרו לא נחרב הבית אלא מפני שלא היו מברכי' על התורה. והוא הדין לשאר ברכות. דאם על חרבן ראשון נאמר הוא דבר פשוט שלא היו מברכי' כי הלא עזרא ובית דינו תיקנו כל הברכות. וביאה שנייה פקידה היתה ולא גאולה. ואם על חרבן שני נא' אפשר שהיו מתרשלי' בהם כמו שעושי' רבי' בזמננו. וזהו אומרו הא לחמא עניא על דרך שאמרו לחם שעונין עליו דברי' הרבה.
וכשהיו אבותינו במצרי' היו אוכלי' אותו בלא ברכה וזהו אומרו כל דכפין יתי ויכול כל דצריך ייתי ויפסח. כלו' בימי' ההם כל הרעב הוא בא ואוכל בא ומדלג. היינו היה בא בחפזון לאכול בלא ברכה לפניה ולאחריה ומלת יתי לפי דרכנו הוא בינוני כמו ככה יעשה איוב וכמו ויש אשר יהיה הענן ימים מספר ורבי' כאלה. וכן נר' ממ"ש זכרנו את הדגה אשר נאכל במצרי' חנם ואז"ל חנם מן המצות. ומה מצוה נעשית באכילת הדג אלא הברכה שלא היו מברכין אותה. לא כן אנו שקודם אכלנו המצה אנו מברכי' שבע ברכות.
ואחר שאמר מה שהיו עושי' במצרי' מתפלל על גאלתנו. וכאילו יאמר שראוי' אנו אליה. מק"ו. שאם כשהיו במצרי' עם היות שלא היו מברכי' על אכילתם. והרי הוא כאילו אינם מכירי' החסד הנעשה להם. שמפני זה אילו היו בארצם ראוי' לגלות ממנה, ועם כל זה נגאלו בחסדך. אנו שמברכין אותך כאמור אינו דין שתגאלנו. לכן יהי רצון שמה שאנו אוכלי' השנה הזאת כאן בעבדות נאכל לשנה הבאה בא"י בני חורין שלא נמנע מלברכך בקדושה ובטהרה:

מה נשתנה

פסקה ב

יש לשאול מה טעם סדרו חז"ל ענין זה בלשון שאלה ותירוץ וכמו ששנינו מזגו לו כוס שני וכאן הבן שואל ותנא יש לו בן וכו' יש לו אשה אשתו שואלתו ואם לאו הוא שואל את עצמו. **אמנם** אפשר לומר שלהיות כל דבר לימוד כשהלומד מתקשה בו ואח"כ מוצא תירוץ שמתישב בלבו אז הדבר ההוא נקבע בדעתו ולא תסתלק עוד ממנו.

וענין זה של יציאת מצרי' הוא שורש ועקר כל המצות על כן אפי' כלנו חכמי' כלנו נבוני' כלנו יודעי' את התורה מצוה עלינו לחקור ולהרגיש בכל ההרגשות שיד שכלנו מגיע למען יקבעו בדעתנו קביעות שלם לא יסור ממנו. ולפי הפשט אפשר לומר כי ידוע הוא שלעולם אין מקרא יוצא מידי פשוטו. וממה שכתוב והיה כי ישאלך בנך מחר וכו'. והיה כי יאמרו אליכם בניכם מה העבודה הזאת לכם: נר' כי ייטיבו בעיניו ית' דברי השואל. כי המחר הזה אינו יום שני ליום העומד בו כמו שאמרו יש מחר שהוא לאחר זמן. ועל כן להיות חביב אצלו ית' שאלת הבן יהיה מתי שיהיה שמפני זה צוה להשיב לו מעין שאלתו לפיכך ראו חכמי' לסדר הענין בלשון שאלה. אי נמי בראותם שחביב אצלו ית' שאלת כל דבר מהענין הזה כמו שהוכיח זה משאלת התם. למען לא יבוש שום אדם לשאול בענין. סדרו שאפי' איש יחידי והוא ת"ח ישאל את עצמו דברי' שנראי' כאלו אין בהם יסוד. ובזה כל מי שיקשה לו שום דבר ישאלנו ולא יבוש.

ועל השאלות ששאל המגיד ראוי לתת טעם למה שאל אלו. יותר מאחרות. שאם כונתו היתה על הדברי' המורי' השעבוד כמו שנראה אומרו ובלילה הזה כלו מצה. ובלילה הזה מרור לא היה לו להביא פסקא בלילה הזה כלנו מסובין. ואם כונתו להזכיר מאלו ומאלו למה לא הזכיר מה שאנו שותין ארבע כוסות יין שהכל חייבי' בהם כדתנן אפי' עני שבישראל לא יפחתו לו מארבע כוסות של יין. ויותר היה מקום לשאלה זו הואיל ומוזגין הכוס שני קודם שאלת מה נשתנה כדתנן מזגו לו כוס שני וכאן הבן שואל. והרי הבן לא ישאל אלא מהדברי' אשר הוא רואה לא ממה שיעשו אחרי ספור ההגדה הנזכרי' במשנת מה נשתנה.

אמנם אפשר לומר על פי דרכנו שדרכנו במשנה ראשונה. שבא המגיד לנחם את המצטערי' מאורך הגלות ואמר. אם תאמר מה נשתנה הגלות הזה המכונה בשם לילה כדכתיב אתא בוקר וגם לילה מכל הגליות שעברו.

משיב ואומר דע כי בכל הלילות שעברו אנו אוכלי' אחר הגאולה חמץ ומצה רמז ליצה"ט ויצה"ר כלומר יש מי ששולט בו יצה"ר ויש מי ששולט בו יצה"ט אבל בלילה הזה כשנצא ממנה כלו מצה יתבטל יצה"ר לגמרי. ולפי דרך זה יהיה שי"ן שבמלת שבכל כמו בשביל.

ועוד מטעם אחר נשתנה ונתארך גלות זה מכל הגליות והוא שבכל הלילות אנו אוכלי' שאר ירקות וכו'. וזה יובן עם מה שאמרו בפרק הספינה שלעתיד לבא כל צדיק וצדיק יהיה נכווה מחופתו של חברו.

והיא מעין הקנאה טהורה המותרת בעה"ז שהיא קנאת סופרי' המרבה חכמה. כן הקנאה

שתהיה לכל צדיק וצדיק בג"ע מחופת חברו לא תהיה קנאה רעה כמצטער מכבוד חברו. אלא מצטער ממה שלא הוסיף הוא מצות ומעש"ט בעה"ז כמו שהיה יכול. כדי לזכות למה שזכה חברו. ובשביל הצער ההוא יתוסף לו שכר על שכרו. וזהו שאמר כאן שבכל הלילות אנו אוכלי' שאר ירקות. כלומר היה לנו מכל מיני קנאה טובה ורעה כי הקנאה גורם לאדם שפניו מוריקות. והלילה הזה מרור היא קנאה שאין אחריה קנאה אחרת כמו המרור שאין בירקות הנאכלי' מר כמוהו.

ועוד שבכל הלילות אין אנו מטבילין אפילו פעם אחת. מטבילין הוא מלשון טבילה והכוונה לומר כי ייסורי הגליות הראשוני' לא הועילו לנו אפילו לטבילה אחת ויסורי הגלות הזה יעלו לשתי טבילות אחת לגוף ואחת לנפש שהוא במקום הגיהנם.

ועוד שבכל הלילות אנו אוכלי' בין יושבין ובין מסובין כלומר יש מי שנהנה מקצת מעין העה"ב כגון המענג את השבת שהוא אחד מששי' בעה"ב. וכן התשמיש והלילה הזה כלנו מסובין שכלנו נזכה תמיד לעונג ההוא. ולפי שלכל הדברי' הנזכרי' צריך שנהיה נקיים מכל סיג וטנוף לפיכך הוא ית' מייסר אותנו ומאריך גלותנו לטוב לנו:

עוד אפשר לומר והוא הנכון שהשאלה היא כפשטה מה נשתנה וכו'. והשינוי הוא שבכל הלילות היינו שאר הגליות אנו אוכלין חמץ ומצה וכלו בלשון שאלה וכמו שיבא: וזה כי המגיד ראה והנה ד' דברי' הם הגורמי' צער לבני הגולה. א' הצרות העוברות עלינו תמיד שבכל דור ודור עומדי' עלינו לכלותנו ואילו היינו גאולי' חורין היינו מכל רע. ב' מה שהיצה"ר מסית אותנו לעבור על רצון קוננו וכשנהיה גאולי' מובטחי' אנו שלא יזיקנו עוד כמשרז"ל עתיד הקב"ה להביא יצה"ר ולשוחטו וכו'. ג' שאין אנו מקבלי' שכר המצות והמתנ' שכר העה"ב לרוב בני אדם הוא תוחלת ממושכה מחלת לב. ד' העלם קץ הפלאות. ועל כן סדר הענין בלשון שאלה ותירוץ לומר אם יקשה לנו הגלות הזה על אחת מארבע סבות אלו. הנני משיב ואומר לך הטעם. והתחיל ואמר מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות, כלומר אם תאמר מה נשתנה הגלות הזה מכל הגליות. שבכל הגליות לא המתין הוא ית' לגואלנו עד הגיע זמן לבער היצה"ר מקרבנו הנמשל לחמץ. אלא גם אם היה יודע שנאכל עוד חמץ. כמונו היום ששולט בנו היצה"ר ופעמי' המצה הוא היצה"ט לא מנע מלגאלנו. והלילה הזה אינו רוצה לגואלנו עד שיהיה כלו מצה ויבוטל החמץ לגמרי. עוד מה נשתנה שבכל הלילות אנו אוכלי' שאר ירקות. פי' הגם כי בשאר הגליות טעמנו בהם טעם מר ממרירות הצרות שעברו עלינו הדומים לעשבים מרים. עכ"ז לא היה כל כך מר כמו המרור שהן הצרות המתרגשות עלינו בגלות הזה. ועוד שהוא מר מעצמו מצד אריכותו ומצד הבזיון שמבזין אותנו עד היותנו סחי ומאוס

בגוים והבזיון דבק בנפש והוא מר לנו מאד. ובשאר הגליות לא היו מבזין אותנו אדרבה מנשאי' אותנו ומבקשי' להתחתן בנו. ועוד שבכל הלילות אין אנו מטבלין אפילו פעם אחת. ירצה למה יהיה הפרש גדול בגלות הזה משאר הגליות. שבשאר הגליות לא היינו מעורבים בדעתנו מתי נגאל. כי הגלות מצרי' ידענו שלא היה עתיד לימשך אלא ארבע מאות שנה וגלות בבל שבעי' שנה. וזהו אומרו אין אנו מטבלין פי' מעורבבי' אפילו פעם אחת מלשון ותפעם רוחו. ובגלות הזה תתפעם שתי פעימות. אחד שמא לא נזכה בעצמנו על הגאולה. שנית שמא יארע לנו ח"ו צרות אחרות. עוד שבכל הלילות אנו אוכלין בין יושבין ובין מסובין וכו' פי' ידוע כי המסב אין דעתו לעמוד תכף כמו היושב בלבד בלי הסיבה. כמו שאמרו הסיבו אחד מברך לכלן כי כונתם היא לעמוד שם יחד עד גמר סעודתם ע"כ אמר מה נשתנה שבכל הלילות לפעמי' היו יושבין בלא הסיבה כאילו היו מזומני' לעמוד ליגאל. ולפעמי' היו מסובין כנרדמי' ומתיאשי' מן הגאולה כמשרז"ל בלשצר מנה וטעה. אחשורוש מנה וטעה. דניאל מנה וטעה. שנא' בשנת אחד למלכו אני דניאל בינותי בספרי' מספר השני' אשר היה דבר ה' אל ירמיהו הנביא למלאת לחרבת ירושלם שבעי' שנה. וכשהי' סמוך אל המספר שנראה היותו תשלום הקץ היו יושבי' בלא הסבה כמוכני' לקום. א"נ אם היו בהם מסובין שלא היו חפצי' בגאולה. כמו שנשארו עם רב בבבל וכן בספרד. והיו כמסובין לאכול בקביעות. היו ג"כ מאותם שהיו יושבי' בלבד ומצפי' לעמוד מהר ליגאל. והלילה הזה כלנו מסובין. אין אתנו יודע עד מה ימשך גלותנו זה. ועל כל הדברי' האלה השיב במילין קלילין כוללי' דברי' רבי' עבדי' היינו וכו'. כלומר כל זה מה גרם שיהיה כך היה לפי שעבדי' היינו לפרעה במצרי' ויוציאנו ה' אלקינו משם קודם זמנו בכח גדול וביד חזקה כמו שיבא ורוצה הוא ית' להמתין שיסתלקו כל המעיקי' למען לא יצטרך להגלותנו עוד:

עבדים היינו

פסקה ב

מתחיל ההגדה ויהיו המצות מגולים בשעת אמירת הגדה:

דבר ידוע הוא שכל הפירות הנלקטי' קודם בישולם אינם מתקיימי' וירקבו. ואף אותם שנתבשלו על ידי השקהה גם הם לא יערבו וימתקו כאותם שנתבשלו מאליה' כדכתיב וממגד תבואות שמש. כיוצא בזה גאולת מצרים לפי שהוצרך כביכול הוא ית' לדלג על ההרי' ולקפץ על הגבעות ולגואלנו קודם הזמן והוא כעין לקיטת הפרי קודם זמנו. וזה היה גרמה לכל הרעות שנתהוו אח"כ והענין הוא כי מפני גלולי מצרי' שנטמאו בהם ישראל כדכתי' איש שקוצי עיניו השליכו ובגלולי מצרי' נטמאו נכנסו במ"ט שערי

טומאה מחמשי' שבהם. ואילו לא היה ממהר הוא ית' להוציאנו משם והיינו נכנסי' בשער החמישי' לא היינו יכולי' לצאת משם עדי עד. כי הטומאה היתה סובבת אותנו מכל צד והיינו נהפכי' לעם אחר. ואפשר שהניצוצות שאמרנו בתחלת דברינו היו גורמי' להם. וזהו אומרו הרי אנו ובנינו ובני בנינו דעד כאן רחמי האב על הבן. ועל כן לא הזכיר יותר. אבל ממילא משמ' כל הדורות הבאי' אחריה' משועבדי' היינו לפרעה במצרי'. ולפי שאמר לאברהם ואחרי כן יצאו. התחיל למנות הארבע מאות שנה מלידת יצחק ולא מירידת מצרי' כאשר היה ראוי. כי חפזון שכינה וחפזון זה של יש' גרם שלא המתין לעת קץ ואלו היה אפשר להמתין לא היה מגיע אלינו שום דבר רע במדבר ולא בשאר ארצות ולא היה כח בטומאה לשלוט בנו. כי כיון שגזר הקב"ה גדולה לאדם. וכל שכן לאומה שלמה לדורי דורות גוזרה. וזהו הכח גדול והיד חזקה שהוצרך כביכול לו ית' כדי להוציאנו. לא שטרח ונתיגע לגואלנו כי כל הגוים כאין נגדו. וכל דיירי ארעא כלא חשיבין. אלא להיות אלקי' שופט צדיק. וצאתם אז היה קודם זמנו וכמעט נגד הדין הוא הכח הגדול והיד החזקה שהוצרך ללמד עלינו סנגוריא ולמצוא דרך שדבריו תקום לעולם. ואם אמר ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה. הכי הוו. כי התחיל המספר מלידת יצחק כאמור. ועל כן רצה שפרעה יאמר בפיו קומו צאו מתוך עמי. למען לא יהיה מקום למדת הדין לקטרג. ועכ"ז על מספר הק"ץ שנה נתרעמה מדת הדין. ופייסה בהבטחה להשלימם לה בגלותנו זה כמו שכתוב אצלנו בפרשת לך לך בגר"ן ארנ"ן.

והואיל ולקיטת הפרי קודם זמנו גרם כל הקלקול על כן הזהיר אותנו בגלותנו זה שלא לדחוק את הקץ למען לא יארע לנו כמו שאירע בגלות ההוא שהוצרך לגואלנו קודם הזמן. והיה גרמה לשוב בגולה וכן הזהיר לאומות באומרו השבעתי אתכם בנות ירושלם אם תעירו ואם תעוררו את האהבה עד שתחפץ. ולכן טוב לנו להמתין בשמחה בישול הפרי כדי שיתלקט בזמנו ואז יתקיים לעד.

ואפילו כלנו חכמי' וכו' מצוה עלינו לספר ביציאת מצרים כי ספור ענין זה אינו כספור ענין מלחמות הרומיים ושאר מלחמות המתהוות בעולם שהספורים ההם אסור להטות אוזן לשומעם לפי שהם דברי' בטלי'. אבל המלחמות שעשה ה' אלהינו במצרים מצוה לספר אותם. וזה למען ישים אותם בדעתו לחשוב על הענין ההוא. ובחשבו בו יאמר איך אפשר שכל כך היה פרעה חסר לב למרוד בו ית' ולסרב על דבריו ולהתעקש בסרבנותו כמה פעמים. וכן השי"ת איך מחל על כבודו לשלוח אליו לומר שלח עמי ויכול היה לומר למשה לך כנוס את כל היהודי' הנמצאי' במצרי' והוצא אותם משם. ואם בשביל להראות יכלתו והשגחתו כאשר אמרנו. הרבה דרכי' לפניו ית' להראותם. וכיוצא באלו

הדברי' יאמר האדם בסוד ענין זה. ומתוך הויכוח ימצא תמיד דבר חדש לדרוש בו. ובכלל הדברי' יראה איך פרעה בחכמתו יתירה עשה את כל המעשי' שעשה כמו שנאמר בעה"י. וידע כי הוא ית' נאמן בבריתו וקיים במאמרו. וזה היה טעות פרעה כי אמר כבר נא' לאברהם ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה. ואי אפשר לומר שהתחילו ממראת בין הבתרי' שכבר עברו עליה' שלשי' שנה וגם לא מלידת יצחק כי לא אמר גר יהיה זרעך ארבע מאות שנה. ובכללם יעבידו ויענו אותם. אלא אמר ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה. הנה שהשעבוד צריך שיהיה ארבע מאות שנה. ולכן לא האמין למשה והקשה ערפו לבלתי שלחם כי אמר יוסף אמר לאחיו וישלחני אלקי' לפניכם אלקי' שלח את ישראל ברשותי להעבידם ואתם באי' בשם ה' לומר לי שאשלח אותם. לא ידעתי את ה' וגם את ישראל לא אשלח. כי לא נשלמו הארבע מאות שנה של השעבוד.

ובאמת הדין עמו היה אלא שצעקת בני ישראל גרמה לעשות דבר נגד הדין וגם מהטעמי' שנזכיר בעה"י. ולכן מצוה עלינו לספר ביציאת מצרי'. ואף אם לא יתחדש אצלו דבר בסיפורו לא ימנע בשביל זה. לפי שכל זמן שמזכירין נפלאותיו ית' בעולם מתעורר כח עליון לחדש הטוב ההוא. וזה הוא דקדוק לשון כל המרבה לספר. ולא אמרו כל המוסיף או כל המספר ביציאת מצרי'. וכאילו יאמר אעפ"י שדבריו נראין דברי מותר אל ימנע בשביל זה. והן אמרו במדרש תילי' מזמור ע' זשה"כ ויזרעם בעמי' ובשכר שמזכירי' אותי בכל פעם אני מזכיר אותם ובכל זמן שאתם מזכירי' אותי מעי הומים עליכם שנא' הבן יקיר לי אפרים וכו' מעי המו עליו. ויתן לפני ארון ברית ה' להזכיר ולהודות. ומה היו מזכירין זכרון נפלאותיו אשר עשה עמהם בכל עת. ולא גאל את ישראל ועשה עמהם אלא בשביל שהיו מזכירי' נפלאותיו. אמר דוד אם אני מזכיר למנצח לדוד להזכיר אלקי' להצילני וע"ז תקנו להזכיר יציאת מצרי' בכל יום. אולי ירחם השי"ת עלינו ויגאלנו. ובפרט בעת הזה שהוא יתברך מתעורר מאליו מטעם בניסן נגאלו ובניסן עתידין ליגאל וכשנוסיף עליו זכרון הנפלאות כביכול מוסיפין כח בגבורה של מעלה. וכן אמרו בסה"ז פרשת בא אל פרעה דף מ"ב ז"ל. כל בר נש דאשתעי ביציאת מצרי' ובההוא ספור חדי בחדוא זמין איהו למחדי בשכינת' לעלמא דאתי דהוא חדו מכלא. דהאי איהו בר נש דחדי במריה. וקב"ה חדי בההוא ספור ביה שעתא כניש קב"ה לכל פמליא דיליה ואמר לון זילו שמעו ספורא דשבחא דילי דקא משתעי בני וכו' כדין אתיין ואודן ליה לקב"ה על כל אינון נסין וגבורן ואודן ליה על עמא קדישא דאית ליה בארעא וחדאן בחדווא דפורקנא דמריהון. כדין אתוסף חילא וגבורתא בראש משבחין גבורתיה. עכ"ל:

מעשה שהיה בבני ברק

פסקה ב

ראוי לשים לב הואיל ויציאת מצרי' היתה ביום שני שנאמר ואתם לא תצאו איש מפתח ביתו עד בקר. וכתיב בעצם היום הזה יצאו כל צבאות ה' מארץ מצרי'. למה לנו לעשות עיקר זכרון יציאת מצרי' בלילה ובקשו טעם לדבר זה מהכתוב שאומר בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרי' וכמו שאומר המגיד לא אמרתי אלא בשעה שמצה ומרור מונחים לפניך. היה להם לסדר עיקר הזכירה ביום.

אמנם אפשר לומר שלהיות התחלת חיוב האדם להראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרי' בלילה כענין אכילת הפסח. על כן מצוה להאריך קודם אכילתו וגם אח"כ בספור הנסים שנעשו. א"נ הואיל וזכרון הצרות נעשה בלילה כדכתיב קומי רוני בלילה לראש אשמורות וכן כתיב בכה תבכה בלילה לפי שהקול נשמע למרחוק. כן ראוי לפרסם הגאולה בלילה. כי יציאת מצרי' היתה מכוונת לגאולה העתידה כדכתיב כימי צאתך מארץ מצרי' אראנו נפלאות ובלילה הזאת מתעוררי' הרחמי' לגואלנו מטעם מגלגלי' זכות ליום זכאי. ואפשר עוד לומר שלהיות שבמצרי' היו ישראל מרבים בשירות ותשבחות והלולים כדכתיב השיר יהיה לכם כלילי התקדש חג כדי לחלות פניו ית' יחוס עליה' ולא ישמע לקול המקטרג שהיה מבקש ליכנס בבתיהם להשחית כמו שנאמר ולא יתן המשחית לבוא אל בתיכם לנגוף מכלל שמבקש היה ליכנס. כן אנו שצריכי' להראות את עצמנו כאילו יצאנו ממצרי' צריכי' לעשות כמעשיה' לשורר ולהלל ולספר בנפלאותיו ית' כדי לעורר רחמיו ישוב ידו שנית לעשות עמנו כאשר עשה עם אבותינו וחכ"א ימי חייך העה"ז כל ימי חייך להביא לימות המשיח באו חכמי' לדרוש הכתוב על העתיד מגזירה שוה של פסוק ועפר תאכל כל ימי חייך שהכל מודי' כי הוא גם לימות המשיח שנא' זאב בטלה ירעו כא' ואריה כבקר יאכל תבן ונחש עפר לחמו בכל מתרפאי' חוץ ממנו:

כנגד ארבעה בנים

פסקה א

ראוי לדעת למה קראו חכמי' שמו יח' מקום שאם הוא כדי להרחיק ממנו כל שיעור מוגבל שעל כן אמרו שהוא מקומו של עולם עדיין לא יצאנו מן הספק דמדנחתינן לכנות לו שם מקום נראה שיש לו גבול מה שאינו. אמנם כדי לדעת שלהיות האור יקר שבנמצאו' לא ידענו לכנות אל הסיבה ראשונה כינוי יקר ממנו וקודם שברא העולם היה אור שכינתו ממלא הכל ולהיות כ"כ מבהיק שהיה בלתי אפשר להצטייר

בו העולם כביכול צמצם אותו בעצמו מעין מה שצמצם בין בדי הארון. והשאיר מקום פנוי באמצעיתו ולפי שעדיין היה האור גדול לצורך המצטרך חזר וצמצמו הוא שכתוב יהי אור ויהי אור יהי אור אפשרי להאציל בו אצילות כי זה הוא חשך אצל כל בריה להיותם אצלו כעטלפים באור השמש. ויהי אור אינו או' ויהי אור הוא אור הצמצום שני. ומניצוץ אור הצמצום ראשון האציל וברא ויצר ועשה בתוך הצמצום שני כל מה שידע מרע"ה ויותר ממנו הרבה ולפי זה האור מסילוק שני היה מקום קודם צמצומו. הוא שכתוב הנה מקום אתי ולפי שאור שכינתו הנז' דומיה לו תהלה. ואין כח בשום נברא לספר תהלתו ע"כ כל כונותינו בשבחות והלולים וברכות הוא אל המקום ההוא. ואל המקום הזה באמרנו ברוך המקום. נמצאו כל דברי חכמי' קיימי' ואמתיים ומובני' כפשטן ואינם משל ודמיון כלל וכך הם בכל מקו' והמבין ויודע עיקרם ימנאם כן. ולפי שיציאת מצרי' היה חדוש העולם בכלל ובפרט. כמפורש בדברי רז"ל חדשים גם ישנים כל א' וא' כפי דרכו בדרכי הפרד"ס. ע"כ המגיד לקח הלשון הזה בבבא הזאת להודות ולשבח עד המקום האפשרי מהחסד שעשה לנו ולאבותינו. ולברכו על שנתן תורה לעמו ישראל שבאמצעותה נוכל לידע הניסים והנפלאות שעשה לאבותינו במצרי' כגון החמשים מכות שלקו המצריים במצרים כמו שיבא בעה"י.

כנגד ד' בנים דברה תורה בכל עניניה. אחד חכם הוא המפרש התורה ע"פ דרכה וא' רשע הוא המגלה פנים בתורה שלא כהלכה שעם היות סימנים ההם ג"כ בתורה רמוזים שאלולי כן לא היתה תמימה אסור לגלותם כמו שכתבנו בזכרון אבות פ' ב' בס"ד. ואחד תם שאינו מוסיף על שמועתו ומאמין כל דברי חכמי' כפשטן מבלי שיבקש עליה' טעם. וא' שאינו יודע לשאול שאינו אומר כל עיקר. והנה המגיד בענין הלכות פסח. מצא רמז מן התורה שכל הד' בני' הנזכרי' נסתפקו בהם האי כאורחיה והאי כאורחיה:

פסקה ב

שאלת החכם היא על כל פרט מפרטי התור' אשר כללותה היא שלשה החלקי' האלה עדות חקים ומשפטים וזה לפי שחפץ לדעת תוכן של דברים ולעמוד על בוריין והרשע הגם שלפעמים הוא עושה איזו מצוה להראות שגם הוא בשם יש' יכונה עכ"ז היא עליו לטורח וקורא כל התורה בשם עבודה להיות כבדה בעיניו וכמו שקורים אותה אחרים תורת עבדות. והתם שאינו מבחין בין דבר לדבר שואל דרך כלל מה זאת כלו' מהו ענין התורה הנקראת זאת. כמ"ש וזאת התורה אשר שם משה ומאמר החכם באומרו מה העדות וכו' אינו כמתמיה כמו מאמר הרשע אלא שאלה הוא שואל וראוי להשיב שאלתו. כמ"ש בס"ה שהפרש מבין מ"ה למ"י הוא כי מה קיימא לשאלה ולא לאתבא. ושאלתו

היא מה טיבן של העדות והחקי' והמשפטי' אם לתועלת האדם או גזירת מלך וכיוצא כי המשפטים בפרט נר' שאין צורך לצוויים כי השכל האנושי גוזרם. ואין להאשימו באומרו אשר צוה ה' אלהינו אתכם ולא אמר אותנו כי מאחר שקבל עליו עול מלכות שמים במה שאמר ה' אלקינו נדין אותו לכף זכות שלא רצה להחזיק טובה לעצמו ולומר שהוא ראוי שיצו ה' את דבריו אליו וכיון שאמר אשר צוה ה' אלקינו אף הוא לא הוציא את עצמו מן הכלל. אי נמי דקדק באו' אתכם לפי שנ' בעיניו שלא היה ראוי שיבא מפורש בתורה אלא חלק החוקי' כי העדות והמשפטים האדם הישר מאליו היה יכול לעשותם וא"כ במה שצוה ה' אלקינו בפי' עדות חקים ומשפטים אתכם צוה אותם ועל כן שאל מה צורך לכל הפרטים ההם. להיות שאלה זאת שאלת בן חכם ע"כ כתב בה מחר כדכתיב כי ישאלך בנך מחר וכן בבן תם כאלו יאמר הלואי שמחר יהיה האות הזה שישאלך בנך מחר לאמר מה זאת אבל בבן רשע לא כתיב מחר דהלואי שלא ישאל ולא יוציא דבר כזה מפיו לעולם.

אף אתה אמור לו כהלכות הפסח אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן. כלומר אין להרהר אחר מדותיו ומצותיו ית' כי הלא תראה באכילת הפסח שני דברים הפכיים זה מזה. א' שאף אם אחר אכילת הפסח תאב לאכול אינו רשאי. ולפי זה נראה שלא תהא האכילה להתענג בה. ומה שצריך לאוכלו על השבע כמעט נראה אכילה גסה הואיל ואינו תאב עוד לאכול ואפי' כזית הפסח אוכלו על השבע. ולכן כשם שאין להשיב על אכילת הפסח כך לא יקשה לך על מה נכתבו בתורה כל חלקי המצות וכשם שאם תדקדק באכילת הפסח תמצא בו טעם נכון והוא שלהיות סעודת ליל פסח נעשית מזבחי שלמי חגיגה ואחר ששבע נפשו מהם וכל מיני מגדים שירצה אוכל כזית מקרבן פסח להעלות בדעתו שאין לידבק ולהתעסק בחלק החיצוני. אשר קרבן פסח רומז אליו להיותו יראתו של המצרים אלא מעט קט ואחרי אשר שבע נפשו מחלק הקדושה ואילו היה אוכל מיני מגדי' אחריו היה נר' שלא שבע נפשו מהעיקר כן העדות והמשפטים אילו לא בא צוויים בתורה הגם כי האיש השלם היה עושה אותם מדעתו. לא היה משיג בהם שלימות על שלימותו כמו שעושה בקיימ' על שהם גזירת מלך. וכן לפעמי' היה מוסיף או גורע בהם כאשר יראה לו נכון לפי השעה וכנימוסי שאר האומות עכשו שצום הוא ית' המקיימ' הוא אלקי לא אנושי. וע"כ דקדק המגיד בלשונו ואמר אף אתה אמור לו כהלכות הפסח לא אמר הלכות הפסח שזה דומה לזה בצד מה:

פסקה ג

הרשע הזה חשב לרמות הנשאל בתופסו לשון הכתוב ושמרתם את העבודה הזאת אמנם גלי בהתתיה במה שלא נשא שם שמים על שפתו. ומכמה פסוקים הכתובים בענין בא הכתוב הזה בפיו להורות כי אינו נכלל בכללות האומה הקדושה וכי הוא מיחס מעשה המצות לעבדות. כמי שעושה אותם בהכרת לא ברצון. והוא עד מגלה פנים בתורה שלא כהלכה שכונתו ית' לא היתה כמה שהוא חושב. להטריחנו בציווי המצו' אלא לזכותנו ומי שהוא עושה אותם ברצון אינו יגע. ולכן אף אתה הקהה את שיניו. והבדילהו מעדת ישראל ואמור לו בעבור זה. היינו בעבור מה שאתה קורא אותה עבודה היא התורה עשה ה' לי החסד להוציאני ממצרים שנ' בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלקים על ההר הזה. והרשע הזה אילו היה שם לא היה נגאל. הואיל ולא היה חפץ בתורה אלא היה מת בשלשת ימי אפלה כאשר מתו שאר הרשעים. והגם כי בתורה אצל שאלת רשע לא באה תשובה זו. למדה המגיד ממה שכתוב שם. ואמרתם זבח פסח הוא לה' אשר פסח על בתי אבותינו במצרים בנגפו את מצרים ואת בתינו הציל. דמדלא קאמר ואותנו הציל משמע מה נתחדש בבתי'. והיה זה מה שנכנסה בתוכם השכינה. וכמו שנכתוב לפנינו על מימרת רבן גמליאל עיין עליו. והואיל וגילוי שכינה בבתים היא היתה גרמת ההצלה והגאולה. הרשע הזה אילו היה שם בביתו לא היתה שכינה נכנסת שם. וע"כ היה מת ולא היה נגאל. אילו סרח אחר שלשת ימי האפלה:

פסקה ד

תם אמרנו שהתם הוא המאמין דברי חכמי' כפשטן. ולפי שעדיין אין לו שכל רחב להבין טעמי הדברים על בוריין. אמור לו דבר אמיתי בדרך קצרה ואל יליז בעיניך האיש הזה. כי כך דרכה של תורה. בתחלה צריך להיות תם ולא חכם לבקש לידע בכל לימוד טעמי הדברים. לפי שהשכל חלוש בתחלתו ובפרט בטעמי התורה. ואם יעלה בדעתו כי התורה תהיה כשאר החכמות יראה וישמע דברים שאינם מתישבים לשכלו ולא יאמינם. ומתוכם יבא לכפור בכל התורה אלא בתחלה יהא תם פתי יאמין לכל דברי חכמים כפשטן בתמימות ויאמין שיש תחת דבריהם כונה נסתרת. ובזה יקרא ירא חטא. כי הוא ירא לחטוא לנגד דבריהם. ויחכם בודאי וחכמתו תתקיים בו מטעם כל שיראת חטאו קודמת לחכמתו. ויהא לומד תורה לשמה ויגלו לו רזי תורה. וכן יעקב נקרא איש תם:

פסקה ה

אמר כשאתה רואה מי שאינו לומד מעצמו אלא הולך שובב את פתח לו קרבהו אל התורה ואמור לו איך אנו חייבים לידע נפלאות שעשה לנו ולאבותינו הוא ית'. וזה הוא והגדת דברי הגדה המושכים לבו של אדם.

יכול מראש חדש פירוש יכול שאני מחויב בזה כשהוא בתחלת הולכו שובב. שהוא דבר חדש אצלו שעדיין לא נשתקע בשבבותו. אבל אחרי שנטמע בדרכיו אין לי להתחבר עמו. תלמוד לומר ביום ההוא שאתה רואהו אף אם הוא כמה שנים שדורך בדרך רעה אל תמנע מלקרבו. אי ביום ההוא יכול מבעוד יום כלומר שיש לי פנאי וזמן רב ללמדו. כי אז אפשר שלהיותי מתמיד להדריכו בדרך ישר' יסתלק מדרכו אבל כשאיני יכול אלא להוכיחו לא אהיה מחויב בכך. תלמוד לומר בעבור זה לא אמרתי אלא בשעה שמצה ומרור מונחים לפניך. היינו בשעה שאתה רואה אותו סר מדרך הישר ויש לך בטחון שיועילו לו דבריך וזהו מצה ומרור. מצה רמז ליצ"ט היינו דרך הטובה ומרור רמז לדרך רעה שהוא דורך בה כלו'. שאילו היה כלו מר ורשע אל תתחר במרעים שכשם שמצוה לו' דבר הנשמע כך מצוה שלא לומר דבר שאינו נשמע אבל כשאין אתה יודע בודאי שהוא רשע קרבהו. כמ"ש אוהב את הבריות ומקרבן לתורה:

מתחילה עובדי עבודה זרה היו אבותינו

פסקה א

כאן מתחיל המגיד לספר בגנות אבותינו כאשר נצטווה מרז"ל מתחיל בגנות ומסיים בשבח. והנה ראוי לתת טעם אל הדבר הזה. דבשלמא אילו היינו מספרי' בגנות עצמנו שפיר. אבל לספר בגנות האבות מה לנו וכ"ש מאחר שתרח עשה תשובה קודם מותו. ואין ראוי להזכיר לו שום רשע.

אמנם אפשר לו' כי מאחר שתרח עשה עברות עד סוף ימיו ומת בתשובה היא הנותנת המצוה לספר בגנותו. כי בספור ההוא מקילין לו העונש ויהיה לו כפרה. כי הא דאמרי' מעשה עגל הראשון נקרא ומתרגם ולזילותא דישראל לא חיישינן כי היכי דתהוי להו כפרה. וכן הא דתנן שלשה מלכים וארבעה הדיוטות אין להם חלק לעה"ב. אין לחשוב שלא יבאו לעה"ב מי יתן והייתי זוכה למה שיזכה מנשה מלך יהודה. כי רוב ימי חייו האחרונים היו בתשובה שלימה. אלא סדרו דבר זה במשנה כי היכי דתהוי להו כפרה. כי כשם שכל מי שנאמרה שמועה מפיו שפתותיו דובבות בקבר. כך כשמספרים בגנותו הוא שומע ומצטער ומתכפרים לו עונותיו וכן מצינו כשאמר רב אשי למחר נפתח בחברינו מנשה בא לו בחלומו ואמר לו מה שאמר. אף כאן מזכירין גנות תרח כי היכי דתהוי ליה כפרה. ואם אמרו שאסור לספר אחר מטתן של מתים הוא מאותם שלא החטיאו אחרים. אבל כשחטאו והחטיאו מותר לספר בגנותן בכונה זו אף אם עשו תשובה. ומה שאמרו שאין מזכירין לו שום רשע הוא בעולם אשר הוא שם שאין מענישין אותו על עברות שעשה הואיל ועשה תשובה.

והנכון לומר שבא ספור זה לכאן מטעם אין ממנין פרנס על הצבור אא"כ קופה של שרצים תלויה לו מאחריו שאם תזוח דעתו עליו אומרים לו ראה מה שאחריך. וכנה השי"ת עשה ישראל סגולה לכל העמים. על כי ילכו בארחותם וכמו שעתידין לעשות בביאת הגואל שנ' והלכו גוים לאורך. וכן כתיב והלכו גוים רבים ואמרו לכו ונעלה אל הר ה' ויורנו מדרכיו ונלכה באורחותיו. וכן היתה רצונו יתב' שיעשו משיצאנו ממצרים כי ע"כ צוה להקים אבנים גדולות מעבר לירדן ולכתוב עליהם התורה באר היטב בשבעים לשון. למען יוכלו כל האומות לראות משפטים ותורות אמת. ויאמרו אין תורה אלא תורת ה' וילכו אצל בני ישראל שילמדו דרכי ה' ויהיה להם מורא מהם כמורא שמחויב התלמיד לרבו. ולפי שיש לחוש פן ישראל יתגאו בראות עצמם במעלה זו. היינו שקרבנו המקום לעבודתו מה שלא עשה כן לשאר האומות. ע"כ סדרו לו' מתחלה עע"ז היו אבותינו כלו' חזור לאחוריך וראה מהיכן יצאת. ואפשר עוד לו' שסדרו לו' מתחלה עע"ז לפי שבצאת ישראל ממצרים נתעלו על כל האומות. ועדיין העלוי ההוא ירושה בידינו הגם כי דלונו מאד ולמען לא תזוח דעתנו עלינו אמרו שנביט אחרינו מהיכן נולדנו הלא הי' תרח אבי אברהם. וחשק בנו לפי שאנו משפילים עצמנו. והנכון הוא לפי שמתחיל עכשו לתת טעם אל ירידתנו מצרים שהיה לטהר טנוף ע"ז הנמשך להם מחטא אדה"ר ולא אמר לטהר טנוף שאר העברות ובפרט ג"ע שהיא היתה העיקר לפי שע"ז כוללת כל העברות כאז"ל כל המודה בע"ז כופר בכל התורה כלה. ואולם מלת ועכשו קרבנו קשה. כי הלא מאז הוציאנו ממצרים קרבנו לעבודתו.

אך הענין הוא כי בצאתנו ממצרים קרבנו המקום לעבודתו קירוב אחר קירוב עד שהיינו דבקים בו ית' כמו שכתבנו לפנים בפסקת עאכ"ו בעה"י ע"ש. ולפי שגרם החטא ואבדנו הדיבוק ההוא כמ"ש כיון שאמרו דבר אתה עמנו ונשמעה חזר יצה"ר למקומו. ונשאר לנו הקירוב בלבד ולמען נרגיש האבדה שאבדנו ונטיב מעשינו להחזיר העטרה ליושנה מהדיבוק אמר ועכשו קרבנו לאפוקי מה שהיה בעת ההיא שהיינו דבקים בו ית' כדכתיב ואתם הדבקים בה' אלקיכם. ועם כי זה נאמר אחרי שחזר יצה"ר למקומו עכ"ז הטיבו מעשיהם עד שחזרו להיות דבקים בו. וזה הורה להם כאשר צוה להם על עשיית הדגלים שידוע שהם כנגד ארבע מחנות שכינה. וממילא משמע שכשגורם החטא אנו אובדים הדיבוק ונשאר לנו הקירוב ולז"א ועכשיו קרבני. ושלמה התפלל ואמר ישקני מנשיקות פיהו שהוא דבקות רוחא ברוחא כמ"ש בזהר:

פסקה ב

ואקח את אביכם וכו' ואתן ליצחק את יעקב ואת עשו וכו' הביא הפסוק הזה לפי שרוצה לומר אח"כ ברוך שומר הבטחתו ובא לומר שאם יהיו בני ישראל מתרעמים באמרם איה הבטחתו שהבטיח לאברהם אבינו בין הבתרים לתת לנו את הארץ אשר גר בה. ולמה בני עשו ירשו את הר שעיר ועדיין הם באחוזתם והוא אמרו לרשת אותו כי הירושה אין לה הפסק. ואנו גולים מארצנו אחרי שניתנה לנו. וע"כ בא לנחמנו ואמר ברוך שומר הבטחתו וכו':

פסקה ג

הנה נראה שיותר יתכן לומר ברוך ששמר הבטחתו וכו' אם על גאולת מצרים מדבר וכן או' שהקב"ה ?* מחשב את הקץ לעשות היל"ל חשב את הקץ.

אמנם כונת המגיד הוא להודיע מה שעושה הוא יתברך עמנו, וזה כי שומר ההבטחה שהבטיח לאברהם אבינו. ושומר הוא מלשון ואביו שמר את הדבר כלומר מצניע ושומר ההבטחה עד שיושלמו הארבע מאות שנה שאמר לאברהם שישתעבדו ויתענו בניו. כי לא נשתעבדו במצרים אלא מאתים ועשר שנים. נשארו הק"ץ שנה לנו ולבנינו להשלים בגלות הזה. ואלולי שהוספנו לחטוא לא היה נמשך גלותנו זה אלא ק"ץ שנה. אך לפי שצריך לנקות גם החטאות והאשמות הנעשים מדי יום ביום הצרות והעניים העוברים עלינו תמיד אין מנכין מהם אלא בהכרע ליטר' בכל פעם וכל הכרע והכרע מצטרף וכשיושלמו כל הק"ץ שנה יביא גואל ויגאלנו. וע"כ אנו מכנים הגאולה בשם קץ. שאילו זכינו היינו מחישים אותו שכל הצרות היו נחשבים לחשבון הקץ ולזה אמר המגיד ברוך שומר הבטחתו וכו' שהקב"ה מחשב את הקץ ולא אמר שחשב ר"ל שהולך ומחשב כל העניים הבאים לנו בגלותנו זה כמה יעלה מהם לחשבון הק"ץ שנה כדי לעשות מה שאמר לאברהם אבינו בין הבתרים הלא הוא לדון את האומות המענים אותנו והוא מה שאמר וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי. פי' לא בלבד אותם שיענום דהיינו שנוטלים ממונם ונפשם ידון אותם דאין הדין נותן שינקו. אלא גם את הגוי אשר יעבודו הם המצרים דנראה שאין להענישם הואיל וגזרתי שיהו משועבדים דן אנכי אותם על כל תועבותם שעשו ועל כי עזרו לרעה. ועל סרבנותם מלשמוע דברי:

פסקה ה

היא שעמדה וגו' ההבטחה שהבטיח הקב"ה לאברהם היא שעמדה לאבותינו שלא הניחם שם עד תשלום ארבע מאות שנה. שאילו הניחם שם לא היו יכולים עוד לצאת כמו שאמרנו.

ולנו ג"כ עינו ית' פקוחה להצילנו מיד הקמים עלינו לטמאנו ולהוציאנו מעבודתו כמו שעינינו רואות תמיד והקב"ה מצילנו מידם:

ארמי אבד אבי

פסקה ב

צא ולמד וכו' שהוא אמת מה שאמרתי שבכל דור ודור מבקשים לכלותנו. כי האבות סי' לבנים. ואם לבן עם כי אביהן של רחל ולאה היה והבנים ובניהן בניו היו כי בני בנים הרי הם כבנים ובדין היה שאם יבא אחד להזיקם יעמוד הוא כנגדו להצילם. ואדרבה בקש לעקור את הכל. ק"ו לשאר האומות שאין להם יחס וקרבה עמנו שכונתם רעה לכלותנו אלולא הקב"ה שמצילנו מידם.

עוד אמר ענין לבן לחזק לבנו שלא נירא מכל הקמים עלינו. כי להיות האבות סימן לבנים כשם שלבן לא יכול להזיק את יעקב ולכלות בניו כאשר זמם. סימן הוא לנו שהקב"ה יצילנו מיד כל הקמים נגדנו:

פסקה ג

בא להודיע לנו שכשאמר יעקב רב עוד יוסף בני חי אלכה וארא‍נו בטרם אמות לא היתה כונתו לילך למצרים אלא לילך עד תחום ארץ ישראל. וחשב ששם יעלה יוסף לקראתו להקביל פניו. ומשיראנו לשוב לביתו בארץ כנען וזהו שמיד שאמר אלכה וארא‍נו כתיב ויסע יש' וכל אשר לו. היינו הצריך לעצמו בדרך. ולא חשב ליקח עמו מקנהו ורכושו כמו שאמר אח"כ ובלילה נראה לו השי"ת ואמר לו אל תירא מרדה מצרימה. ואז אנוס על פי הדבור גמר לילך למצרים. וע"כ מקנהו ורכושו ובניו ובנותיו וכל זרעו הביא אתו מצרימה.

ויגר שם מלמד שלא ירד להשתקע. העיד הכתוב שמשעה שירד יעקב למצרים וכל הימים שעמד שם. הגם כי לא חסר לו כלום מכל הצריך לחיי הנפש כי יוסף היה מכלכלו. ובניו משרתים אותו. עכ"ז היה עומד שם עראי. ותמיד היה מצפה שהקב"ה יאמר לו שוב אל ארץ אבותיך כמו שאמר לו ואנכי אעלך גם עלה כי סבור היה שיהיה בחייו. ולכן אמר ויגר שם כלומר אעפ"י שאמר לפרעה ועתה ישבו נא עבדיך בארץ גשן דנראה שכונתו היתה לישב שם דרך קביעות עם כי מתחלה ירדו לגור מפני הרעב. אך הואיל ושם נמצאו ייטב בעיניו שישבו דירת קבע בארץ גשן. שאם לא כן מיד שכלה הרעב היה לו לשוב לארצו. בא הכתוב והעיד שויגר שם ולא ירד להשתקע וגם לא נשתקע.

לימוד לנו בניו שלא נעשה דירתנו בגלות הזה דירת קבע בקנות בתים ושדות וכרמים

אלא לעמוד כגרים בארץ וכאילו בכל יום נצטרך לשוב לארצנו. כי העושה כן הוא יקרא מצפה לגאולה כמו שמחויב עלינו:

פסקה ד

אלולא דברי המגיד הייתי אומר כי סוף הפסוק שאומר ועתה שמך ה' אלקיך ככוכבי השמים הוא ראיה למ"ש ויהי שם לגוי גדול. אבל הואיל והביא הפסוק כלו על במתי מעט צ"ל שמאומרו בשבעים נפש לא הייתי מבין שהיו מתי מעט. כי הנה בעל הבית שיש לו בין בנים ובני בנים שבעים נפש לא יקראו מתי מעט אלא רבים. ולכן הוא אומר כי ראיה שהיו מתי מעט הוא ממ"ש ועתה שמך ה' אלקיך ככוכבי השמים לרוב. ולפי זה ויהי שם לגוי גדול. כונתו לומר ענין אחר והוא שהיו ישראל מצוינים שם לגוי גדול ועצום פי' שהיו כל כך חזקים ועצומים ובריאי אולם שהיו המצרים בראותם תמהים ורומזים בידיהם זה לזה ואומרים ראה גודל כחם של אלו. ומצויינים הוא לשון ציון:

פסקה ו

ורב כמו שנא' רבבה וכו' אין רבבה במקום זה מלשון אלפים ורבבות אלא רוצה לומר מלבד מ"ש חכמים שהיו הנשים הולכו' ויולדות בשדות. והיו נבלעי' בקרקע. וכשהיו גדולים היו צומחים כעשב הארץ. עוד י"ל שהיו גדלים בקומה מהרה כצמח השדה. באופן שילד בן שנה היה גדול כבן עשרים. וכן אמרו על ואולך אתכם קוממיות בקומה זקופה וגבוהה. וזהו שאמר ותרבי ותגדלי כלו' הרבוי שאמרתי אינו ריבוי מספרי שזה כבר נאמר. אלא הוא רבוי הגדלת הקומה:

פסקה ז

יש לשאול מאחר שוירעו אותנו המצרי' ושאר הפסוקי' שהולך ודורש הם כתובי' בתורה מה צורך להביא להם ראיה מפסוק אחר הכתוב גם כן בתורה בלי תוספת דרש דמאי אולמיה דזה מזה.

אמנם נראה לומר שלהיות הפסוקים האלו כתובים במשנה תורה פן יאמר איש שמשה מפי עצמו אמרם. ואינם אלא כמי שרוצה להודות למי שעשה לו חסד שאו' יותר ממה שעשה. על כן הביא ראיה על כל פרט מפרטיו מפסוקי' הכתובי' בענין יציאת מצרים במשנה תורה לומר שהוא בדוקא. וכל עצמו של משנה תורה אינו אלא להוסיף מה שחסר בשאר הספרים כמו שאמרו בענין המצות שכל מצוה שנשנת שם הוא להוסיף בה איזה דבר. ונבא אל הביאור.

עתה מתחיל המגיד להודיע לנו כל הרעות שעשו לנו המצרים בגוף ובנפש. למען לא יפלא לשום אדם למה זה השי"ת הכה אותם בכל המכות אשר יזכיר. ומעתה ראוי לדקדק למה אמר הכתוב וירעו אותנו ולא אמר וירעו לנו כמו שאמר וירעו לנו ולאבותינו.

אך כיוון לומר שעשו אותנו רעים לשמים. וזה במה שבטלו אותנו מלימוד התורה ומעשיית המצות כמו שאמרו במדרש בתתם טעם מפני מה הביא הקב"ה עליהם המכות ההם יותר מאחרות. ואמרו שלא הרעו לנו המצריים מפני שהוזקו בגופם או בממונם בשבילנו. אלא להיות שהוא ית' קדוש ומשרתיו קדושים. וכל המקדש עצמו משרה שכינתו בתוכו. וכל המטמא מתרחק ממנו על כן השר שבמרום הממונה עליהם שם בלבם לעשות מעשים לטמאנו. והוא כאילו אמרו אם לא יהיו ישראל גם הם קדושים יגעל בהם. ובקשו להסיר מהם הדברים שעל ידם הם מתקדשים כדי שיכנעו תחת רשותם. ותחלה בטלום מלימוד תורה. כי יעקב קבע מדרש בגשן כמו שאמרו על פסוק ואת יהודה שלח לפניו גושנה והם עמדו וגזרו על זה. וזהו שאמרו חכמים שבעצתם הסכימו לדונם במים. אין מים אלא תורה. ועל כן גם הם נידונו במים. וכן בטלו אותם מק"ש ותפלה. ועל כן הוכו בצפרדעים כמ"ש בזוהר פרשת וארא דף ל'. ז"ל. וישראל בגוונא דא כד אתפליג ליליא אינון דתיאובתא דלהון לאדכרא תדיר לקב"ה לא יהבי שכיבו. ללבא וקיימין לאדכרא ליה לקב"ה. כד סליק צפרא מקדימין לבי כנישתא ומשבחן ליה לקב"ה. וכן בתר פלגי יומא. וכן כד אתחשיך ליליא ועאל שמשא. על אילין כתיב המזכירים את ה' אל דומי לכם. ודא עמא קדישא דישראל. ועל דא אדכר לון קב"ה במצרים וסליק על פרעה אילין דלא משתככי יממא וליליא ומאן אינון ערדעניא דקלהון לא משתככי תדיר בגין דאתקיף בעמא קדישא דלא משתככי יממא וליליא לשבחא לקב"ה עכ"ל. הנה שבטלום מק"ש ערב ובקר. וה"ה משאר המצות. ועל כן אמר וירעו אותנו.

פסקה ח

צריך לדעת שכל מעשיהם של פרעה והמצרי' היו בחכמה גדולה. ולא נעלם מהם מאמר השי"ת לאברהם בגזרת בין הבתרים ועבדום וענו אותם. וע"כ התחילו לקיים מאמרו יתברך בגבות מהם מסי' וארנוניות כבדים למען ענותם היינו כדי שיתרוששו. וכל העם מקצה היו עושים את שלהם. כמו שאמרו כשושנה בין החוחים מה שושנה זו רוח צפונית בא והקוץ מכה אותה רוח דרומית בא והקוץ מכה אותה רוח מערבית בא והקוץ מכה אותה וכן מארבע רוחותיה. כך ישראל ויעש להם בתים משועבדים בין האומות אלו חומרים להם תנו פיסים. ואלו אומרים להם תנו לנו זימון. ואלו מבקשים נהם ארנוניות. ואלו מבקשים גולגליות הוי כשושנה בין החוחים. וכן כשהיו משכירין בתיהם לישראל היו מעלים אותם להם בדמים עשר ידות ממה שהיו משכירין אותם לנכרים. וכן בכל הדברים הנמכרים.

אך לא ידעו ולא יבינו בחשכה יתהלכו כי הוא ית' אמר בתחלה ועבדום ואחר כך

וענום. ועל כן לא הצליחו במעשיהם אדרבא כאשר יענו אותו כן ירבה וכן יפרוץ כלומר מתעשרין יותר. והוא מלשון ויפרוץ האיש מאד מאד האמור ביעקב. ובראותם שלא היה מועיל להם גזרתם. אלא הדבר מתהפך אליהם שהממון שהיו נוטלים מישראל היה מכלה ממונם כדכתיב כן ירבה וכן יפרוץ פי' כן ירבה של ישראל. וכן יפרוץ של המצרים מלשון מה פרצת עליך פרץ. ובפרט לפרעה שכונתו לבנות בית אוצריא נהפכו והיו ערי מסכנות שהיה מתמסכן בשבילם ועל כן ויקוצו מפני בני ישראל. כאב להם הדבר כקוצים בבשר איבוד ממונם. ונתייעצו וגמרו להניח להם ממונם ולשעבדם בלבד. וכן כתיב ויעבידו מצרים את בני ישראל בפרך וימררו את חייהם בעבודה קשה וגו' לא נזכר מכאן ואילך עוד אלא עבודה ושעבוד. וכן כתיב ויאנחו בני ישראל מן העבודה. ותעל שועתם אל האלקים מן העבודה. ואם נאמר ראה ראיתי את עני עמי אשר במצרים כבר תרצנו הענין בספר גר"ן ארנו"ן כי שתי ראיות נאמרו אחד בשביל עני עמי ואחד לאשר במצרים. עני הוא רמז לגלות הזה מלבד מאשר במצרים כמו שאמר לו ג"כ אהיה אשר אהיה שפירשו חכמים אהיה עמהם בגלות זה ואהיה עמהם בגלות אחר. ע"ש הענין באורך.

ועם היות שכונתם רעה זאת לענותם לא נתקיימה הכתיב עליהם ויענונו לפי שמחשבה רעה הקב"ה מצרפה למעשה לאנשי' כיוצא בהם. וכל שכן כשיהי' בדבר פועל מעשיי.

והנה מלת ערי מסכנות עשו אותה מלשון סכנה לפי שהיו הבנאים תמיד בסכנה כי ארץ מצרים לחה היא ואם בונין בה בנין גבוה אינו עומד ולכן בבנות ישראל בנין גבוה ותלול ברצון פרעה היו תמיד מפחדים שמא תפול החומה עליהם. אך השי"ת הפליא לעשות שלא היתה נופלת עד הלילה ולזה קראו שמה פיתום שפי תהום בולעה.

רעמסס שראשון ראשון מתרוסס. ושאר המצרים היו מעבידים ישראל בפרך בחומר ובלבנים ובכל עבודה קשה בשדה. ומדקאמר ויעבידו מצרים ולא ויעבידום מלמד שמצרים רבים מצוים יחד לישראל אחד ובאכזריות מדקאמר בפרך. ובזה וימררו את חייהם.

עוד מדקאמר ויעבידו מלמד שהיו מתנהגים עמהם על פי הדין שיכול האדון לו' לעבדו עשה עמי ואיני זנך. כך המצרים אעפ"י שישראל לא היו קנין כספם היו משתעבדים בהם ולא היו זנים אותם והיינו דכתיב זכרנו את הדגה אשר נאכל במצרים חנם שאילו היו המצרים נותנים אותם להם בשכר טרחם לא היתה חנם. אלא מלמד שהיו פוטרים אותם בלא כלום. והדגה אשר הי' זורקים המצרים הוא הדג מת. כי כן כל מקום שנאמר דגה הכי משמעו. הם היו נוטלים אותה בלי מחיר ואוכלים ממנה וזהו אומרו חנם:

פסקה ט

נתנו עליהם עבודה קשה בבית ובשדה בבית כגון לבקע עצים. ולהסיע אבני' וכיוצא. וזהו אומרו עלינו. היא המשא הניטלת על הכתף ומלאכת הבנין הוא מפורש בכתוב. בחומר ובלבני' בחומר אמרו במדרש שלהיות ארץ מצרים לחה לא היתה עפרה נגבלת והיו צריכי' לילך לבקש עפר יבש לחברה ללחה ומפרכים ודשים ובועטים אותה הרבה כדי לגבלה.

ובלבנים שהיו נותנים להם סכום רב כפי מה שעשו ביום ראשון שבקשו מהם בפה רך למהר מלאכתם באמרם כי הדבר נחוץ אל המלך. שהרי גם הוא בכבודו היה מסייע. כסבורים הם שיום א' בלבד יעבודו. ולכן כל א' היה משתדל בכל עוז למהר מלאכתו יותר למען ימצא חן בעיני המלך ואותו הסכום נתנו עליהם לעשות בכל יום.

ובכל עבודה בשדה לחפור חריצים לחרוש ולזרוע ולנטוע ולזמור ולקשור ולדוש ולרעות בהמות.

בעבודה קשה דרך הרועים לרעות הצאן במקום אחד והבקר במקום אחר. וכן הסוסים כי הבקר אינה רועה במרעה הצאן מפני הריח שמנחת במרעה שלה. וכשהן יחד הולכות אחת הנה ואחת הנה לבקש מרעה שייטב להן. ואמרו במדרש שהמצרים מסרו כל החמשה מינים. סוסים חמורים גמלים ובקר וצאן. לרועה אחד. והיה לו טורח גדול ורב לשמור את כלם. עוד היו מצוים להם שילכו למקום שאין שם אלנות יען לא יסתופפו בצלם. ולא היו מניחי' אותם להתקרר באכילת חמוצי' וירקות שהם יפים לשרב. ומשתעבדי' בהם גם בלילה להוליך לפניה' אבוקות ופנסים.

עוד במדרש היו אומרי' להם הביאו לנו שקצי' ורמשי' כגון סרטני' וצפרדעי' וכיוצא. וישראל היו נשמרי' מאכילתם וקשה להם צידתם.

עוד מצוים להם לצוד דובים וארויות. עוד בעבודה קשה אמרו במדרש שהיו מהפכי' להם עבודת אנשי' לנשי' ושל נשי' לאנשי'. וזהו עבודה קשה אעפ"י שתהיה העבודה קלה קשה היא למי שאינו יודע לעשיתה. עוד מדכתיב ויעבידו מצרי' את בני ישראל ולא כתיב ויעבידום משמע שהיו מכווני' תמיד להשתעבד תחלה בחשובי' שבהם. ובאמרו בפרך וימררו את חייה' רמז לנו שהיו מבקשי' להגעיל לנפשם מאכלם ומשתיהם במה שהיו צריכי' לאכול פתם מטונף בטיט כמו שאמרו בס' הזוהר. ולי אפשר לומר שמגעילי' היו מאכלם במה שבשעת אכילתם של ישראל היו מצוים להם לקנח ולנקות ביביהם. וזה רמוז בר"ת "בני "ישראל "בפרך ר"ת בי"ב וסמיך ליה וימררו את חייהם כלו' מה שהיה מקיימם חיים הוא המאכל היה להם מר בשביל הריח רע שקדם להם מהביב כאמור:

פסקה יב

ונצעק אל ה' וכו'. הנה יקשה שלראיית מה שאמר ונצעק אל ה' אלקי אבותינו מביא פסוק ויאנחו בני ישראל מן העבודה ויזעקו. כי מהפסוק ההוא לא מצינו שצעקו אל ה' אלא שצעקו סתם. עוד אמרו וישמע ה' את קולנו. והראיה אומרת וישמע אלקי' ולא ה'. **אמנם** בא ללמד לנו שכל מי שאינו יודע לכוין תפלותיו למקום המיוחד לשאלתו מעין מה שאמרו הרוצה להחכים ידרים וכיוצא יתפלל סתם אל מי שבידו למלאות שאלתו ואז אם תהיה בכונה גדולה ומקירות לבו נשמעת ודנין עליה בב"ד של מעלה ועל הרוב גוברת מדת הרחמים על מדת הדין ונותנין לו שאלתו כך ישראל בעת ההיא היו מטומעים בתוך המצרים ושכחו סדר התפלות לאיזו מדה צריך לכוין להשיג שאלתם כמו שאנו עכשו. שעלינו אמרו למה אין ישראל נענים לפי שאינם יודעי' להתפלל בשם. ועם כי קבלה היתה בידם שמו המיוחד כי על כן אמר מרע"ה ואמרו לי מה שמו מה אומר אליהם. שאילו לא היו יודעים אותו מה יועיל לומר להם שמו. הלא שמענו מה שאמר פרעה לא ידעתי את ה'. אלא ישראל יודעי' היו שמו המיוחד אך לא היו יודעים באיזו בחינה יגאלם. ודבר זה שאל מרע"ה ממנו ית' והשיב לו אהיה אשר אהיה שם המיוחד למקום שהגאולה באה משם. ולכן ישר' צעקו סתם והרי הוא כאילו צעקו אלה' אלקי אבותיהם. ועלתה שועתם אל האלקים היא המדת הדין ודנו עליה לראות אם היו ראוים לגאולה. הללו אומרים אינם ראוים כי יש בהם רשעי' רבי'. ועדיין לא נשלמו הארבע מאות שנה. ומדת הרחמים הזכירה ברית האבות. וירא את עניים ואת עמלם ואת לחצם. וגברה מדת הרחמי' והסכימו שהרשעי' ימותו בשלשת ימי אפלה והטובים יגאלו:

פסקה יד

אמרו חכמים שלא היו המצרי' מניחי' לבנות ישראל לטבול כדי שלא ירבו. ושמו אותם רועים בהמות בהרי' וגבעות רחוק מבתיה' להרחיקם מנשותיהם

ואת עמלנו אלו הבני' וכו'. תחלה צוה למילדות מה שמפורש בכתוב וראיתם על האבנים אם בן הוא והמתן אותו והמילדות יראו את האלקי' ולא עשו כאשר צוה אליהן מלך מצרי'. וכשראה פרעה כן היה שוחט מהם בכל יום סכום רב ורוחץ בדמיהם צרעתו כי אמרו לו הרופאי' שדם הילדי' יועיל לו. אבל הרופא חנם מרפא החלאי' בדברי' הפכיים. ומוחץ בדברי' המועילי' כן מצינו בחזקיהו שרפאהו בדבלת תאני'. שהוא דבר המוחץ אפי' בבשר חי. והכביד צרעת פרעה בדבר שדרכו לרפאות. וכשראה שלא הועיל לו לא רצה לימאס בלי תועלתו. לפי שחפץ היה להמעיט את ישראל. וע"כ צוה שכל הבן הילוד היאורה תשליכוהו. ואז אחזו לנו שועלים שועלים קטנים. היו המצריות הולכות עם בניהם קטנים בבתי ישראל ועוקצים אותם כדי שיבכו ותינוק ישראלי הטמון בבית

כשהיה שומע התינוק המצרי בוכה גם הוא היה בוכה כי כן דרך התינוקות. ובזה היו הולכות אחר הקול ונוטלין אותו בעל כרחם וזורקים אותו ליאור. וכראות הנשים שלא היה מועיל להם להצפין בניהן בבית. היו הולכות ויולדות בשדה ומטמינות אותם בקרקע. ושם הולכות להניק אותם. וכשהרגישו בדבר ולא היו יודעים המקום מיוחד היו חורשים על גביהן כדכתיב על גבי חרשו חורשים והטובים שבהם אותם שהיו ראוים לצאת ממצרים היה השי"ת מעמיק להם חפירתם עד הסלע ומשם היה מניק להם דבש ושמן שנ' ויניקהו דבש מסלע ושמן מחלמיש צור:

פסקה טז

היו המצרים דוחקים את ישראל למהר מלאכתם כמו שנא' והנוגשים אצים לאמר כלו מעשיכם דבר יום ביומו. והיו דומי' להם כדובים ואריות. ומצוי' להם כמה מלאכות בפעם אחת ולא היו מניחי' אותם לנוח שעה אחת מעמלם ויגיעם. ומחדשים עליהם תמיד גזרות קשות ורעות. ושמו אותם מכבדי חוצות ושווקים. ומכריחי' אותם להיות בלנים ולהחם חמין למרחצותיה'. ושיהיו נוטעי' להם גנות ופרדסי'. ושיזרעו שדותיה'. ושיהיו שואבי' מימיה'. ושיהיו טוענ' פרקמטיותיה' ממקום למקום. וחופרי' בקרקעותיה' ושיהיו נושאי' בחיקם ילדיה'. וזהו את הדחק שהיו דוחקי' אותם לעשות דברי' אלו עוד היו משעבדי' לשאר עבדיה' שנא' אשר מצרי' מעבידי' אותם מעבדם כתיב. את כל עבודתם אשר עבדו בהם בפרך מלמד שאם היו יכולי' להשיג את מבוקשם בדרך נוח לישראל כגון להעלות עשרה סאין חטה בשלשה פעמי' לעלייה היו רוצי' שיעלום בפעם אחת. וכן אם היה רוצה הישראלי ליקח אחת מבהמות שלו להוליך הסחורה או להוליך התבואה של המצרי' למקום המצטרך המצרי לא היה מניחו. אלא רוצה היה שיוליכנה על כתפו. וכן כיוצא בכל דבר. והכל כדי להחלישם למען לא יפרו וירבו. וכל זה לא שוה להם כי היו מתחזקי' יותר ברצון שוכני סנה. עוד כשהיו מתים לא היו מניחי' אותם לקוברם. והיו מושלכי' על פני השדה שנא' המבלי אין קברי' במצרי' לקחתנו למות במדבר. כלומר וכי לא גאלתנו אלא מפני שאין לנו קברי' שם:

הן אלה קצות מהרעות שהרעו המצרי' לנו ולנפשנו וכאלה רבות עשו. מלבד כונתם רעה אצל הבורא ית' להכעיסו. כמ"ש במדרש בטעמי המכות שהכם הקב"ה מדה כנגד מדה כל אחת ואחת מהן. והוא ששעבדו ישראל בפרך לפי שהיו העם אשר בחר לו יה. ולהם הי' רוצה לתת תורתו התמימה המשולה למים. ולפי שנתברכו בוהיה זרעך כעפר הארץ. ולפי שנמשלו לחיות שאין להם מרות מבני אדם. ולפי שהם מוסרי' עצמם למיתה על קידוש השם. ועל היותם יוצאי חלצי אוהבו ית'. ועל שעתיד הקב"ה להלבין עונותיה'

כשלג. ועל היותם צבאותיו וחילותיו ית' ומובדלי' משאר האומות. ועל כי חלק הלילה לאברהם והניח חציה ליוצאי חלציו עד כאן במדרש. נמצא שכל כונתם היתה להכעיס. ועל כן היתכן שעל אלה יתאפק ה' אחרי שהאריך להם כמה שני'. ולבסוף שלח להם מלאך פניו להזהירם והם חזקו לבם והכבידוהו. והוסיפו לעשות כל תועבותיו אשר שנא כמ"ש כמעשה ארץ מצרים אשר ישבתם בה לא תעשו כי כל התועבות האלה עשו וגו' והלא דין הוא שישלח בם חרון אפו עברה וזעם וצרה משלחת מלאכי רעי' לפקוד עליה' עונותיה'. צדיק ה' בכל דרכיו וחסיד בכל מעשיו. שעם כל זה חסד גדול עשה עמהם כמו שנגיד לפנינו בעה"י:

פסקה יז

לפי שכתוב וישלח מלאך ויוציאנו ממצרים והמפרשים אמרו שנא' על מרע"ה. כי הנביאי' להיותם שלוחיו ית' נקראי' מלאכי' בא המגיד ואמר שלא היה אותו המלאך וגם לא המלאך שאמר יאע"ה המלאך הגואל אותי מכל רע. שאינו מלאך ממלאכי השרת כי לא היה יעקב או' שיהיה הוא מברך את הנערי'. אלא היא שכינת עזו ית' אבל היה הו' ית' בעצמו שהוציאנו ואם תאמר אם כן קשו קראי אהדדי. כתוב אחד אומר ששלח מלאך להוציאנו. וכתוב אחד אומר ויוציאנו ה' ואתה אומר שלא היה על ידי מלאך. אמנם דע כי אינו אומר הכתוב וישלח מלאך להוציאנו אלא וישלח מלאך ויוציאנו. ורוצה לומר לפי ששלח כבר מלאך פניו במצרי' הוא שאמרו גלו למצרי' שכינה עמהם שנאמר אנכ"י ארד עמך מצרימה. היא הנותנת שהוציאנו הוא יתברך בעצמו לכבוד שכינתו ית'. ועל כן היתה על ידי נסים ונפלאות. כמו שעתיד להיות כשיוציאנו מהגלות הזה כדכתיב בעת ההיא אקים את סכת דוד הנופלת. ולכן לא היה על ידי שרף הגם שכתוב ואשא אתכם על כנפי נשרים. שהם הפני נשר שבמרכבה. לא היו השרפים שנשאונו ממצרי' כשיצאנו לגמרי. אלא היה הוא ית' שהוציאנו. והנשרי' האלו לא שמשו אלא להוליכנו לארץ ישראל לאכול הפסח. כמו שאמר הפייט ודאו ועפו לנחלת צבי מאירי'. ואכלו שם הפסח בהלולי' ושירים. כי חוצה לארץ פסחי' לא נכשרי'. ובו בלילה שבו לגיא כפתורי'. ובכל אלקי מצרי' אעשה שפטי' אני ולא השליח. השליח הוא משה שהלך בשליחותו ית' אל פרעה ואל ישראל. שלא כדברי המתלונני' שאמרו להם למה העליתונו ממצרי'. לא כן היה אלא הוא ית' הוציאנו. ובכל אלקי מצרי' עשה שפטי'.

פסקה יח

והכתי כל בכור בארץ מצרי' אני ולא השרף. לפי שנ' ופסחתי על בתי בני ישראל. שרוצה לומר שהיה הוא ית' נכנס בבתי ישראל וזהו או' ופסחתי על בתי ולא מעל בתי. ומדלג על בתי המצרי' ולא נכנס בתוכן כמו שנוכיח לפנינו. והייתי יכול לומר אם כן המכה

לא היתה על ידו יתברך אלא ע"י השרף על כן אמר שלא היה כן. אלא הוא ית' היה ולא השרף. והיא היתה מעלה גדולה למצרי' שלא מתו על ידי מלאך המות. והכרח הוא להאמין שמיתתן היתה כפרתן ושנכללו בקדושה:

פסקה כ

מאחר שכתב ביד חזקה אחרי ויוציאנו ממצרים שהוא הפועל האחרון צ"ל שבא ללמדנו שבמכה אחרונה הוכו בדבר. ובחרב ובמורא גדול ובמט' ובדם וכלל הוא בידינו כל דבר שהי' בכלל ויצא מן הכלל ללמד יצא ולא ללמד על עצמו בלבד יצא אלא ללמד על הכלל כלו יצא. ולפי זה כל המכות שהוכו היו כלולות זו מזו. ובהכאת עשר מכות הוכו מאה. ועל זה אמרו במדרש משל לאדם שאמר לעבדו קנה לי דג אחד מן השוק הלך וקנה לו דג מוסרח. חרה אף האדון. אמר לו אחד משלשה אני מטיל עליך. או תאכל אותו. או תלקה מאה מלקיות או תפרע אלף זוז. אמר אני רוצה לאכלו כשאכלו חציו קצה נפשו ורצה להשליך בני מעיו. אמר איני יכול לאוכלו אני רוצה ללקות המלקיות, כשלקה חמשי' חשב למות מהצער. אמר אני אפרע האלף זוז. אכל ולקה ושלם. כך פרעה אכל ולקה ושלם. והואיל ואתא לידן נימא ביה מלתא עם כי כבר ביארנו אותו בספר גר"ן ארנ"ן בס"ד.

ותחלה נעורר בו למה לקח במשל ששלח עבדו לקנות לו דג יותר מבשר. עוד בנמשל שהוא פרעה היכן מצינו שאכל הדג. עוד האדון שצדיק וישר הוא למה הטיל עליו שיפרע אלף זוז אם הוא שוויו יאמר שיפרענו אם הוא יותר משוויו שכן נראה ממה שסרב העבד מלפורעו למה הענישו בכך בשלמא להלקותו ושיאכלנו נראה כי כן הדין הואיל ולא היה זהיר בעבודת אדונו ובצווייו אבל הפרעון די שיפרע מכיסו שוויו ולא אלף פעמי' כיוצא בו.

אמנם כבר אמרנו כי הש"י שלח את ישראל במצרי' להזדכך ולהצטרף על ידי היסורין מהשעבוד. וידוע שבעוד האדם בלתי שלם הוא נדמה לדג כמו שאמר חבקוק ותעשה אדם כדגי הים. הם הרשעי' הנאחזי' בפח הציד הגדול שהיה נבוכדנאצר. וכן אמר שלמה בחכמתו. כי גם לא ידע האדם את עתו כדגי' הנאחזי' במצודה רעה. פרש"י כדגי' גדולי' שנאחזי' במצודה גרועה וחלושה. ופירשו רבותינו היא חכה שאינה אלא כמין מחט. כך בני אדם בעת פקודת רעתם נאחזי' בדבר קל. הנה כי הרשעי' נמשלי' לדגי'. הנה הוא ית' שלח את ישראל תחת יד פרעה למען יצרפם כאמור. והרי הוא כאילו אמר לו קנה לי דג אחד. כי ישראל קנין אחד מהחמשה קניני' שקנה הקב"ה כמו שאמרו במס' אבות. וכאילו יאמר לו שיצרפם שיהיו ראוים לעלות על שלחנו. הלך העבד הזה

וקנה לו דג מוסרח. היינו עשה הפך הצרוף שביטל מהם לימוד התורה ועשיית המצות כמו שכתבנו למעלה שנא' וירעו אותנו המצרי' ולא אמר וירעו לנו. אמר לו הב"ה אחד משלשה אני מטיל עליך. או שתאכל אותו. והוא שתודה באלקותי ויכולתי. ובזה יקחו קל וחומר ישראל ויאמרו אם פרעה מודה בו יתב' כל שכן אנו שיש להודות בו. ונמצא הסרחון מסתלק. התחיל פרעה לומ' לא ידעתי את ה' וגם את ישראל לא אשלח. כלו' אף אם הייתי יודעו ומכירו את ישראל לא אשלח כי איני רוצה שיצאו מסרחונ' הוא רשות הטומאה. וצוה ואמר תכבד העבודה על האנשי' ואל יהיה להם פנאי לטהר ולצרף עצמ'. ומשהתחיל לאכול הדג שהוא במכת הדם והצפרדעי' קצה נפשו. והשליך בני מעיו שכן היו הצפרדעי' בתוך גופו וגורמי' לו הקיא. אמר העתירו אל ה' ויסר הצפרדעי' ממני ומעמי ואשלחה וכו' ומשאמר לשלחם ולא קיים דברו הרי הוא כאילו מזמין עצמו להלקות. משלקה שלם כי בצאת ישראל ממצרי' שאלו איש מאת רעהו ואשה מאת רעותה כלי כסף וכלי זהב וירוקנו את מצרי' וכשרצה לרדוף אחריה' א"ל עמו אין אתנו תכשיטנו לקשט עצמנו. פתח להם אוצרותיו וכל אחד נטל מה שחפץ. והיא ביזת הים שגדולה היתה משל מצרי'. נמצא שכל הפרעון היה מכיסו ועל מה שאמרנו למה הענישו אלף זוז הוא להודיענו דבר עקרי שמעולם לא יאמר אדם מתרצה אני בעונש כלו' על מה שחטאתי אלא יאמר כמאמר עלי ה' הוא הטוב בעיניו יעשה. לפי שאין האדם יודע מה הוא טוב לו ומה הוא רע. הלא תראה כששלח הקב"ה. לאמר לדוד הע"ה מה הוא רוצה או שימסר הוא ביד אויביו שלשה חדשי'. או אם חפץ שיכלו בניו ובחר לימסר ביד אויביו ולבסוף הוצרך להפך הדבר ויעזרהו אבישי בתפלתו. אף כאן כל הדיני' שגזר האדון על עבדו בעד הדג הסרוח. הם עונש ומה שחשב העבד שהוא החמור היה הקל. כי זה יכול לסובלו. ואלו לא יכול לסובלם. ולפיכך ישמר האדם מלהוציא דברי' מפיו כי האלקי' בשמי' היינו המדת הדין. וכל דברי האדם יש מי שמוליך אותם לפניה. וכשחרץ האדם משפטו כמעט לא ישוב אחור. אם לא בזכות רב ועצום וע"כ אין טוב [רק] שיאמר נפלה נא ביד ה' כי רבי' רחמיו.

נחזור לענייננו המכו' היו כלולות זו מזו והן הן המאה מלקיות שאמרו במדרש הנז'. ור' עקיבא שאמר שכל מכה ומכה היתה כלולה מחמש לא חשב אלא אל פרטי המכה עצמה כמו שנפרש בעה"י. אבל ע"פ דרכנו שכל א' כלולה מכלן יהיה ביד חזקה שמורה שהוכו בדבר הוא לומ' שבכל מכה היו מהם מתי'. בדם מפני שתייתו כי לא כל אדם יכול היה לסבול איכותו וחמימותו בצפרדע היו הצפרדעי' כ"כ גדולי' שהיו בולעי' מהם.

בכני' להיותם גדולי' כביצות כמו שנזכיר אינו רחוק מן השכל שהיו גורמי' להם המיתה ובפרט לאיסטנים. בחשך מתי' ברעב וכן ברעב.

פסקה כא

ובזרוע נטויה זו החרב בא להודיע לנו איך הכם שאעפ"י שכתוב הנה יד ה' הויה. וכן אצבע אלקי' היא לא היה בידו ממש כמ"ש במלאכי השרת נתן אצבעו בהם ושרפם. אלא היה ע"י חרבו חרב נוקמת.

פסקה כב

ובמורא גדול זו גלוי שכונ' לא שנהנו מראייתה כמו שהיו ישראל נהני' מזיוה אלא בהגלותה נפלה עליה' אימתה ופחד ורעדה אחזתם. וע"ז אמרה תורה וממקדשי תיראו שהוא לומר שכל זמן שהשכינה בתוכו תהיה להם מורא בהכרח. כי היא המטלת מורא על כל העולם. כי הא דתנן הוי מתפלל בשלומה של מלכות שאלמלא מוראה איש את רעהו חיים בלעו. וכן אמר איוב בצאתי שער עלי קרת וגו' ראוני נערי' ונחבאו וגו' שרים עצרו במילין וגו' קול נגידי' נחבאו וגו'. שהוא כי היה מתרעם על חבריו שחושבי' אותו לחוטא והיה או' להם כי הלא כשהיה יוצא לשוק כל מי שהיה מדבר ורואה אותו היה שותק ואינו משמיע קולו מפני מוראו. וזה לא היה אלא מפני שהשכינה עמו. והיא המעלת האימה על בני אדם.

פסקה כג

ובאותות זה המטה. שכשהיו רואי' המטה היו מרעידי' כתנוק הרואה את הרצועה. וסבורי' היו שהמכות באי' ממנו. וגם בישראל היו מהסברה זאת כמ"ש רש"י על פסוק והמטה אשר הכית בו את היאור תקח בידך.

פסקה כד

ובמופתים זה הדם הוא הדם שהיה יוצא מגופם במותם כי לא היו מתי' כמו החולי' שהמלאך אינו מנוולם בשחיטה מפורעת אלא היה שוחטם כמו ששוחטי' הבהמות שיוצא מהם הדם.

ולפי שאלו המכות שאמרנו לא היו מכות פרטיות לכלם יש מהם מרגיש בזו ויש בזו על כן לא ראו ר' אליעזר ור' עקיבא לדרוש אותם אבל דרשו המכות שכלם לקו בהם. וזה אומר שהיו ארבעי' וזה אומר שהיו חמשי'. וכמו שיבא בעה"י:

עשר המכות

פסקה ה

פירוש אלו הם עשר מכות אבות לכל המכות שהביא הקב"ה על המצרי' במצרי' ולכל א' יש לה תולדות כמו שהוכיחו ר' אליעזר ור' עקיבא זה או' שהיה לה שלש תולדות.

וזה אומר ארבע. הצד השוה שבהם שכל מכה היה לה תולדה ותולדותיה כיוצא בה. ואפשר שר' אליעזר לא החשיב אפו למכה פרטית אולי סביר' ליה שמידו של האף באו כל המכות אל המצריים כלו' שממנו נשתמש הוא יתב' להעניש' כפשטיה דקרא ישלח בם חרון אפו. ור' עקיבא סבר כי כשם שמשלחת מלאכי רעי' היא מכה פרטית הבאה מידם. כך המלאך המשחית ששמו אף עשה את שלו. ולפי זה לר' עקיבא חמש כתות של מלאכי חבלה היו וכל אחד הכה בכל כחו מכה משונה מחברו. ולר' אליעזר מלאך אחד היה ומכה אותם על כל מכה ארבע מכות. ונבא אל פרטם.

פסקה ז

דם הואיל ור' אליעזר אינו מחשיב אפו למכה פרטית נטפל אותה במכה זו לאחרונה. **עברה** בתחלה משהיה המצרי שואב מים לשתות היה נהפך בפיו לדם. וכשהיו המצרי והישראלי שותים כאחד בכלי אחד. היה גם המצרי שותה מים. והמכה היתה שלא היה המצרי יכול לשתות אלא בשעה שהישראלי צמא וירצה לשתות עמו.

זעם כשהיה המצרי צמא הרבה ולא היה מוצא ישראלי שירצה לשתות היה כופהו לשתות כי כן הורגלו להשתרר עליהם. וע"כ זעמו ית' חרה בהם ועשה שעם היותם שותים יחד היה המצרי שותה דם והישראלי מים והוצרכו לקנותה בדמי'. וכן אמרו במדרש תחלה היו ממלאי' הספלי' ביחד כלו' שני ספלי' המצרי והישראלי. ונמצא לישראלי מים בספל ולמצרי דם. ומוכרח היה המצרי לשתות עם הישראלי. וחוזרי' והיו ממלאי' מים והיה המצרי אומר לישראל נשתה אני ואתה ביחד מדקא' חוזרין והיו ממלאין משמע שהיו חוזרי' ללימודם שכששותים יחד היו שניה' שותי' מים. ועל כן היה המצרי אומר לישראל נשתה אני ואתה יחד כאשר היינו עושי' עד עתה. אך עם כי שניה' נותני' פיה' בספל היה הישראלי שותה מים והמצרי דם. וכן אמר רבי אבין כל המים שהיו המצרי' שותי' היו לוקחי' אותם בדמי' וכן העשירו ישראל.

צרה היתה מה שכתוב והדגה אשר ביאור מתה כי רוב המצרי' מחייתם היתה בדגי' הן למאכלם הן לסחורה. כמו שאומר הכתוב ואנו הדייגים ואבלו כל משליכי ביאור חכה וגו'. ובושו עובדי פשתים שריקות ואורגי' חורי. הנה כי מלאכתם היתה לאחוז ולצוד דגים. וכן למאכלם כתיב זכרנו את הדגה אשר נאכל במצרי' חנם. כי מרוב הדג שהיה נמצא שם לא היה נחשב לכלום והכל אוכלים ממנה בחנם. ובמכה הזאת מת וניטל מהם מחייתם:

משלחת מלאכי רעים היא מה שכתוב ובאש היאור והיא היתה מכה רעה ובפרט לאותם שהיו מתענגים בבשמים ומיני רקחים כדרכן של בעלי זימה שהמצרים היו שטופים בה. ועכשו היה סרחון העולה מן היאור גובר על המרקחים ומצערם הרבה.
ולרבי עקיבא שמחשיב **אפו** למכה פרטית היא מה שכתוב והיה דם בכל ארץ מצרים ובעצים ובאבנים.
לא אמר בכל עץ ואבן אלא בעצים ובאבנים להודיע שהדם היה בכל המקומות שהיו יושבים: וזה לפי שכל דבר הוא מחובר מארבע יסודות אש רוח מים עפר. וחלק המים אשר בכל מקום שהיו יושבים נהפך לדם. ובזה בגדיהם מטנפים ובפרט השרים שהיו לבושים בגדי שש לבנים כמ"ש ביוסף. וילבש אותו בגדי שש. היו נמאסי':

פסקה ח

צפרדע היא המכה שניה. **אפו** הוא שלא היה להם מקום להלוך שנאמר וירא פרעה כי היתה הרוחה. ואילו לא היה מתפלל משה שימותו לא היתה להם אותה הרוחה. והיה מיצר להם הרבה כי הרי בראות פרעה כי הרחיב ה' לו הכביד לבו אשר נתרכך ועלה ברצונו לעשות מה שצוהו השי"ת.
עברה שהיו מקרקרים ולא היו יכולים לישן ולדבר זה עם זה והיינו דכתיב ועלו ובאו בביתך ובחדר משכבך ועל מטתך.
זעם כשהיו לשים הקמח היו באים הצפרדעים ויורדים לתוך העיסה ואוכלים ממנה. והם היו ממהרים להחם התנור כדי לאפות הפת. והצפרדעים נכנסי' בתוך התנור ומצנני' אותו שנא' ובתנוריך ובמשארותיך. ומדכתב תחלה בתנוריך ואח"כ במשארותיך מלמד שצרה היתה להם מלבד צינון התנורי'. והוא רדתם במשארותם לאכול עיסתם.
צרה שהיו נכנסי' חיים בתוך מעיהם ומקרקרים בגופם כדכתיב ובכה ובעמק יעלו הצפרדעי'. ואמרו חכמים שהיתה קשה להם מהכל. וע"ז תולה פרעה למשה שיתפלל אל ה' להסיר ממנו שנאמר ויסר הצפרדעים ממני ומעמי.
משלחת מ"ר שהיו הצפרדעים מסרסים אותם שכן אמר אסף וישלח בהם ערוב ויאכלם וצפרדע ותשחיתם. ופרש"י ותשחיתם שומטין ביציהם. והוא מן המדרש דאמר ר' יוחנן בכל מקום שהיו מרביצי' שם היו נעשי' צפרדעי'. תאמר בבתי השיש ובתי הסיפים לא היו עולים אתמהה. א"ר ישמעאל ב"ר יוסי זה א' מן הדברים שהשליט רך בפני קשה כיון שהיתה צפרדע עולה היתה אומרת אני שלוחו של הקב"ה והיה השיש נבקע מאליו והיתה עולה שנ' וצפרדע ותשחיתם כענין שכ' כי משחתם בהם מום בם.
וראוי לדקדק מי הכריח לו' שנבקע לפניהם אבני שיש הואיל ואין הקב"ה משנה

הטבעים לבלי צורך. אך יש לומר כי מדנחית הוא ית' לעשות נם מחויבים אנו להגדילו בכל האפשר. אבל כאן הכתוב מוכיח כדבריהם שכן כתיב ועלו ובאו בביתך ועלו אין עלייה אלא ממטה למעלה. בביתך זו בית משכבו של פרעה. ובית המלך אין ספק שהיה מרוצפת באבני שיש. ואם כן על כרחך היתה הרצפה נבקעת לפני הצפרדע כדי שתעלה:

פסקה ט

כנים היא המכה שלישית. **אפו** כל עפר הארץ בגובה אמה היו כנים. נמצאו בהליכתם דורסים אותם כדורך ענבים בגת.

עברה שהיו הכנים באדם ובבהמה ועוקצים אותם כמחטים. ובמדרש ארבעה עשר מיני כנים הביא עליהם הקב"ה. קטנה שבהם כביצת תרנגולת גדולה שבהם כביצת אווז. והיו י"ד מינים להודיעם שאינה מכה קלה כמו שאמרו החרטומים אצבע אלקים היא. אלא י"ד ה' עשתה להם זאת. **עוד** מדכתיב כל עפר הארץ היה כנים הודיע לנו כי היו הכנים שורצים מגופם ממש כי האדם מחובר מאש רוח מים ועפר.

זעם שהיו מתחככים והחיכוך הביא להם כמו שחין כל כך היו משרטים בשרם.

וצרה שהיה מחליש ראותם כמו שאמרו ערבוביא דרישא מעוורא. ערבובי דלבושי מעלה שחין.

משלחת מ"ר שהיו הכנים נכנסים בקדרות ובקערות ובכל מאכלם ונמאסים ומקיאים בני מעיהם:

פסקה י

ערוב היא המכה רביעית. **אפו** הדובי' והאריות היו משחיתי' והורגים מהם.

עברה אמר ר' יאשיה למה נקרא שמו ערוב שהעריב עליהם את המאורות ולא היה חשך כמו מכת החשך אלא רבוי העופות החשיך האויר מעין מה שעשה הארבה. אי נמי כל כך היו מבוהלי' במרוצתם לנוס מפני פחד החיות. שהיו נופלים כמי שהולך ודרכו חשך וחלקלקות.

זעם שנסגרו בבתיהם מפני פחד החיות רעות לא הועיל להם כי הקב"ה הביא עליהם נשרי' ועורבים ומיני עופות רבים ונכנסים דרך החלונות והאכסדראות והורגים בהם.

וצרה כשנסתלק הערוב ולא נשאר מהם עד אחד. אפי' אותן שהרגו ועבדו עורותיהן חיו והלכו להם כדי שלא יהנו מהמכות.

משלחת מ"ר החיות כשהלכו להם השחיתו הארץ ברגליהן ועשו בה חריצין ונעיצים וחפירות בדרכים ובבתים עד שהיו טורחים להלוך. ובשדות קלקלו הנירי' ומחרישות. שנא' תשחת הארץ מפני הערוב:

פסקה יא

דבר היא המכה חמשית. והחמש מכות שבה היו שהמית חמש מיני בהמות. סוסים חמורים. גמלי'. בקר וצאן. ואפשר שמתו זה אחר זה. ולפיכך לחמש מכות יחשבו. ולזה כתיב במכה הזאת הנה יד ה' הויה. דקשה מאחר שכל העשר' מכות אינם אלא אצבע אחד איך מכה זו כתיב בה יד. אלא לפי שהכה חמש מינין אלו לחמש מכות יחשבו. וכן כתב בעל ספר תולדות יצחק:

פסקה יב

שחין היא המכה ששית. **אפו** שלא היה שום אדם ובהמה במצרים שלא לקה בשחין שנא' והיה לאבק על כל ארץ מצרים באדם ובבהמה. והואיל וכל א' היה כואב בשלו לא יכול לחבש ולשים רטיה על מכות חברו.

עברה דרך השחין הוא להיות כמו חטטין שבנתק לבד. וזה היה גם כן בו אבעבועות.

וזעם כי נגד הטבע היה השחין הזה. והוא כי דרך האבעבועות הבאים מפני הגרב והילפת הוא שהאבעבוע נראה בעור הבשר. וכשמסירי' הליחה נראית הבשר החי כי הליחה אינה אלא רע מעופש שבין עור לבשר. וכאן אחרי שהיו מתחככים בצפורניהם על השחין היבש ומסירים הקליפה עליונה היו מוצאים תחתיה אבעבוע בלא ליחה. וזהו שאמר הכתוב שחין פורח אבעבועות. וכן אמרו בפרק מרובה אמר ר' יהושע בן לוי שחין שהביא הקב"ה על המצריים לח מבפני' ויבש מבחוץ שנ' ויהי שחין פורח אבעבועות.

וצרה לא יכלו החרטומי' לעמוד לפני משה. והבושה שנתביישו מפניו צרה גדולה היתה להם. והיינו דכתיב ולא יכלו החרטומים לעמוד לפני משה. וכי לפני משה לא היו יכולי' לעמוד אבל לפני פרעה יכולים לעמוד אלא יותר צער היו מצטערים שיהיה משה רואם ממה שהיו מפני השחין.

משלחת מ"ר כי מה ששאר המכות משמשות שבעה ימים או שלש שבועות לדברי האומר מכה זו לא סרה מהם עד יום מותם. והיינו דכתיב גבי שחין אשר לא תוכל להרפא וכן אמרו בפרקי ר' אליעזר:

פסקה יג

ברד היא המכה שביעית. **אפו** קולות וברקים שהיו מפשטים עקמימות הלב והיה מיצר להם שכן פרעה אמר למשה העתירו אל ה' ורב מהיות קולות ואשלח אתכם. הנה כי מפחדו אשר פחד נתפשט עקמימות לבו.

עברה מטר כבד שכל טפה היתה שיעור מקוה ארבעים סאה. והראיה כי מה שנשאר ברפיון דכתיב ומטר לא נתך ארצה הן הן היו אבני אלגביש שירדו בימי יהושע שנקשרו מכח רוח סערה. ושערום חכמים שהיו משא ארבעים סאה. כמפורש בדבריהם ז"ל.

וזעם בתחלה היה מטר שנ' וימטר ה'. ומכח הרוח נעשה ברד שנ' רוח סערה עושה דברו.
וצרה ואש מתלקחת בתוך הברד והיה הברד משבר האילנות והאש שורף לחות' ומיבש' וזהו שאמרו רבותינו ז"ל והחטה והכוסמת לא נכו כי אפילות הנה פלאי פלאות נעשה להם. כי לכאורה אינו ניכר הפלא כי אפשר שלהיות' רכי' עמדו בפני קשה. אך הפלא היה בהיות האש מעורב בברד ומיבש האילנות בדין היה שיבש החטה והכוסמת אלא פלא נעשה בהם וכיוצא בזה כתב בעל ספר תולדות יצחק.
משלחת מ"ר אמרו במדרש כיון שבא הברד נעשו ככותל בפני הצאן הוי ויסגר לברד בעירם ולא היו יכולי' להלוך. והיה המצרי אומר אוי לו לאותו איש מה עושה נוטלה ושוחטה להאכיל את בניו ממנה. כיון ששחטה היה נוטל אותה על כתפו והיה העוף יורד וחוטפה מעל כתפו שנאמר ומקניהם לרשפים שנאמר ובני רשף יגביהו עוף:

פסקה יד

ארבה היא המכה השמינית. **אפו** שכסה את עין הארץ. ופירשו בו שהיה כל כך ברבוי עד שהמקום היה צר מלהכילם באופן שלא היו יכולים לראות את הארץ.
עברה שלא היו גם כן יכולים לראות האויר וזהו עין הארץ והיו נכשלים בהילוכם.
זעם אכל כל עשב הארץ וכל פרי העץ.
צרה אחם? שלא היה הארבה מוצא מה לאכול היה אוכל את בשר המצרים. ולז"א פרעה העתירו לה' אלקיכם ויסר מעלי רק את המות הזה מכלל שהיו מתים בסבתם.
משלחת מ"ר לא נשאר ארבה אחד בכל גבול מצרים אפילו המלוחים והמבושלים שהיו להם קודם בא המכה הלכו להם:

פסקה טו

חשך היא המכה התשיעית. **אפו** לא ראו איש את אחיו שלשת ימים אבל יושב יכול לעמוד עומד יכול לישב.
עברה לא קמו איש מתחתיו שלשת ימים אחרים.
זעם היו רעבים גם צמאים ולא היו יכולים לאכול ולשתות.
צרה שלא אבדו חושיהם אלא בדעתם היו.
משלחת מ"ר שומעים הישראלים הולכים ומחפשים בבתיהם ויראים שמא יגנבו מהם כל ממונם:

פסקה טז

מכת בכורות היא המכה העשירית. ראשונה ניתן טעם למה היתה גודל המכה הזאת יותר משאר המכות שבשבילה גמר והסכים פרעה לשלחם. ואם בשביל שמתו הבכורות והלא גם בשאר המכות היו מתים רבים מהם.

אמנם בתחלה שלח הקב"ה לומר לפרעה בני בכורי ישראל. כשמוע פרעה דבר זה אמר למשה בדאי אתה שאף אם יונח שאלקיכם הוא אלקי האלקים, אלוה שלי הוא הבכור וממילא אני ועמי הבכורים. ונמשך פרעה בדעת זה בכל המכות אבל כשראה שישראל לקחו הטלה וקשרוהו ברגלי מטותם ואחר כך שחטוהו וצלוהו. והיה ריחו נודף והשליכו העצמות לכלבים. ואחרי כן הוכו כל בכורי מצרים אז נתברר לו כי מה שאמר לו משה אמת הוא שישראל הם הבכורים אצלו יתב'. ואין לעכב לכתם במדבר לעבדו הואיל וכן הוא חפץ.

ונבא אל פרט החמש מכות הכלולות בה. **אפו** שהרגו הבכורות באבותיהם כמו שאמרו במדרש שהלכו אצל אבותיהם ואמרו להם שלחו את העברי' הללו ואם לאו הרי הם מתים. והם משיבים אותם ואומרים אפילו הם מתים כלם אין אנו משלחים. הלכו אצל פרעה ואמרו לו כן ואמר קפחו רגליהם של אלו. מיד חגרו הבכורות חרבם על ירכם והרגו באבותיהם ששים רבוא. שנ' למכה מצרים בבכוריהם.

עברה מיתת הבכורות.

זעם פרעה קם בחצות לילה וחגר חרבו והרג שריו ועבדיו שיעצוהו לבלתי שלח את העם. והכי איתא בזוהר פרשת בשלח. ויהי בשלח פרעה מה כתיב לעילא ויקם פרעה לילה תא חזי נוקמא עילאה דעבד קב"ה. תלת מותני הוו חד דעבדו בכורי מצרים דקטלו כל אינון דאשכחו. וחד דקטל קב"ה בפלגו ליליא. וחד כד חמא פרעה מותנא בביתיה בבנוי ובעבדוהי קם וזריז גרמיה וקטל אפרכי' וסרכי' וכל דאמליכו ליה לסרבא בעמא דלא למשלחינהו. עד דאורייתא קא אסהידת עליה דאיהו קם בליליא ממש. כמא דליליא קטלא ועבדא נוקמין. הכי קם פרעה בארעא דמצרים וקטל ועבד נוקמין בסרכוהי אפרכוהי ואמרכלוהי וכל אינון רברבין. הדא הוא דכתיב ויקם פרעה לילה. לילה ממש לקטלא ולשצאה וכו'.

צרה שגם האשה המעוברת מבכור מת הבכור וגם אמה והכי איתא במדרש רבה ועבר ה' לנגוף את מצרים אין נגוף אלא נפילת אשה עוברה שנ' וכי ינצו אנשים ונגפו אשה הרה ויצאו ילדיה. ובית שאין שם בכור היה מת הגדול שבבית.

משלחת מ"ר שאותם שלא היו רוצים שיצאו ישראל ממצרים גם הם מתו. והכי איתא במדרש משל למלך שעשה שמחה לבנו וכו' מדרש רבה פרשה י"ח עד הכשרי' שבמצרים באו ועשו פסח עם ישראל ועלו עמהם שנא' וגם ערב רב עלה אתם. וכל מי שרצה שלא יגאלו מת עם הבכורים שנא' ותהי צעקה גדולה במצרים. ואפש' שאותם

שמתו היו משא' אומות שהרי המצרים כלם לא היו רוצים שיצאו. והם מעין אותם שיצאו. שלא היו מצריים אלא משאר האומות. ועל כן סמכם זה לזה:

פסקה יח

אלו הם החמשים מכות שלקו המצריים במצרים. והגם כי אפשר שלמכות אחרות כונו ר' אליעזר ור' עקיבא כשאמרו זה ארבעים וזה חמשים. האמת יורה דרכו שמה שכתבנו לקו בהם המצריי' וכלן הם מכות רעות. רחמנא ליצלן מהן ומכיוצא בהן. **ואחרי** שזיכנו השי"ת למצוא מספר החמשים נבקש ממנו עזר למצוא דרך לפרט מספר החמשים ומאתים שלקו על הים. ויסיר העורון מעיני ארנ"ן. ולשון אלם תרון.

בא ר' יוסי להודיע לנו שהחרטומים הודו שכל מה שעשה משה הי' מאתו ית' ולא ע"י כשוף כמו שהיו חושבי' עד ההיא שעתא. ומה שאמרו אצבע אלקי' היא. לא אמרוהו על מכת הכנים בלבד אלא כיוונו לומר שהפורענות הבא עליהם הוא אצבע אלקים. והם לא ידעו אלא מה שעתידין ללקות במצרי'. ועל כן שפיר מצי למדר' מה שדרש שעל הים לקו חמשים מכות. וממנו למדו ר' אליעזר ור' עקיבא לומר שכשם שאבות המכות שלקו במצרי' היו עשר' ותולדותיה' ארבעי' ד' תולדות לכל אב כמו שהוכחנו. כך אבות המכות שלקו על הים היו חמשים. וכל א' מהן כלולה מחמש. וקודם שנבא אל פרטן נקדים ונאמר שראוי להאמין כי כל התוכחות הכתובות בתורת כהנים ובמשנ' תור' לקו המצריים בהם. וזה לפי שאמר הכתוב והי' אם שמוע תשמע לקול ה' אלקיך וכו' כל המחלה אשר שמתי במצרים לא אשים עליך וכו' וכתיב והי' אם לא תשמע לקול ה' אלקיך ובאו עליך כל הקללות האלה והשיגוך והולך ופורטם. וכאילו יאמר אם לא תשמע לקול ה' אלקיך. מהמאתי' וחמשים מכות שלקו המצריים על הים וחמשי' שלקו במצרים יבאו עליך אלה בלבד כי לעולם הקב"ה עם ישראל אפי' בעת שהוא ברוגז, רחם יזכור. וא"כ כל התוכחות הנזכרות שם הן הם מכלל תחלואי מצרים. דאי לא תימא הכי למה לי' למימר כל המחל' אשר שמתי במצרים לא אשים עליך דהייתי יכול למשמע אותם לא ישים אבל אחרים ישים. אלא קושטא דמילתא דאינון תחלואי מצרים הן הם דמפרט והולך.

אמנם לפי שהתוכחות הכתובות בתור' היו לאיים את ישראל נשתנו מקצתן בשמם ממה שהיו במצרים לפי צורך הסיפור אבל היו מעין מה שהיו שם כגון ישא ה' עליך גוי מרחוק מקצה הארץ גוי אשר לא תשמע לשונו. במצרים היו דובים וארויות ושאר מיני חיות רעות ועופות שבאו עליהם במכת הערוב שהם גוי עז פנים אשר לא ישא פני' לזקן ונער לא יחון ואכל פרי בהמתם ופרי אדמתם. ואם היו סוגרים פתחי בתיהם, החיות

היו רומסים אותם ושוברו' הדלתות. יולך ד' אותך ואת מלכך אשר תקים עליך אל גוי אשר לא ידעת. הוא פרעה שהקימוהו עליה' כמ"ש בדברי הימי' וניצול מן הים והלך לנינוה. וכן כיוצא באלו כל השאר שאין הפשט מסכי' אליה'. ואם לא נדע לכוון את כלם ריק הוא ממנו. ועם כל זה נחפשה דרכינו ונחקורה לישב קצתם אל השכל בכח פסוקי' ומאמר רז"ל עד שנגיע אל כלל המאתי' וחמשי' מכות שלקו בהם המצרי' על הים.

עוד צריך להאמין שאין לחשוב כי פרעה וכל חילו לא חשבו מתחלה אל כל מה שיוכל להגיע אליה'. ושבבלי דעת נכנסו אל הים. כי המצרי' חכמי' גדולי' היו. ופרעה יותר מכלם ואם ראה באצטגנינות שישראל יצאו בעת צמיחת כוכב ששמה רעה כמ"ש למשה ראו כי רעה נגד פניכ'. אין ספק כי גם על עצמו ועמו השקיף. והנה כשהוגד לו כי ברח העם הקהיל עדתו ונתוכחו בדבר וגמרו. כי ישראל הגם שיצאו ממצרי' לא היו ראויי' לצאת. ואעפ"י שעש' השי"ת כל האותות והמופתי' אשר ראו. בטחו על מאמר משה שאמר עוד נגע אחד אביא על מצרי'. ואמרו מדקאמ' אחד מכלל שאין עוד אתו להלקותנו. וכבר השלי' להראות את גבורותיו. מעין מה שאמר המן הרשע כבר הזקין. וראי' שהרי הם בורחי'. ואילו לא היו מפחדי' היו הולכי' לאט לרגל המלאכ'. וביום ולא בליל'. ובדרך מישור ולא בדרך עקלקלות. ועכ"ז נתחכם פרעה להיותו מלך ושולט על כל מלכי אדמה. קבץ ובחר מכל האומות שש מאות רכב מלבד כל רכב מצרי'. וכונתו בזה היתה למען כל שרי מעלה יהיו בעוזריו. שכל א' וא' יבקש להציל אומתו. ומספר זה של שש מאות אמרו בזהר שהי' לכוין לנגד שש מאות אלף יוצאי מצרי'. אחר כך שת עיניו אל מה שאפשר להגיע לו אם יכנס לים. ותחלה הסתכל בכח המסייע את ישראל. וראה והנה זכות אברהם זקנם בעל החסד הוא עמהם. כי הנה עם היותם כמו עמו עע"ז לא לקו בשום אחד מהמכות שלקו המצריים. וזה לא הי' מן הדין אלא בתורת חסד. ואמר שהגם כי המים הם כנגד מדת החסד ואפשר שיהיו בעוזרם להועיל להם ולהזיק המנגדם. על בטחונו הי' עומד שהוא יתב' נשבע מלהביא עוד מבול לעולם שגם על סברתו זאת גזר שכל הבן הילוד לישראל היאורה ישליכוהו. ועל כן אמר אם הים יבקע לפניה' גם אני ועמי נעבור ברגל. אח"כ שם עיני שכלו אל שמות החסד שהם מספר חסד. ואותיותיה' רי"ו. ואמר הנה עם בני ישראל לא עמדו במצרי' אלא רד"ו שנה ועל זה בטחו לברוח מרשותי שבר"ח הוא בגימט' ר"י. א"כ לא יהיו בעזרת' כל הרי"ו אותיות השם בה. ולעומת זה לקח שש מאות רכב מכל האומות כאשר אמרנו ובחור שבכלם הוא ס"מ הרשע. הבריח התיכון הקושר כל המנגדי' לאומה ישראלית. ומלבד אלו לקח עוד כל רכב מצרי'. היינו כל מיני קסמי' וכשופי' הרוכבי' על גזרות ודינין

עליוני' כמו שאמרו למה נקרא שמם כשפי' מפני שמכחישי' פמליא של מעלה. וכל זה להנצל מהדברי' המתרגשי' ביבשה ובים. והיינו דכתיב ויאסור את רכבו כי הרכב הזה אין הכונה אל הרכב שרוכבין בו בלבד כי אינו כבוד למלך לאסור את רכבו. ואם כדי להודיע גדולת השנאה שמקלקלת השורה כמו שכתבו המפרשי' כבר למדנו אותו מפרשת בלעם ויחבוש את אתונו אלא הכוונה שאסר וקשר כל הדברי' שהוא היה שולט ורוכב עליה' מכחות הטומאה וזהו ייתור מלת את רכבו. וכן רכ"ב בגימ' המזיקי"ן שאסרם למען יהיו סרים אל משמעתו. והואו של רכבו הוא כנוי כמו רכב שלו. כלו' המזיקין שלו שהם ברשותו ואז ואת עמו לקח עמו לקחם בדברי'. ואמר להם שלא ייראו מלבא עמו שהרי יהיו בעוזר' כל שרי מעלה כנזכר מלבד כל רכב מצרי' ושלישי' על כלו כמו שאמרו בזהר כלא בחכמתא תרי וחד:

ונבוא אל פרט החמשים אבות המכות שלקו המצרים. **א** כתיב ויחזק ה' את לב פרעה וירדוף אחרי בני ישראל ורש"י כתב לפי שהיה לבו חלוק עליו אם לרדוף אם שלא לרדוף. על כן ויחזק ה' את לבו וירדוף. ויש לשאול ומה ראה שלא לרדוף אחרי שהסית את עמו ואמר להם מה זאת עשינו כי שלחנו את ישראל מעבדנו לכו אתי ואני לא אתנהג עמכם כדרך שאר המלכים לשלוח עבדיהם אל פני המלחמה אלא אני בתחלה ארדוף אשיג גם אחלק שלל שוה בשוה. ואסר את רכבו בידיו. ואחרי כל הטורח היה חוזר בו אלולא שהחזיק הקב"ה את לבו לרדוף. אלא מלמד שנתקיים בו ארור אתה בצאתך. כי הנה למהר הרדיפה אמרו חכמים שקשרו במרכבות סוסים נקבות לפני סוסים זכרים והיו הזכרים מבקשים להשיג הנקבות והנקבות מבקשות לנוס. וכלן היו רצים בכל כחן. המה לא הרחיקו מן העיר שמפני חוזק המרוצה נשברו מהמרכבות אלו היו נגופים במרכבות ואלו בחבריהם. לאלו היו נופלים כליהם מעליהם והיה זה להם לסימן רע כי בעלי ניחוש היו כנודע. ועל כן חלק לבם עתה יאשמו. ועלה בלב כלם לחזור לאחור. ועל כן ויחזק ה' את לב פרעה וירדוף אחרי בני ישראל בראותו בני ישראל יוצאים ביד רמה. והיה אצלו כדי בזיון וקצף. ומשראו המצרים את מלכם הולך לפניהם בחרו גם הם לרדוף אחריהם זו היתה המכה הראשונה ואין ספק שכלולה היתה יותר מחמש. כי לא היה שום אחד מהם שלא הגיע לו כמה בלבולים וטלטולים ונזקים במרוצת המרכבות שלא כדרכם. ולפי שלא מצינו מדרשים יודיעו לנו המאורעות שאירעו להם. לא יכולתי לפרט כל התולדות אלא במקצתם המתיישבות אל השכל. ולא עלינו המלאכה לגמור עד ה' יתן חכמה.

ב וישיגו אותם חונים על הים כל סוס רכב פרעה וחילו. על פי החירות לפני בעל צפון. מסרה בעל צפון ב' חסר ובענין. הראשון וישובו לפני פי החירות לפני בעל צפן. והשני זה של וישיגו. מגיד כי גם האליל הזה נפל שכב ועל כן חסר הואו שהוא רמז לעץ חיים לבעלי הסוד. והוא נשאר חסר החיות ובגי' שכב. וכבר ידענו שהשי"ת רצה שישובו ויחנו לפניה להטעות המצריים שיאמרו כמה קשה יראתה שבכל אלקיהם עשה שפטים ולא היה בו יכולת להכניע זה. ובבטחונו היו רודפים אחרי ישראל כי אמרו סגר היראה הזאת המדבר עליהם. וכשהגיעו שם וראו אותה והנה שכב נפל נשבר בכמה שברים כשאר האלוקות. נפלו פניהם ולא היה להם כח לזוז ממקומם ועמדו שם מתאבלים עליו. וכראות פרעה היותו חסר סיוע אלוק זה הוצרך להקריב למלחמה שרו עוזא. ועל כן סמך ופרעה הקריב דמדלא אמר קרב דרשו רז"ל שהקריב שרו לפני השי"ת לסדר טענותיו נגד ישראל ועמד ואמר רבש"ע הללו עע"ז והללו עע"ז וכו' וישאו בני ישראל את עיניהם והנה מצרים נוסע אחריהם נוסעים אינו אומר אלא נוסע. הוא השר שראו היותו נוסע ורודף אחריה' כי המצרי' עמדו במקומם כשעה חדא תמהי' מן המראה ונתרשלו ידיהם. דאי לא תימא הכי כיון שהשיגו אותם חוני' על הים למה לא היו הורגי' אותם. אלא מלמד שלא רצה הקב"ה שיסעו ישראל ממקומ' עד שהיו המצרי' סמוכי' אליהם וכמעט נוגעים אלו באלו. מעין מה שצוה לדוד ויהי בשמעך את קול צעדה בראשי הבכאים אז תחרץ כי אז יצא ה' לפניך להכות במחנה פלשתים ויעש דוד כן ואמרו שהיו הפלשתי' סמוכי' אליה' בחרבם על ראשם. ולא רצה דוד לזוז ממקומו עד ששמע הקול. אף כאן כיון שהשיגו' המצרי' נבהלו בראות יראתם שהיו בוטחי' בה שנשברה. ויעמדו שם שלא ידעו מה לעשות ואז נסעו בני ישראל. ואחרי שראו המצרים עוזא שריהם הולך לפניהם ורודף את ישראל נתחזקו ויסעו ממקומם וירדפום:

ג ויסע מלאך האלקים ההולך לפני מחנה ישראל וכו' ויהי הענן וההשך ויאר את הלילה. חשך למצרים ואור לישראל. החשך הזה היה מעין החשך של מצרים שלא ראו איש את אחיו. וכן אמרו שכל המכות שמשו שבעה ימים והחשך לא שמש במצרים אלא ששה ימים. שלשה מהם לא ראו איש את אחיו ושלשה לא קמו איש מתחתיו. ויום השביעי הוא זה שעל הים. ובו לא היו רואי' זה את זה אבל היו רואי' את ישראל כי כן היושב בחשך רואה היושב באור. והיו זורקי' להם חצי' ואבני בלסטראות והענן מקבלם. היינו כשהיו מגיעים לענן היו מתחלשי' ונופלי'. ואפשר שעל כי לא היו רואי' זה את זה היו הורגי' זה את זה שמא תאמר שמפני החשך לא נסעו ממקומ' ת"ל ולא קרב זה אל זה כל הלילה נוסעי' היו אבל לא קרבו יחד. וטבע המציאות הואיל ולא היו רואים הדרך

שדורכי' בה היו נכשלי' איש באחיו באופן שותהי צעקה גדולה במחנה מצרים. אם מפני הנהרגי' והמוכים. ואם מפני כשלון איש באחיו. ולרז"ל ולא קרב זה אל זה כל הלילה המלאכים לא קרבו לומר שירה. ואפשר עוד לומר זה אל זה כמה דאת אמר זה אלי ואנוהו. ומלאך הוא המלאך הגואל. כי מה שבכל לילה קרבים ומתיחדי' בלילה ההוא לא נקרבו. ועל כן לא אמרו מלאכי השרת שירה והבן:

ד ויולך ה' את הים ברוח קדים עזה כל הלילה. הרוח הזה בלבלם ושעממ' עד שלא היו יודעי' אנה הולכי' וכאילו היו סומים. וכן כתב בעל הטורי'. ויולך ארבעה במסורת. ויולך ה' את הים. וחד ויולך אותם שומרונה גבי אלישע כשהכה לעבדי מלך ארם בסנורים. לומר שגם מצרי' הוכו בסנורי'. וכן כתב החזקוני לא הרגישו עד שנכנסו בים אחרי ישראל. ומדמדמי להו לעבדי מלך ארם משמע שהעורון הזה לא בא להם מפני החשך שאמרנו כי התם הולכי' היו באור היום. ואם כן אף כאן משהאיר היום רואי' היו זה את זה אבל היו משובשי' מחמת הרוח עזה הנז'. הרי כאן מכה כוללת כמה מכות עורון. תמהון לבב. ולא תצליח את דרכך ואחרים:

ה וירדפו מצרי'. כתב בעל ספר שפתי כהן שהיו רצי' בכל כחם להשיג את ישראל ולא היו יכולי'. ומצטערי' הרבה בראות' בני ישראל הולכי' לאט והם רצי' ואינם יכולי' להשיגם. וחפצי' היו לחתוך להם הדרך ולהמצא לפניה'. ולא יכלו כי המים היו להם לחומה מימינ' ומשמאלם. ולפיכך כתיב ויבאו אחריה'. כי מי לא ידע בכל אלה. אלא בא להודיע שעל כרחם ונגד רצונם היו הולכי' אחריה'. ועוד צער אחר הי' להם להיות' רואי' כספם וזהב' אתם וכל אחד היה מכיר את שלו. ולא היו יכולי' להציל את שלהם מתחת ידיהם. ורמז לזה כל סוס פרעה ראשי תיבות כסף כלומר ויבאו אחריה' בשביל הכספי' שנטלו מהם. עוד היו נכשלי' במרוצתם ונופלי' על פניהם. כי הנה לישראל נעשה הים כדרך סלולה. שנא' ויוליכ' בתהומות כמדבר. וזה כי הים הוא גבוה מארץ שנאמר הקורא למי הים וישפכם על פני הארץ. וגם הוא עמוק במצולה. ולפי זה החלק הגבוה גבה ונעשה כאהל שנא' נקבת במטיו ראש פרזיו. וכן ראשי תיבות וישם "את "הים "לחרבה הוא אהל. והיו מים שלא נקפאו. ותחתית הים עד שוה אל הדרך נקרש ונקפא כמו שנא' קפאו תהומות בלב ים. נמצא שלישראל היו להם מים מן הצדדין ועל גביה'. ותחתיתן רצפה של גליד כדרך סלולה. ומשעברו ישראל נשבר הגליד לחתיכות. ובלכת המצרי' עליהם היו נוגפי' באבני הגליד ומשתברי'. הרי כאן מכה כוללת כמה מכות. רצים ולא היו יכולי' להגיע'. לא היו יכולי' לחתוך להם הדרך. רואי' ממונם כנז'. נכשלי' במרוצת'. נופלי' ומשתברים:

ו' סוס פרעה ופרשיו אל תוך הים. על כרחין צריכין אנו לומר שלא היו בתוך המים שהרי כתיב אחריו ויט משה את ידו על הים וישב וכו' מכלל דעד ההיא שעתא לא חזר. א"כ רוצה לומר שהיה נראה להם כאלו היו נטבעי' בים. על הדרך שנאמר בעה"י. וזה כי בתחלה יודעי' היו שהולכי' ביבשה כדרך שהולכי' ישראל. ואח"כ היה נראה לכל א' ששבו המי' וכסו כל המחנה חוץ ממנו היינו שהוא לבדו נשאר ביבשה וכל השאר נטבעי'. והיינו דכתיב ויבאו אחריה' כל סוס פרעה רכבו ופרשיו אל תוך הים כי אל תוך הים הוא מיותר לדרוש שהוא מחובר אל מה שכתוב לפניו בלבד או לפני פניו. וכל סוס פרעה נטפל אל הקודם שאומר ויבאו אחריה' כלומר אחריה' של ישראל וכמוהם. נמצאת אומר כי לפרעה היה נראה שהוא לבדו בא אחרי ישראל ביבשה. ושרכבו ופרשיו היו בתוך הים. וכן לרכבו נראה להם שפרשיו היו בתוך הים והם נצולי'. ולזה באו הטעמי' מפסיקי' בכל פרט ופרט. במלת פרעה יש זקף קטן כאילו הוא דבוק למלת אחריה' כנז' והשאר היו בתיך הים כנז'. ובמלת רכבו יש הטרחא שגם הוא טעם מפסיק וכאלו יתחב' למלת פרעה להיות' כיוצא בו. וכן פרשיו כנזכר. וכלם מצטערים ודווי'. פרעה על שלא ניחש במאורעות שאירעו לו מצאתו ממצרי'. והיה אומר אנה אוליך חרפתי והנה כל הרכב ופרשי' מתו בשבילי מעין מה שאמר הב"ה לסנחריב ולפיכך כשניצול מן הים שהוא לבדו נשאר לא נתן אל לבו לשוב מצרי' מפני הבושה. וילך נינוה ומלך שם. וחילו וחילו ורכבו מצטערי' היו ששמעו אל פרעה לרדוף אחרי בני ישראל ואמר להם ארדוף אשיג בודאי כי כן ראה באצטגנינות שלו. והשיג' חוני' על הים. וסבר משאשיג' אחלק שלל. ועוד מצטערי' היו בראות' בניה' ואחיה' וחבריה' נטבעי':

ז כל סוס פרעה. מלת כל מרבה שמלבד מה שאמרנו נראה עוד לכל אחד מהם שצפו מים על ראשו ושגם הוא נטבע וזה כי דרך הסוסי' לשוט על פני המי' וכשהם שטי' מגביהי' רחשיה' חוץ למי'. ואם הרוכב עליו מתחזק על סוסו ולא יפחד. בצאת הסוס מן המי'. גם הוא יצא עמו. וכל הרואה ראש הסוס חוץ למים לא תאבד תקותו. אך כאשר יראה היותו כלו נטבע אז אבד שכרו. ועל כן אמר כאן הכתוב שכל סוס פרעה אפילו ראשו בא אל תוך הים. וכמו כן רכבו ופרשיו. וכשראו היות' דרך טבע נטבעו התחילו לצעוק לפרעה ואומרי' הצילנו כי באו מים עד נפש. הצילנו כמו שהבטחתנו. ואז התחיל הוא וחרטומיו לעשות כשפי' כאשר הי' כתוב בספריה'. וזה רמוז בר"ת "סוס "פרעה "רכבו "ופרשיו שהוא ספר"ו. וכל זה לא שוה להם כי יד ה' היתה להומ' ולאבד'. ובראות' שלא היה מועיל להם היו מקללי' מלכ' ואלקיה' ותולשי' שערותיה' ואוכלי' בשר זרועותיה'. ורמז לזה מלבד שהוא מהדברי' הכתובי' בתוכחות הנה מלות פרעה רכבו ופרשיו הם

בגי' אי"ש בש"ר זרוע"ו יאכל"ו עם האותיות. צא וחשוב כמה לקו במכ' זו וכ"ש בבוא להם בפתע פתאו' לא נשא' להם תקות הכשפי':

ח ויהי באשמורת הבקר נפקחו עיניה' וראו והנה כלם היו ביבשה בתוך הים וזה כי הקב"ה רמז לים וחזר ליבקע לפניה' ורמז לזה וישקף ה' אל מחנה מצרי' מחנ"ה מצרי"ם בגימטריא חז"ר הי"ם ליבק"ע. ולפיכך כתיב אח"כ ויאמר ה' אל משה נטה ידך על הים וישובו המי' על מצרי' מדקאמר וישובו מכלל שכבר הלכו עליה' פעם אחרת. ואז המצרי' שמחו כי ישתוקו. אך לא נמשכה שמחת' כי וישקף ה' לרעה אל מחנה מצרי' בעמוד אש. מכילתא. היה העמוד יורד ועושה אותו כטיט ועמוד האש מרתיחו. וטלפות סוסיה' משתמטות. ומבחר שלישיו טובעו על ים סוף היינו סמוך לשפתו מקום שאין שם טיט אלא חול כדכתיב אשר שמתי חול גבול לים ודרך טבע אי אפשר לטבוע שם. וכן כתוב בתנחומא. עוד נטבעו כללותם בטיט. וכן אמרו רז"ל לפי שוימררו את חייהם בחומר לפיכ' דרכת בים סוסיך חומר. אך לא מתו שם אלא הקב"ה נתן להם כח אחר שנצטערו שם הרבה ויצאו משם. הרי כאן חמשה מכות. טיט. וחם שטלפות סוסיהם נושרות. מבחר שלישיו טובעו במקו' שאין טיט. רגלי' הולכי' ביבשה וישקף ה' גם עליה' לרעה:

ט בעמוד אש וענן. הענן היה כל כך עב וכבד שחשבו מרגע אל רגע שירד עליה' וישאב'. וכן יארע להולכי דרכי' שכאשר בפתע יחשך עליהם אור היום מפני עב הענן הם מפחדי' פן יבולעו. והענן ההוא לא היה לו ערך ואין ספק שמצורף אליו היו קולות וברקי' ורוח ים חזק מאד. וכמה מקרי' רעי' יארעו לנמצא בדרך בעת כזה. ואנכי עד שפעם אחד אירע לי דוגמתו:

י ויהם את מחנה מצרי'. מכילתא. הממן. ערבבן. נטל סגניות שלהם ולא היו יודעי' מה הם עושי'. פי' בתחלה היו הולכי' בדרך המחנות שריה' בראשם סגניהם באמצע. וכלם על הסדר כפשט הכתוב ושלישי' על כלו. עכשיו הממן וערבבן שהיו הולכי' בערבוביא. ונטל הכבוד מהראשי' והסגני' וכלם לא היו יודעי' מה הם עושי' אם לשוב אם לרדוף בלי סדר. הרי כאן חמש מכות. הממן. ערבבן. נטל סגניות שלהם. בורחי' ונכשלי':

יא המהומה הזאת גרם להם מורך לבב. ומצורף אל הרוח קר וחזק שנשב באותה הלילה צנן דמם עד שבא להם השחפת הבא אל החולי' קודם הקדחת. וידוע כי השחפת לקצת בני אדם מעורר הקיא וכאב האצטומכא והבטן. ובעודו מרעיד מהקור עצמותיו מתפרקין ובכלן לקו. וזה נרמז במלת את מחנה מצרי' שבכל מקום הוא מרבה.

יב ויסר את אופן מרכבותיו. מכילתא. רבי יהודה אומר מחמת אש של מעלה נשרפו הגלגלי' של מטה. והיו מוטות מרכבות רצים ונכנסות על כרחן בים שהיו טעונות כלי

כסף וזהב. אבני' טובות ומרגליות שאין לך כל סוס וסוס שלא היה טעון עשרת רבוא כדי שיטלו ישראל את הביזה. ר' נחמיה אומר מכל רעם של מעלה נתזו צנורות מלמטה שנא' קול רעמך בגלגל האירו ברקי' תבל. והיו מוטות מרכבות רצות מעצמן ונכנסות בים בעל כרחן לשעבר היו הפרדות מושכות המרכבות. ועכשיו המרכבות רצות ומושכות את הפרדות. הרי כאן שלש מכות שבירת המרכבות. הליכתן בעל כרחן. ואיבוד ממונ' שהיו נושאות עמהן. ול"נ דמדלא כתיב וישרוף אלא ויסר משמע שהסיר צורת האופן שדרכו להיות עגול שעל כן נקרא אופן לפי שכל אפיא שוין. היינו מכל פן ופן הוא א' קרי ביה א' פן עכשיו הסיר צורתו ועשאו מרובע או משולש. וזה מכח האש של מעלה שהיכולת בכחו להקפיא המי' ולחתוך העצים כאילו הם של מתכת. ועל כן וינהגהו בכבדות. כמו שקשה להנהיג דבר שאינו עגול. עוד כתב בעל ספר תולדות יצחק מדכתיב ויסר את אופן ולא אופני משמע שלא הסיר אלא אופן אחד. ובזה היו משתברים יותר בלכתם. עוד כתב אופן בגימטריא סמאל הרשע שבא לעזור את רה"ב שרו של מצרים והסירו מממשלתו:

יג וינהגהו בכבדות. מדלא כתיב וינהגום מלמד שוינהגהו חוזר אל המנהיג עליון שנהג המחנה מצרי' בכבדות ראש דהיינו שמחמת חמימות האש וטלטול הדרך בא להם הקדחת וראשם כבד עליה'. והואיל וכתוב בתוכחות דלקת וחרחור שהם מיני קדחות משונות שדלקת' היא קדחת חמה יותר מקדחת סתם ושמה מוכיח עליה. וחרחור הוא חולי מחובר משני מיני' ואין לו תרופה כי מה שמועיל לזה מזיק לזה ושמו מוכיח עליו חרחור מלשון מחרחר ריב. וידוע כי מי שיש לו קדחת אחת מרגיש בעצמו כמה מיני כאבים וכל שכן בהיות לו כמה מיני קדחות שונות כנזכר:

יד עוד וינהגהו בכבדות חוזר אל ס"מ הרשע הנזכר. כי כשראה שהסירוהו מממשלתו לא היה רוצה להלוך עוד עמהם. והוצרך להנהיגו בכבדות בעל כרחו. יען יראה השפטי' אשר יעשה לשרם של מצרי'. וישא קל וחומר על עצמו לעתיד. שגם עליו יעבור כוס כענין שכתוב כימי צאתך ממצרי' אראנו נפלאות. והיה זה צער מתחולל למצרי כי שמו בטחונם בו כי אין מלכות נוצחת אלא מכח שרו של עשו הוא ס"מ הרשע זה ונתקיי' בהם מה שכתוב ושברתי את גאון עזכם. ותם לריק כחכם. ודברי' כאלו:

טו לקו בשחין רע. על הברכים ועל השוקי'. מלבד השחין הנקרא שחין מצרי' שלא נתרפאו עד יום מותם ואפשר שאותו יום נרפאו וזה מוכרח שאילו לא כן משהוסר אופן מרכבותיה' כאמור להיותם משתברי' בגופיה' בלכתם במרכבות היה להם לירד ולילך ברגלי' אילו היו יכולי' אלא להיות' מוכי' בשחין זה על הברכי' ועל השוקים מכף

רגלם עד קדקד' מוכרחי' היו לעמוד במקום' ולפי שהלוך המרכבה היה מצד אחד גבוה ומצד אחר נמוך היו מוכרחי' לאחוז בידיה' אל צדדי המרכבה ולא היו יכולי' להתחכך ומצטערי' יותר. הרי כאן חמש מכות. השחין כשחין בארבע מקומות כמו שבתוכחות נמנה לארבע. כאב החיכוך. כי כן מצינו באיוב שהוצרך ליקח לו חרס להתגרד היא מכה בפני עצמה:

טז הרגלי' הוכו בטחורים. כי כן דרך הולכי דרכי' בימות החמה בא להם כמין גרב יבש בין הירכי' ומצער' הרבה. והם הוכו בזה ולא בלבד בין הירכי' אלא עד פי הטבעת ונעשה טחורים. ועל כן נסמכה בתוכחות אל שחין מצרי' ובגרב ובחרס. ואין ספק כי בצקה רגל שהוא דבר טבעי אל הולכי דרכי'. ותלך המכה הלוך וגדל עד כי גדל לשיעור מגפה. וכן אמרו במכילתא. ויהם את מחנה מצרי' אין הממה אלא מגפה שנא' והמם מהומה גדולה עד השמדם הרי כאן גרב בין הירכי'. טחורי' בפי טבעת ויש מהם נפתחי' ויש מהם סתומי' יש מבפני' ויש מבחוץ ובכלם לקו. בצקה רגלם. מכת המגפה:

יז כתיב ישלח ה' בך את המארה ואת המהומה ואת המגערת ופרש"י מארה חסרון בשר כמו צרעת ממארת היא. מלמד שהמכות הללו הוכבדו עד שאילו היו בבתיה' ויכולי' לחבשם היה האומן מחתך בשר המת שבהן. עוד כתב מהומה זו שגוש קולות בהלות ואלו היו להם מלבד קולות הרעמי'. מגערת הוא שכתוב ויגער בים סוף. כי הגערה ההיא הפחידם עד שנשארו דוממי' כאלמים:

יח ויאמר מצרי' אנוסה מפני ישראל מדלא כתיב ויאמרו אפשר כי שרם הנקרא בשם מצרי' הוא היה האומר כן אנוסה מפני ישראל סבא כי ה' נלחם להם עם אותם שבאו בעזרתי. במצרי' בשביל מצרי' כלומר בשבילי ולא כתב הכתוב נלחם להם בשבילי להניח מקום לשאר הדרשות שנדרשו בו. ובמכילתא. היו הרשעי' אומרי' מפני ישראל דווים וסחופי' אלו יש לנו לברוח. הנה כי מצטערי' היו בכפלי' מהיות' מוצרכי' לברוח מפני ישראל לפי שנראה להם שאינו לפי כבודם. עוד אמרו למה יש לנו לברוח מפניה' כאלו חטאנו להם. פרעה הוא שחטא שצוה לשעבדם. והואיל ואנו לוקים ומוכרחי' לנוס מפניה' הלואי הוספנו על שעבודם. עוד אנוסה מפני ישראל מלמד שבראותם פני איש אחד מישראל היו מתפחדי' מהם כמפני אריה מדה כנגד מדה. כשם שהם היו מראים עצמם לישראל כדובי' ואריות כנז' למעלה. עכשיו נהפוך הוא הם היו מתיראי' מישראל. ונתקיים בהם ורדו בכם שונאיכ' ונסתם ואין רודף אתכם. וצער היותם נסים מפני ישראל דוויים וסחופי' וצער שנרא' שהיה על לא חמס בכפם. וצער שלא היו יכולי' לברוח. וצער הגר אשר בקרבך יעלה עליך וכו'.

יט כי ה' נלחם. היא היתה קשה להם. כי אמרו אילו היה שרם של ישראל שר אחד משרי מעלה מעין שרנו היה לנו קצת בטחון אולי ינצח שלנו לשלהם. כי רבים עוזריו כאשר אמרנו. וכל שכן להיות אז ישראל נדונין מהבית דין של מעלה אם להנצל או ליאבד. והב"ד הם הם השבעי' שרי' של האומות. וכלם היו כנגד ישראל בטענותיה'. עכשיו בראותם כי ה' נלחם להם במצרי' כמה תכלי מטו להו:

כ נלחם להם, להם לאותם שבאו ללחום בארץ מצרי' כי הוא ית' בסיועם. וזה כי כשראו האומות אשר סביבות מצרים היות המצרי' נרדפי' מהמערכות נאספו ובאו לבוז את העיר, ונתקיים עליה ישא ה' עליך גוי מרחוק. ונקרא רחוק עם היותו קרוב לפי שהיה עד עתה רחוק מדעת זה. ואכל פרי בהמתו. דגן תירוש ויצהר. שגר אלפיו. ועשתרות צאנו.

כא נלחם להם במצרי'. מכילתא. מלמד שהוכו אות' שבמצרי' כמו אלו שעל הים. והגביה הקב"ה ארץ מצרי' עד שהיו רואי' אלו את אלו והיה כל אחד כואב ומצטער על שלו ועל של חברו. הבנים על האבות והאבות על הבני'. הנשים על בעליהן והבעלי' על נשיהן וכן בכל הקרובי':

כב הנשי' מעוברות היו מפילות מצער ראותן בעליהן נטבעי' ומוכי' בכל מיני מכות. ונתקיי' בהם ארור פרי בטנך. וגם בניך ובנותיך נתוני' לעם אחר ועיניך רואות וכלות אליהם. והם חמשה מכות. האשה עצמה כואבת. מחבלי לידה. וגדולי' הם כשהם קודם זמנן. ומפלת. ובניה' ובנותיה' הולכי' בשבי ועיניה' כלות אליהם ואין להם מושיע:

כג ומצרי' נסים לקראתו. מכילתא. כל מקו' שהיו נסי' המי' באי' נגדם. פי' אל תחשוב שהיו משוגעי' ומבוהלי' ובמקום שהי' להם לברוח חוץ מהים היו נסי' ורצי' לתוכו. אלא בדעת צלולה היו כי כן העמיד' הוא ית' למען ירגישו יותר בכאב המכות. ונסי' היו חוץ מן הים כראוי. אבל המים היו מסבבי' ובאי' כנגד'. ואפשר כי לא פעם א' בלבד היה להם כך כלו' מצד א' בלבד. אלא מכל צד וצד שהיו פוני' היו פוגעי' במי'. נסי' לצד מזרח המי' באי' כנגד' חוזרי' לאחריה' פוגעי' במי' שבאי' נגד' והי' מניח להם דרכי' פתוחי' לנוס שיחשבו להנצל בהן. ובלכת' בה המי' מסבבי' ובאים נגדם:

כד וינער ה' את מצרי'. מכילתא. כמנער את הקדרה תחתוני' למעלה ועליוני' למטה להרבות צערם. עוד שם וינער נתן להם כח נערות כדי לקבל הפורענות. ולא במכה זו בלבד אלא בכל המכות כדי שלא ימותו בהם. דבר אחר מסר' ביד מלאכי' נערי' ואכזרי' שנא' ומלאך אכזרי אשלח בם ואומ' תמות בנוער נפש'. ובספ' מנחה בלולה כתוב לפי שהיו בהם יודעי' לשוט. ניער אות' והפכ' רגליה' למעלה וראש' למטה. כדי שלא יוכלו לשוט. ואני כתבתי שלקח מקצת מהם וניער קצת'. הא כיצד פרעה לקח שש מאות רכב

בחור רי"ו מהם ללחום עם הרי"ו כחות של הים הגדול היוצאי' מפסוקי ויסע ויבא ויט שהם רי"ו אותיות ושפ"ד ללחו' עם השם שמספרו שפ"ה. מה עשה הוא ית' ראשונה הרג שרו של מצרי' כדכתיב סוס ורוכבו רמה בים לשון יחיד. בתחלה רמה אותו והעלהו למעלה למעלה ואח"כ ירה אותו בים עד התהו'. הנה שמרי"ו נשארו רט"ו. וכולם יחד טבע' בים סוף והיינו דכתיב מרכבות פרעה וחילו יר"ה בים. נשארו השפ"ד קרי ביה שפוד כלומ' חברם יחד ועשא' כמין שפוד וניער בהם את הרי"ו הנז' בתיך הים. הוא שכתוב וסכסכתי מצרי' במצרי'. מצרי' עם האותיות בגימט' שפ"ד כלומ' בלבל וערבב הרי"ו עם השפ"ד ובכן נאבדו כלם:

כה וינער ה' את מצרי' לתוך הים. אמרינן במדרש שהיו המצרי' עושי' כשפי' ועולי' מן הים ויוצאי' ליבשה והקב"ה נערם לתוך הים. עוד כתב בעל ספר כלי חמדה כי היו המצרי' מתדבקי' בישראל ואומרי' אם ינצלו הם כן אנו נצולי' והיה הקב"ה מנער' כמו שמנערי' את הטלית מן האבר שבו ובזה נופלי' אל תוך הים. ואפשר שהדיבוק שהיו מדבקי' בהם לא היה בפועל אלא ע"י כשוף. עוד הפשיר' ונמסו והיו למים. ובזה נתערבו מים במי'. והיינו דכתיב אח"כ וישובו המים ויכסו וגו' כל חיל פרעה לא נאמר אלא לכל חיל פרעה. כלו' הרכב והפרשי' שהיו מים כסו לכל חיל פרעה. כי כשם שהיו ראשי' עליה' בחייה' כך גבהו עליה' במות'. וחזרו אח"כ לבריאותם מעין מה שעושי' לטיטוס שחיק טמיא שבכל יום ויום יוצרי' אותו מחדש ושורפין אותו ונעשה אפר:

כו וישובו המי' ויכסו. שמעתי שהסופרי' כותבי' אותו ברישׁ דפא לרמוז שאות' המי' עצמ' שנשתמשו מהם להמית בניה' של ישראל הם מי נילוס אותם המי' עצמ' חזרו עליה' להעניש' לקיי' מה שאמרו כי בדבר אשר זדו עליה' בקדרה שבשלו בה נתבשלו. ובמדרש רבה וישב המים אינו אומר אלא וישובו מכאן שכל מימות שבעולם חזרו על המצריים. ועיקר מוצאם הם ארבעה נהרות פישון הוא נילוס. גיחון. חדקל. פרת. ומי הים שהיו בתוכו. הרי כאן חמש מימות וכל אחת משונה מחברתה. אלו בחמימות. ואלו בקרירות. אלו בשטף. ואלו בעכירות ואלו במליחה. וכל אחת גורמת צער מובדל מחברו. ובכלן לקו:

כז ויכסו את הרכב ואת הפרשי'. צרור המור כתב. עד עתה היו הסוסי' צפי' על פני המי' ועתה שבו המי' ויכסו'. עוד מדכתיב לכל חיל פרעה והיה יכול לומר וכל חיל פרעה מלמד שהרכב והפרשי' תגבורת המי' הפכום על כל חיל פרעה מעין מה שאמרנו כשהיו המי'. והיינו דכתיב ונתתי פנריכ' על פנרי גלוליכ' הם הרגלי'. את ואת לרבות שני דברי' אחרי' שכסו כל חיל פרעה:

כח לא נשאר בהם עד אחד מהם לא נאמר אלא בהם מלמד שלא נשאר בהם אבר א' שלא לקה. ומדקאמר עד א' והיה יכול לומר לא נשאר בהם א' בא לו' שלקות האיברי' לא היה אל הראשיי' תחלה באופן שישארו מעולפי' ובלתי מרגישי' כאב המכות אלא לקו בכל א' וא' עד הגיע המכה אל האבר המיוחד שבו תלוי חיות האדם. וחכמי' דרשו שנשאר בהם א' הוא היה פרעה שנשאר למען יראה כחו ית'. אי נמי לפי שזכה שהשי"ת שלח לו שלוחו הוא מרע"ה. ומטעם זה נשאר מכל בכורי מצרי' במכת בכורות.

כט ובני ישראל הלכו ביבשה. דבר זה נכתב פעם אחרת ויבאו בני ישראל בתוך הים ביבשה וטעם כפל אמירתו הוא לומר שעם היות המצריי' נטבעי' בים ומתהפכי' ומתגלגלי' מכח המי' עכ"ז היו רואי' ישראל הולכי' ביבשה כי הוא ית' נתן להם הכח הזה למען יצטערו יותר ויראו חבת ישראל אצלו ית' ויבושו ממה שעשו להם. ובכלל הדברי' שהיו מורי' בישראל היה שישראל היו אוכלי' ושותי' וכן אמרו במכילתא. היו ישראל אוכלי' ושותי' ושמחי' והוציא להם הקב"ה מים מתוקי' מתוך מלוחי' שנ' ויוצא נוזלי' מסלע ואין נוזלי' אלא מים חיים שנא' מעין גני' באר מים חיים. ואומר שתה מים מבורך ונוזלי' מתוך בארך. ושיתין תכלי מטו למאן דשמע קל חבריה אכיל והוא לא אכיל:

ל והמי' להם חומה. להם למצרי' כמוזכר למעלה לעכב להם הדרך. עוד אל תקרא חומה אלא חימה כי כל המימות היו לוחמי' עמהם וזה אומרו מימינ' ומשמאל' כלו' אפי' המיימיני' שדרכם להפך בזכות עכשו היו כלם כחומה נגד'. וכן אמרו במכילתא על פסוק תהומות יכסיומו. וכי תהומות היו שם והלא עשתועיו' היו שם. פי' תגבורת המי' והתהום הוא שקוע בתחתית המי' אלא מלמד שעלה התהום התחתון לתהום העליון והיו המי' נלחמי' עמה' בכל מיני פורענות:

לא ויושע ה' ביום ההוא את ישראל מיד מצרי'. מכילתא כשומט העובר ממעי הפרה. פירוש שמצטערת הפרה לפי שהולד עדיין הוא דבוק במעיה וכן ישראל עדיין היו דבוקי' במצרי'. שמטעם זה לא היו רוצי' לשלחם והוא דיוק הכתוב שאומ' לבא לקחת לו גוי מקרב גוי. וכן משמע ממה שאמר ויושע ה' ביום ההוא את ישראל מיד מצרי'. כי די שיאמר ויושע את ישראל אלא מגיד שהיו עדיין ביד המצרי' וברשותם. והושיעם ונטלם בעל כרחם מידם. כאן היו כמה מכות הוצאת הולד קודם זמנו כי עדיין לא נשלמו הארבע מאות שנה מגזרת ועבדו אותם. וצער הנמשך ממנו באומרם מה זאת עשינו וכו' ושהיה בעל כרחם לא כאשה שיש לה כאב גדול מולד שמת במעיה ולהקל מעליה הצער שומטי' אותו ממעיה ברצונה. אלא הילד הוא חי ונוטלין אותו ממנה:

לב וירא ישראל את מצרי' מת. מכילתא. מלמד שכל א' מישראל היה מכיר נוגשו והיה שולף מנעלו ומכהו על פניו. ויש מי שמכה אותו במקלות ויש באבני'. ויש מי שהיה משי' חצץ בפיו. ויש תולש ממנו שערו הכל כפי רצונם. עוד שם. וירא ישראל את מצרי' מת. מה היו עושי' הי' כל א' וא' מישראל נוטל את כלבו והולך ונותן רגלו על צוארו של מצרי והיה אומר לכלבו אכול מן היד הזה שנתעברה בי: אכול מן הזרועות הללו שלא חסו עלי. תדע לך שהוא כן שנא' למען תמחץ רגלך בדם לשון כלביך מאויבי' מנהו:

לג וירא ישראל את מצרי' מת. מיתות משונות. מיתות חמורות זו מזו. מכילתא דבר אחר את מצרי' מת. מת ולא מת כענין שנ' ויהי בצאת נפשה כי מתה האמור ברחל שלא מתה לגמרי שהרי קראה שם בנה בן אוני. כך המצרי' היו מתי' ולא מתי' כדי שיהיו מצטערי' הרבה ורואי' בכבוד יש' ולא יאמרו כשם שהם אבודי' כן ישראל. באופן שהיה להם צער המיתה כגוסס והיו בדעת' להבחין ולראות בכבודן של ישראל וכמה דינין עוברין על האדם בשעה ההוא ובכלן לקו.

לד וירא ישראל את היד הגדולה אשר עשה ה' במצרי'. גם אחרי שפלטם הים. כי הנה הם היו מתי' ולא מתי' כמו שאמרנו ונתקיי' בהם ארור אתה בצאתך היינו בצאתך מן הים. כי לקו במה שכתוב בתוכחות יולך ה' את מלכך אל גוי אשר לא ידעת. כלו' שראו פרעה ניצול ומצטערי' מזה להיות נראה להם שראוי ליאבד הוא יותר מהם. כי משכם בדברי' לרדוף אחרי ישראל ואמר להם ארדוף אשיג אחלק שלל. וכן נתקיי' בהם הכתוב והיית לשמה למשל ולשנינה בכל העמי' והיית לזעוה לכל ממלכות הארץ כמו שנא' שמעו עמי' ירגזון חיל אחז יושבי פלשת.

לה נתקיים בהם הגר אשר בקרבך יעלה עליך מעלה מעלה. הם הערב רב שלא מצריי' היו. וראו אותם שעלו במעלה. והם יורדי' מטה מטה. וכן נתקיי' הוא ילוך קרי ביה ילווך מלשון לויה שלוו אותם אל הקבר. וכן הוא יהיה לראש וכו' וגם אשה תארס ואיש אחר ישכבנה. כי כמעט כל המצריי' הלכו אחרי יש' ורבי' היו שנשאו נשי' ולא כנסום עדיין ומתו ולא נשאו'. ויותר מזה היו רואי' בעיניה' שאיש אחר ישכבנה:

לו בית תבנה ולא תשב בו. מצינו ליהושע בן נון כשקלל את אשר יבנה ירחו שאמר בבכורו ייסדנה ובצעירו יציב דלתיה. ולפי דעתי למד הקללה הזאת ממה שראה שאירע למצרי' בבנות בתיה'. ועכשו בהיות' טבועי' ולא יכלו לישב בהם נזכרי' מהבני' שמתו להם כבר ונדמה להם כאילו כלם מתו אז. מעין מ"ש יעקב כששלח בנימין עם אחיו עלי היו כלנה דומה עלי שכלן מתו עכשו:

לז כרם תטע ולא תחללנו. פרי אדמתך וכל יגיעך יאכל עם אשר לא ידעת.. והיית רק עשוק ורצוץ כל הימי'. והיית משגע ממראה עיניך אשר תראה. כלם נתקיימו בהם כי עד אותה שעה סבירי' היו להנצל לפי שהשי"ת נתן בהם חוזק לסבול המכות כסבורים שטבעם היה מסייעם להיותם חזקים ובריאים. אי נמי חזקם שבמרום יהיה הוא המושיעם. אי נמי הכשפים שעשו יהיו מועילי' להם. שהם היו שהחזירו להם חיותם עכשו שמרגישי' היותם מתי' נשתגעו ממראה עיניה' ואבד שברם ובטל סכויים. **עד** עתה סדרנו המכות על סדר הפסוקי' ועל כן לא באו על סדר הוייתם. מכאן ואילך נזכיר אותן הרמוזי' בשירת הים:

לח סוס ורוכבו רמה בים. מדקאמר סוס ורוכבו ולא סוסי' ורוכביה' אמרו שעל שרם נאמר. ואפשר ג"כ שעל פרעה נאמר כי הוא הבטיחם להציל אותם. ועכשו ראוהו ראשון לטובעי' ונתרשלו ידיה'. ואם כתבנו שראוהו שניצול. כבר אמרנו ג"כ שמתו וחזרו וחיו וחזרו למות כמה פעמי'. וכשחיו נשתנה ראותם מדבר לדבר. עוד רמה בים הוא מלשון למה רמיתני. כי הקב"ה רמה אותם במה שהראה לסוסי מרכבתו היות גלי הים סוסיות נקבות כמו שאמרו במדרש. עוד וירם מלשון וירם תולעי' ויבאש. היינו לומר שבשרם המוכה שחין ובשאר המכות הצמיח תולעי' ויבאש. עם היותם בתוך מים מלוחי' המעמידי' את הבשר שלא תסריח. והמי' מלוחי' היו מכאיבי' להם המכות בלי ספק:

לט סוס ורוכבו מלמד שהיו קשורי' זה בזה ולא היו יכולי' להתפרד וכמדומה להם שאם היו יכולי' לירד היו נצולי' בהיות' שטי' על פני המי'. או בכשופיה'. עוד בתנחומא רמה בים מלמד שהיו עולי' למרום היינו שהגלי' מגביהי' אותם ואחר כך נופלי' על פני המי' וזה פעמי' רבות:

מ מרכבות פרעה וחילו ירה בים. מלמד שריו יורדי' בתוך הים עד התהום. דבר אחר מלשון יורה כחץ שהיו נזרקי' משפת הים לאמצעיתו פעמי' רבות וכל פעם בצער משונה:

מא נתקיי' בהם והיתה נבלתך מאכל לעוף השמי'. הם הדגי' שהיו בולעי' אות' ומדקאמר לכל עוף מלמד שדג אחר גדול מהראשון בולעו ונמצא הדג ראשון מת בתוך השני. והמצרי מצטער בתוכו כאילי הוא בגיהנ' כמו שמצינו ביונה שאמר מבטן שאול שועתי. והיה לפי שמת הדג שבלעו כמו שאמרו חכמי'. וכמה יסורין ממיני' שוני' סובל בההיא שעתא. וקראם עוף לפי שיש להם סנפירי'. ושמי' יהי' נוטריקון שם מים כמ"ש במעשה בראשית:

מב תהומות יכסיומו. מכילתא מלמד שחפה עליה' את הרקיע והקדיר עליה' הכוכבי'. נפקא ליה מדקאמ' תהומות ולא תהום דמשמע שני תהומות העליון והתחתון שנא' תהו'

אל תהו' קורא לקול צנורך. ואם התהו' עליון כסה אות' גם הכוכבי' קדרו עליה' ואין רחוק שהיו ג"כ מים וברד יורדי' עליה':

מג ירדו במצולות כמו אבן. מכילתא. לפי שאמרו וראית' על האבני' לפיכך נעשה להם המי' כאבני' והם היו מלאי' פצעי' וחבורות והיו נוגפי' בהם ומצטערי' הרבה כאילו הם מתי'. וכן אמרו בפרק אלו טרפות דם ניקוף מרצה כדם עולה אמר רבא ובניקוף בתר ניקוף ובגודל. הנה כי הניקוף הוא כאב גדול דומה למיתה הואיל ומרצה כקרבן. אי נמי ירדו במצולות כמו אבן כמשמעו שירדו לתהו' במרוצה. אי נמי נעשה גופם קשה כאבן. אי נמי כגישתא דאבנא אי נמי כחזות' דאבנא. ואפשר דכלהו הוו בהו:

מד ימינך ה' תרעץ אויב. תרעץ פי' מלשון שבירה שהיו נופלי' על הגליד ופעם היו נשברי' בראש'. ופעם ברגליה' ופעם שוקיה'. ופעם ירכיה'. ועדיין היו קשורי' האיברי' יחד. אח"כ היו נהרסי' כמ"ש וברוב גאונך וכו':

מה וברוב גאונך תהרוס קמיך. הריסה נאמר על דבר העומד על תלו ונפרק כדכתיב המה יבנו ואני אהרוס. כך הם נהרסו מדי נפלם ונתפרקו אבריהם זה מזה בכמה פעמי' נמצאו מוכים במכה אחת כמה מכות:

מו משנתפרקו איבריה' היו כקש צפי' על פני המי' ובשרם נקלפת מעל עצמותם. והיינו דכתיב תשלח חרונך יאכלמו כקש. והשי"ת נתן בהם חיות להרגיש במכות. ובמכילת' אמרו יאכלמו כקש כל העצי' כשהן דולקי' אין קולן נשמע אבל הקש כשהוא דולק והולך נשמע קולו. כך היה קולן של מצרי' הולך ונשמע מפני הפורענות. כל העצי' כשהן דולקין יש בהן ממש אבל הקש כשהוא דולק אין בו ממש כך המצרי' כשהיו דולקין לא היה בהם ממש מפני הפורענות. אח"כ להיות המי' מלוחי' נמחה בשרם לגמרי ונעשה כעין הרסנא וזהו שאמר תהרוס קמיך מלשון כסא דהרסנא. אח"כ נמחו למי' כמו שכתבנו למעלה. ואולם יקשה בסדר הכתובי' מ"ש תחלה שנערצו ונהרסו. ואח"כ או' אמר אויב ארדוף אשיג שאם כבר מתו איך יוכלו לרדוף. אך האמת הוא שחזר הקב"ה ויצר אות' מחדש כמו שכתבנו והם חשבו שלא מיד ה' היתה זאת ובטחו על עצמם ואמרו מעתה אלקי ישראל לא יכול לנו ועל כן ארדוף אשיג בודאי:

מז וברוח אפך נערמו מים. הוא ראיה למה שאמרנו שאחרי שהיה גופן למים חזר הוא ית' וצברם יחד כערימה זו. והקפיא אותם מחדש ונעשו חזקי' וקיימי'. וכן במכילתא עשאן ערימות. ולפי שהמצרי' חשבו שכשפיה' הועיל להם. מה עשה הקב"ה נתן ערמימות למי' והיו לוחמי' עמהם בכל מיני מלחמות ופורענות וזהו שאמר נערמו מים מלשון ערמה. וזה היה כנגד מה שאמרו הבה נתחכמה לו כך אמרו במכילתא:

מח נצבו כמו נד נוזלי' היתה נפשם של מצרי' צרורה בהם ולא היתה יכולה לצאת. והיו מעולפי' מריח הים שנ' ירתיח כסיר מצולה וגו'. וישראל נעשה להם מיני בשמי' שנ' ים ישי' כמרקחה. ונאמר עורי צפון ובואי תימן הפיחי גני יזלו בשמיו. קפאו תהומות בלב ים. עשאן כמין קופה בלב ים היאך לבו של אדם נתון משני חלקי' ולמעלה. כך קפה עליה' הים משני חלקי' ולמעלה. הים אין לו לב ונתן לו לב עד כאן במכילתא ובתנחומא קפאו עשאן כמין כיפה בלב ים היכן לבוש האדם נתון משני חלקי' כך קפא עליה' הים משני חלקי'. ואפש' לפרש ההפרש שבין קופה לכיפה. למאן דאמר כמין קופה הוא לרמוז הפורענות של המצריי' שנעשה הים כמין קופה לקבלם שלא היה רוצה לפולטם כמו שאמרו במדרש. ולמאן דאמר שהיו כמין כיפה הוא להציל את ישראל כמו שכתבנו שנעשו המי' להם כאהל על ראשם:

מט אמר אויב ארדוף אשיג. אחלק שלל בפניה' קודם שאהרוג אותם כדי לצערם. ואח"כ תמלאמו נפשי בהריגתם. אריק חרבי תורישמו ידי מלמד שכל א' וא' מהמצרי' היה שונא כל כך ישראל שהיה אומר מי יתן ואמלא מהם נפשי ויהיו כלם בקרבי ובבטני שהייתי מריק חרבי והורג את עצמי כדי להרוג את כלם. על דרך מה שאמ' שמשון תמות נפשי עם פלשתי' ונהפוך היה כי חרבו יתברך הרגם. ובמכילתא משל לליסטי' שהיה עומד ומנאץ אחר פלטין של מלך אומר אם אמצא בן המלך אני תופסו והורגו וצולעו וממיתו מיתה משונה. כך פרעה עמד ונאץ ואמר ארדוף אשיג אחלק שלל. ורוח הקדש מלעגת עליו ואומרת נשפת ברוחך כסמו ים חזר הים וכסה אותם ונאבדו לגמרי. ואין ספק כי רבו מכאוביה' בההיא שעתא שכן כתוב צללו כעופרת במי' אדירי' דהיינו שנעשה גופם כעופרת הזה שהוא מתרבה במשקלו בעמדו תחת העפר ועל כן נקרא עופרת לא כן שאר המתכות שהן חסרין. כך גופם של המצרי' נתוסף מעין מי שצבה ירכו שאינו יכול להרימה. וכן נעשו כגוון העופרת.

נ נטית ימינך תבלעמו ארץ. מכילתא. מגיד שהיה הים זורקם ליבשה. והיבשה לים. וכן כמה פעמי' עד שאמרה היבשה ומה בשעה שלא קבלתי אלא דמו של הבל שהוא יחידי נאמר לי ארור אתה מן האדמה עתה איך אוכל לקבל דמן של אוכלסין אלו. עד שנשבע לה הקב"ה שאינה מעמידה בדין עליה' שנ' נטית ימינך ונאמר נשבע ה' בימינו. ואין ספק שהיו עדיין חיים במקצת שכבר כתבנו שהיה כל אחד מכיר נוגשו ומכה אותו במנעלו על פניו. ולפי זה ירדו חיים שאולה. ואולי רמה ותולעה אוכלי' אותם חיים. או אפשר שעושי' תשובה מעין מה שכתבנו בענין קרח עיין במקומו:

הנה לפנינו חמשי' מכות ראשיות המושכות כל אחת מהן עמהן ארבעה או חמשה ובכלם לקו המצרי' על הים. ואם לא יישר בעיני הקורא את פרטם יחדש גם הוא חלקו וישתמש מהדרך ששמתי לפניו ומיני ומיניה תתקלס עילאה:

ועם היות שראוי' היו המצרי' בכך עכ"ז כשהקב"ה מתנקם מאויביו בחסד וברחמי' הוא מתנקם שנ' אל נקמות ה' ממצע הנקמה בין החסד והרחמי' וכן עשה עם המצרי' שאם נחשוב אל תכליתן נמצא כי מאושרי' המה מהאומות חוץ מהאומה ישראלית. כי הנה ארצם זכתה להיות מזבח כפרה לישראל. במה שמלו בתוכה. ושחטו בה את קרבן פסח ונזרק דמו על הקירות כמו שזורקין אותו על גבי המזבח. וכמעט יותר כי מתן דמי הפסח במזבח הוא מתנה אחת. וכאן היו שלש מתנות וידוע שכל קרבן שרבו מתנותיו הוא חמור מחברו כנר' מסדרם בפ' איזהו מקומן. עוד זכתה ארצם שעבר בה הקב"ה בכבודו ובעצמו. והקדושה עם היותה מסתלקת ממקום א' מנחת רושם ממנה. רושם. שיש בו ממש. כל שלא יסלקוהו בטומאה אחרת. ק"ו מחנותו של בשם. ומעיר שעובר בה הקיסר שמטיב למלון אשר לן שם. עוד כל המכות שהוכו לא היו ע"י מלאכי חבלה אלא ע"י השר הממונה על אותו דבר ובאמצעות משה ואהרן. עוד זכו לדבר המתבקש מכל יראי ה' וחושבי שמו. והוא שכל דבר הבא אליו יבא מידו ית' בין טוב או מוטב. כי בודאי הוא הטוב המוחלט. והנה מצרי' זכו שלא נטפל להמיתם מלאך המות שנ' והכתי כל בכור אני ולא המלאך וכו'. וכן כתי' סוס ורוכבו רמה בים. וינער ה' את מצרי' בתוך הים. נשפת ברוחך כסמו ים. ומי הוא שלא יתרצה למות מידו ית'. כי אין ספק שאף אם הגוף יצטער הנפש מקבלת הארה. ומתעלת הרבה ותזכה לאור באור החיי'.

וכן נר' ממאמר שכתבנו שלא היתה הארץ רוצה לקבלם. כי הנה טענתה אינה טענה. שאם לפי שנהרגו בדין היה שלא תקבל שום הרוג והרי היא מקבלת אותם. ואם לפי מה שאמרו שקבלה דמו של הבל שלא היה ניכר מקומו כאילו היו מים. אילו נטבעו לא נשחטו. אלא הענין הוא שהבל היה צדיק גמור ונהרג וע"כ לא היה לה לקבלו עד אשר יענש ההורגו לפיכך להיות המצרי' אחרי שקבלו ענשם צדיקי' ונענשו בשביל ישראל. ועכשו מומתי' ע"י יתברך בדין היה שיתראה דינם עם ישראל קודם שתקבלם ולזה לא היתה רוצה לקבלם עד שא"ל הקב"ה שלא יעמידנה בדין על דבר זה. וכן משמע ממ"ש הכתוב וחזקתי את לב פרעה ורדף אחריה' ואכבדה בפרעה ובכל חילו וידעו מצרי' כי אני ה'. פקח עיניך וראה מה השיגו המצרי' באותה שעה. ההשגה שכל הצדיקי' מבקשי' והזוכה אליה בחייו לא יאונה לו כל רע והוא נשגב מידו ית'. הלא הוא לידע ולהשיג שמו ית' כמ"ש אשגבהו כי ידע שמי ירא שמי אינו או' שהירא הוא ניצול ע"י מלאך

שנ' כי מלאכיו יצוה לך לשמרך וכו' אבל היודע שמו נשגב וניצול ע"י ית'. וע"ז אנו מתפללי' בכל יום ונהיה אנחנו וצאצאינו וכו' כלנו יודעי שמך אף כאן כתיב וידעו מצרי' כי אני ה' כלו' שיזדככו כ"כ ביסורין שיקבלו כיד שיהיו ראוי' לידע שמי. ועם כי נאמרה המלה הזאת של וידעו כי אני ה' במקומות רבי'. ובפרט ביחזקאל כשהתנבא על מפלת האומות עמון ומואב ואדום וזולת' ופשיטות כלם הוא שלהיות נמנע להשיג מהותו ית' אלא מתוך מעשיו. בנפלאות ונוראות שיעשה בהם מתוכ' יכירו כי הוא ית' עשאם וידעו יכולתו. עכ"ז כשנתבונן בענין מלת ידיעה לא יתכן אלא במי שמשיג הדבר על בוריו וא"א להכחישו בשום פני' וידיעתו ית' מתוך מעשיו היא אמונה לא ידיעה. אבל כשתמלא הארץ דעה את ה' גם שארית האומות ידעו בבירור מה שאין כח בשכל אנושי ליודעו עתה. והמצרים בעת מותם השיגוהו.

הוא שאמרו חכמי' ראתה שפחה על הים מה שלא ראה יחזקאל בן בוזי שלפי פשיטותו קשה. דהיכן היו השפחות בעת ההיא והלא ישראל מבית עבדי' יצאו. ועוד לא אמר ראו השפחות אלא שפחה לשון יחיד. אלא השפחה הזאת היא אותה שאמר שלמה ושפחה כי תירש גברתה שגם היא זכתה אז לראות מראות גדולות כמו שזכו כל העומדי' על הים ובכללם המצריי'. והיא שהועילה להם לכוללם באומה הנבחרת אחרי דור שלישי כמ"ש דור שלישי יבא להם בקהל ה' לא אמר לא יבאו עד דור שלישי. אלא דור שלישי יבא בלשון חיוב שהיא הבטחה להם שיבאו אחרי דור שני בדרכי' הנודעי' אצלו ית'. הנה כי חנון ורחום ה' וע"כ אין לייחם אצלו ית' צד שמאל כי השמאל מורה דין ורוגז ובו ית' כתיב כי רגע באפו חיים ברצונו. ולז"א ימינך ה' תרעץ אויב. נטית ימינך וכו':

דיינו

פסקה א

מה שאמר המגיד מעלות טובות למקום עלינו. והיה נר' שיותר יתכן לו' מעלות טובות עלינו למקום. אל יקשה. כי הוא מעין מה ששנינו אלו מצו' האב על הבן שפירושו אלו הן המצות המוטלות על הבן לעשות אל האב. אף כאן כמה מעלות טובות מוטלות עלינו לשבח למקום בשביל'. והנה התחיל בהוציאנו ממצרי' לפי שהוא הדבר אשר היינו מבקשי'. אך עוד אפשר לומר שבא לתרץ קושיא אח' ששאל ר' אלעזר לרשב"י אביו. והיא אם אדם יש לו עבד והבטיחו להוציאו לחירות ולתת לו ממון הרבה וקיים את דברו היתכן שהאדון הזה יתפאר ממה שעשה והלא אם הדיוט עשה טובה לחברו ומזכירה לו הוא גנאי אצלו. וכמאמר שלמה בפי אויל חוטר גאוה ושפתי חכמי' ישמרם. שפירשו בו כי האויל אם אין לו אלא חוטר א' או ענף א' מדבר טוב הוא מתגאה בו אבל החכמי' אף

אם יהיו להם כמה וכמה ענפים. הם משמרי' אות' ואינ' מוציאי' אות' מפיה' ק"ו להקב"ה וא"כ למה מזכיר כ"כ פעמי' בתור' י"מ. והשיב לו שאדרבא בזה ניכרת ענותנותו ית' והוא שנזכרת בתורה נ' פעמי' להודיע שמסטרא דבינה נפקו. והרמז וחמושי' עלו בני ישראל סוד חמשי' שערי בינה והוא ית' בא בכח ההוא והוציאם ממצרי' כי שם היא הגאולה ומשם אנו עתידי' ליגאל שנ' מ"י ירפא לך.

אמנם לפי הפשט אפשר לומר כי הוא יתברך עשה עמנו כאשר יעשה אדם עם חברו שהטיב לו כמה הטבות גדולות זו למעלה מזו. ולמען לא יהיה כפוי טובה וימנע ממנו. מלהטיב לו עוד. הוא מזכיר לו תמיד ההטבה קטנה מכלן שעשה לו. ובזה אין מי שיוכל לומ' שכדי להתפאר הוא מזכירה דא"כ היה מזכיר את כלן או לפחות הגדולה ולא הקטנה. וגם אין ראוי לגנותו אלא לשבחו. כי בזה ממעיט חוב חברו אצלו. כך הקב"ה עושה עמנו. להיות מה שהוציאנו ממצרי' הקטנה מהטובות שעשה עמנו. הוא מזכירה תמיד למען לא נהיה כפויי טובה לרוב החסדי' שעשה לנו. וימצא מקו' להוסיף ידו שנית לעשות כהנה וכהנה.

ולהוכיח שהיא הקטנה בה התחיל המגיד ואמר אילו הוציאנו ממצרי' וכו' כלו' הגם שהוא החסד קטן שגמלנו דיינו. כי אותה היינו מבקשי' ולא היינו חוששי' שינקום נקמתנו אלא שיגאלנו בלבד. אבל הוא יתב' עשה יותר מזה ועשה בהם שפטי'. להראות לכל העמי' שאנו בניו שנ' בני בכורי ישראל. וכל המצר לבן מצר לאב. ובשביל מה שעשו לבנו עשה בהם שפטי'.

פסקה ג

אילו עשה בהם שפטי' ולא עשה ?*) דין באלקיה' דיינו להודיע לנו שאין באלקי העמי' ממש הואיל ולא היה בהם כח להצילם. והיינו חייבי' להאמין באלקותו ית' ולהסיר גלולי מצרי' מתוכנו. אבל נוסף על השפטי' שעשה בהם עשה ג"כ דין באלקיה' ושל כסף ומיני מתכות היו נתכים. ושל עץ נרקבי' ושל אבן נשברי' וכיוצא להרחיקנו הרבה מהטינוף ההוא.

פסקה ד

אילו עשה דין באלקיה' ולא הרג את בכוריה' דיינו להסיר מלבנו לגמרי גלולי מצרי' לבל הטמא עוד בהם הואיל ולא היה בהם כח אפילו להציל את עצמם. אבל הוא ית' הוסיף והרג את בכוריה' לפי שאלוה המצרי' הוא הבכור שבמזלות ובהריגת הבכורות הכל הכירו שאין בו יכולת.

פסקה ה

אילו הרג את בכוריה' ולא נתן לנו את ממונם דיינו כי ממון הרבה היה לנו משלנו. כי המצרי' לא לקחו משלהם כלום שנ' וגם מקננו ילך עמנו. ועוד שהעשירו ממכת הדם כמו שכתבנו למעלה. אבל רצה הוא ית' לתת לנו את ממונם של הבכורות שמתו היינו מה שראוי להם להראותנו שאנו עתידי' לירש את האומות כמו שהאחד יורש את אחיו שמת.

פסקה ו

אילו נתן לנו את ממונ' ולא קרע לנו את הים דיינו להודיע לנו שהוא אדון הכל וכל אשר הוא חפץ הוא עושה בשמי' ממעל ועל הארץ מתחת ונוטל מזה ונותן לזה והכל בצדק. אבל רצה ג"כ לקרוע לנו את הים להראותנו שם כבוד מלכותו כמ"ש ראתה שפחה על הים וכו':

פסקה ז

אילו קרע לנו את הים ולא העבירנו בתוכו בחרבה אלא שהיה מניח הים רפש וטיט. הגם שהיינו טורחי' ויגעי' להלוך בתוכו דיינו. הואיל והיינו נצולי'. אבל רצה להעבירנו בתוכו בחרבה היינו בתוך המי' שהיו לנו מימין ומשמאל ועל ראשנו ותחתית הים בלבד היה חרב ויבש. ולזה נקט המגיד מלת חרבה ולא יבשה כמ"ש הכתוב ובני ישראל הלכו ביבשה לפי שהפסוק שכתוב בו חרבה רמוז בו אהל דכתיב וישם "את "הים "לחרבה ר"ת אה"ל.

ואולם ראוי לדקדק למה נקט המגיד לשון זה של קרע לנו את הים ולא אמר בקע לנו כמ"ש הכתוב ויבקעו המי'. ואגב ענין זה נבין מז"ל על פסוק וישב הים לפנות בקר לאיתנו לתנאו הראשון. מה ענין תנאי שייך כאן. כי הלא גדרי התנאי ידועי' שכל שאינו כתנאי בני גד וב"ר אינו תנאי. ובמעשה בראשית איך היה בו תנאי זה.

אמנם רז"ל הודיעונו שבשעה שאמר הקב"ה אל הי' קבל מימות העולם ותראה היבשה אמר הים דייני במימות שלי. ויש להפלא למה סרב הים מלקבל מתנות שהיה נותן לו רבו. אמנם ראוי להאמין ששרו של ים היה מכת מלאכי השרת שקטרגו על בריאת האדם. והיו אומרי' האדם הזה שאתה רוצה לברוא עתיד הוא לחטוא ולכן כשא"ל קבל מימות העולם להכין מקום למושבו אמר הואיל והאדם הזה יחטא יצטרך לטובעו ובזה תחזור ותטול המתנה שאתה נותן לי. מוטב שאעמוד במי' שלי. זה היה סרחון שאעפ"י שבריאת אדם מאוחרת ליקוו המי'. מאז אמר שרוצה היה לברוא האדם וע"כ צריך להכין מקום לירידתו ושרו של ים שהיה בידו לפי סברתו לעכב לא רצה לקבל המי' כאמור. ולפיכך בעט בו הקב"ה והרגו שנא' ובתבונתו מחץ רהב. והקוו' המי' לתוכו על תנאי

זה שיהיו תמיד נעי' ונדי' כאילו הם מוכני' לישפך על הארץ. והויא ליה מתנה על מנת להחזיר לשעתה. וזהו שאנו רואי' מי הים תמיד שש שעות ביום עולי' ושש שעות יורדי' ותמיד נדים.

ויהי כאשר קרבו ישראל אל הים ויאמר ה' אל משה דבר אל בנ"י ויסעו. אמר משה אל הים פלוג מימיך א"ל איני רוצה. לפי שהרע לו הדבר ואמר לא די שמחויב אני להחזיר המי' שנתנו לי. אצא שאתה בא ליטול ממני גם חלקי הפרטי ותראה היבשה ויעברו בי ישראל. לא כך הוא התנאי אלא להחזיר מה שנתן לי בלבד. ובחימה שפוכה היו רוצי' לטובעו עם כל ישראל. והיינו דכתיב והמי' להם חומה חמה כתיב. הלך משה ואמר להקב"ה הים אינו רוצה לחלוק מימיו. מיד נר' הקב"ה על הים. וכשראה הים הקב"ה עם משה נס מפניו שנ' הים ראה וינוס. אמנם חמת מלך מלכו של עולם לא שככה כי השר הזה מסרב בכל צוויו ומתעקש: ומה עשה תפס בו ויקרעהו לשנים עשר קרעי' כאשר יקרע אדם בגד א'. ומקול הקריעה נשאו המי' קולם ויבכו שנ' מקולות מים רבי' אדירי' משברי ים. היינו מים רבי' נשאו קולם בשמעם שנקרע הים ונשבר. והים בפרט נשא קולו בבכי שע"כ נקראו מים בוכי' שנ' הבאת עד נבכי ים. ולפי ששערי דמעה לא ננעלו השיבו לאיתנו הראשון היינו לתנאו הראשון להחזיר המתנה כנזכר וגם שמעולם לא יסרב לשום צווי שיבא לו מהצדיקי' המושלי' יראת אלקי'.

ומקום הקרע עדיין ניכר. והיינו דגרסי' בפ' הרואה. הרואה מעברות הים. ומעברות הירדן ומעברות נחל ארנן צריך ליתן שבח והודאה למקום. בשלמא מעברות הירדן ניכר מפני שהקימו שם י"ב אבני' גדולות. מעברות נחל ארנן נמי מפני השני הרי' הסמוכי' לו. אלא מעברות הים אילו לא נשאר רושם הקרע איך יהיה ניכר. אלא האמת הוא שלא חזר לכמות שהיה לגמרי ועל כן מקומו ניכר. ולז"א חז"ל קשין מזונותיו של אדם כקריעת ים סוף כי הוקשה לו ית' דברו של ים שהצריכו לקרוע וכמו כן קשה לפניו ית' להמציא מזונות לאיש שראוי לגזור לו שימות ברעב מפני מעשיו הרעי'. ולזה לקחו חכמי' בכל מקו' לשון זה של קריעת י"ס לפי שמ"ש ויבקעו המי' הוא שנבקעו כל מימות שבעולם לפרסם הענין. אבל הים נקרע כאמור. וע"כ המגיד לקח לשון קרע לנו את הים להיות הקריעה בשבילנו. ושנקרע הים על הדרך שאמרנו מקרא מלא הוא שנ' גדול כים שברך מי ירפא לך. ואמרו במדרש מי שעתיד לרפאות שברו של ים הוא ירפא לך. הנה כי נשבר בודאי. ועדיין הוא שבור עד שיבא מי שירפאהו. וממ"ש נצבו כמו נד נוזלי' מגיד שלא היו נעי' ונדי'. אלא נדי' בלבד ובוכי'.

פסקה ח
אילו העבירנו בתוכו בחרבה ולא שקע צרינו בתוכו. אלא היה מונע להם ליכנס בתוכו דיינו. כי כבר היינו נצולי'. אבל רצה לשקוע אותם בתוכו להבטיחנו שלא ישובו להצר לנו כמ"ש כי אשר ראיתם את מצרי' היום לא תוסיפו לראותם עוד עד עולם.

פסקה ט
אלו שקע צרינו בתוכו ולא ספק צרכנו במדבר ארבעי' שנה אלא היינו מתי' מדי ראותנו נקמתנו מאויבינו דיינו כי כן דרכן של בריות לו' הייתי מת ברצון ובשמח' אם אראה נקמתי מפלות שונאי. אבל רצה הוא להחיותנו במדבר ארבעי' שנה במדבר שמם נחש שרף ועקרב. ונתן לנו כל מחסורנו אפי' מלבושי' ומנעלי' כדכתיב שמלתך לא בלתה מעליך ורגלך לא בצקה זה ארבעי' שנה. ולזה כיון המגיד באו' ספק צרכנו במדבר על דרך שאנו מברכי' על נעילת מנעלים שעשה לי כל צרכי. והקדימו לאכילת המן כי ספק צרכנו קדם לה שהמן לא ירד עד י"ו באייר והמלבושי' הוציאו' ממצרי'.

פסקה י
אילו ספק צרכנו במדבר ולא האכילנו את המן. אלא היה מטריח אותנו לחרוש ולזרוע ולקצור במדבר. נס גדול היה עושה לנו ועם שהיינו טורחי' דיינו. כי סוף סוף היינו רגילי' במלאכות אלו במצרי' דכתיב בחומר ובלבני ובכל עבודה בשדה. אבל רצה להאכילנו את המן שהוא לחם שמלאכי השרת אוכלי' אותו כדי לזכך חומרנו ונהיה כמלאכי'.

פסקה יא
אילו האכילנו את המן ולא נתן לנו את השבת קדושה רבה היינו משיגים הואיל והיינו מזוככי' כמלאכים. אבל רצה ג"כ לתת לנו את השבת שבו אנו משיגים נשמה יתרה מתנה טובה שהיתה בבית גנזיו יתברך ובזה היינו גדולים ממלאכי השרת. כי הנשמה ההיא היא גבוהה מהם ואנו בת זוג אליה כנודע.

פסקה יב
אילו נתן לנו את השבת ולא קרבנו לפני הר סיני הגם כי לא היה נעקר יצה"ר מקרבנו דיינו כי הקדוש' ההיא היתה מוספת בנו כח לכובשו. אבל רצה ג"כ לקרבנו לפני הר סיני להפסיק ממנו זוהמת הנחש הקדמוני כמאמרם ז"ל ישראל שקרבו לפני הר סיני פסקה מהם זוהמתן ונעקר לגמרי שורש היצה"ר.

פסקה יג
אילו קרבנו לפני הר סיני ולא נתן לנו את התורה הואיל ופסקה זוהמתנו דיינו להנחילנו העה"ב. ולא די זה אלא רצה ג"כ לתת לנו את התורה הכוללת מנות רבות שברבויין בכל מקום שאנו הולכים נמצא מצות לעשות והן מצרפות איתנו. כי גלוי וידוע היה אצלי

יתברך שצריכים היינו לכך להיותם עתידים לעשות העגל. והתורה והמצות מזככות ומצילות אותנו מכל רע.

פסקה יד

אילו נתן לנו את התורה ולא הכניסנו לארץ ישראל מצות רבות היו לנו לקיים ודיינו להנחיל העה"ב. אבל הכניסנו לארץ ישראל להיות שם עיקר קיום התורה והמצות המשלימות את נפשנו. ?*)

פסקה טו

אלו הכניסנו לארץ ישראל ולא בנה לנו את בית המקדש דיינו כי כל א' היה יכול לעשות במה בתוך ביתו ולהקריב עליה קרבן כי הא דתנן באו לגלגל הותרו הבמות וכו'. אבל לא די זה אלא שרצה לבנות לנו בית המקדש. שמקום המזבח הוא שער השמים כמו שהעיד לנו יעקב אבינו כשהקיץ מחלומו בלכתו לבית לבן. ויהיו הכהנים מקריבים הקרבנות. משרתים מיוחדים לכך ובזה י-יו לרצון לפניו ית' יותר. ועל כן משנבנה בית המקדש נאסרו הבמות ושוב לא הותרו.

פסקה טז

אילו בנה לנו את בית המקדש ולא בנה לנו בית הבחירה הוא קדש קדשים דיינו. הואיל והיה מקבל ברצון את קרבנותינו משם. אבל רצה לבנות ג"כ לנו בית הבחירה להשכין שם שכינת עזו ית' ותהיה תמיד עמנו ומאז והלאה לא זזה שכינה מכותל מערב. כן תגלה לעיני כל העמים במהרה בימינו:

הנה יקשה על מה יש לנו אצלו יתברך הטובה כפולה ומכופלת שאם בשביל פשטות מה שהולך ומחשב הלא עליה' אמר כמה מעלות למקום עלינו. ואף אם יש לנו להחזיק לו ית' טובה כפולה ומכופלת על המעלות שאמר הכרח הוא שעשה לנו טובות יתרות על אותן שאמר. ולכן נ"ל כי כל א' מהמעלות שהולך ומחשב כונתו בהם להודיע לנו דבר נוסף על מה שהבננו בתחלה.

והתחיל ואמר הוציאנו ממצרי' בראשונה אמרנו אלו הוציאנו ממצרי' היינו שבזה היינו יוצאי' משעבוד המצרי' עכשיו אומ' הוציאנו ממצרי' היינו ממקו' המצר לנו הרבה הוא משערי הטומאה כמ"ש שנכנסו במ"ט שערי'.

עשה בהם שפטי' לא במצרי' בלבד אלא גם בשערי' ההם.

עשה דין באלקיה' בתחלה עשה דין באלקיה' חוץ מבעל צפון. אח"כ עשה דין גם באלוקם זה כמ"ש למעלה. א"נ אלקיה' הם הממוני' על השערי' ההם וזה מועיל לנו שאין לחוש שיחזרו לטמאנו כבראשונה.

הרג את בכוריהם הוא בכור השרי' הנז' הוא שרו של מצרי' דכתיב וירא ישראל את מצרי' מת.

נתן לנו את ממונם שהביאו עמהם כשרדפו אחריה' דא"ר יהושע בן פדיה לא היה סוס שלא היה טעון עליו יותר מעשרת רבוא של זהב כמ"ש בילקוט שה"ש על פסוק שחורה אני ונאוה. והגם כי היה זה אחר שקרע הים הביאו קודם כדי להביא' על סדר הקוד'. עוד אפשר לומר נתן לנו את ממונ' הוא השפע שהיה הוא ית' משפיע להם להחיות'. נתנו לנו ומידינו הם נזוני' כמ"ש משה ליתרו והיה הטוב ההוא אשר ייטיב ה' לנו והטבנו לך לא אמר מהטוב ההוא אלא הטוב כלו כאילו הוא הטוב הראוי לך שאנו ממוני' עליו והטבנו אותו לך. ומטעם זה מתמצית א"י כל העולם שותה.

קרע לנו את הים אין הכונה כאן על ים סוף תחתון שא"כ הי"ל קרע לנו ים סוף אלא כוונתו אל הים המכוון אל הים הגדול הנקרא ים כנרת. וזה נקרא גם הוא י"ס להיותו סוף כל סוף שאין למטה ממנו וקרעו להוציאנו משם.

העבירנו בתוכו בחרבה יען לא ידבק ממימיה' כלום א"נ אפשר לומר שלהיותו יכול הוא יתברך לגואלנו במדה התחתונה ששמה ים הוא המלאך הגואל שגאל את יעקב אבינו. כמו שהעיד הוא בעצמו ולא רצה לגואלנו אלא במדה ששמה מי כמובא בסה"ז. וע"כ אמר שקרע לנו את הים והעבירנו בתוכו בחרבה. כלו' ההשפעות שבאו לנו היו ממקום גבוה כאילו הים ההוא חרב ויבש עם היותו מלא כל טוב והכל בא באמצעותו.

שקע צרינו בתוכו בי"ת בתוכו היא כמו בשביל כלו' כדי להוציא מהם הטובי' שבהם כי במיתת' נכללו בקדושה כמ"ש.

ספק צרכנו במדבר ארבעי' שנה. חוזר ופורט הדברי' שקבלו ממקו' גבוה שאמרנו ואמר ספק צרכנו וכו'. היינו כל דבר שהיה צריך לנו אף אם היה בידינו מאותו דבר כגון מי שהיה לו כמה חליפות שמלות שאם היו בלי' הראשוני' היה יכול להחליף עכ"ז לא בלתה מעליו וכיוצא בכל הדברי'. ואפשר לפרש מ"ם מעליך מס הסיבה. ואמר ספק ולא נתן לנו צרכנו. להודיע כי לא נתן אלא שיעור המספיק ולא יעדיף. כמו שמצינו במן שלא היו לוקטי' אלא איש לפי אכלו למען לא יסירו בטחונ' ממנו. וזה עשה לנו במדב' שמם וחרב. אשר השר הממונה שם אינו חפץ ביישוב וחברת בני אדם אלא מכלה כל דבר הרואה כי זה גורם היותו מדבר. ולמען לא יקשה מה שאמרנו שספק כל דבר שהיה צריך אף אם היה בידינו כיוצא בו. ואפשר לומר כי החליפות בגדי' שהיה להם בתיבות היו בלי' מאליה'. מה שלא היו עושי' את שהיו לבושי'. וזהו דיוק שמלתך לא בלתה מעליך דוקא. והיה זה מעין המן שמה שהיו מותירי' היה מסריח.

האכילנו את המן. אמר המן בה"א הידיעה לפי שיש כמה מקומות שיורד משם מן זה גבוה מזה והמן הזה הי' ממקום גבוה מאד שכן כתוב הנני ממטיר לכם לחם מן השמי' ופי' הנני ממשיך לכם הלחם ממקו' הנקרא השמי'. ולזה היה יורד עם הטל למעלה ולמטה כמונח בקופסא. והטל שלמטה לא היה כטל שלמעלה אלא כסדר הוייתן למעלה היו באים תחלה הטל. למעלה ממנו המן. למעלה ממנה הטל. נמצא הטל שלמעלה הוא הטל שאמר יצחק ליעקב מטל השמי' ודי למבין.

נתן לנו את השבת. לנו דוקא ולא לא"ה כמו שאמרו בן נח ששומר את השבת חייב מיתה שנא' יומם ולילה לא ישבותו ואזהרה לבן נח זו היא מיתתן. וכן הוא אומר ביני וביו בני ישראל וכו' משל למלך שהוא יושב ומטרוניתא יושבת נגדו העובר ביניה' חייב מיתה. מכאן נוכל להבין כמה חביבה המתנה הזאת שנתן לנו. כי השבת הוא יום השביעי מהימי' הראשוני' שעשה ה' הוא בסוד ה' השוכן בתוכינו. ובהיות בתוכנו יצדק המשל שמשלו למלך והמלכה יושבין.

קרבנו לפני הר סיני. סיני בגימט' סל"ם. לומ' שאחר שנתן לנו את השבת כאמור קרבנו עוד קירוב יותר קרוב. בתתו לנו דרך לעלות במעלות הסלם להשיג השגות עליונות. עד שלא יאמר שאנו קרובי' אליו ית' בלבד. אלא דבקי' בו. כאשר ידבק האזור במתני איש שאין שאין רוח מובר ביניה' והיינו דכתיב ואתם הדבקי' בה' אלקיכ'. וזה היה להיותם מרכבה אל שכינת עזו יתב' כמו שהיו האבות.

נתן לנו את התורה היא תושבע"פ ולא בלבד פשטותיה אלא גם החלק שהיו חפצי' המלאכי שרת הוא סודותיה שע"ז היו מקטרגי' ואומ' מה אנוש כי תזכרנו שיהיה ראוי לקבל דבר חשוב כזה תנה הודך על השמים כי באמת הוא הודה הוא הדרה של תורה שבכתב.

הכניסנו לא"י לא לרשת אותה וליהנות ממנה תמיד כל זאת לא הבטיחה לנו אלא כשנהיה בחברת אבותינו כמ"ש הכתוב כי לך ולזרעך אתן את כל הארצות האל. אלא הכניסנו שם בלבד להחזיק בה למען לא תקרא עוד ארץ כנען אלא ארץ ישראל שעם היותה עכשיו ביד זרים שלנו היא כי קרקע אינה נגזלת.

בנה לנו בית המקדש. הוא המקדש שאמר משה מקדש ה' כוננו ידיך. שהוא ית' עתיד להורידו מן השמי' בנוי ומשוכלל. ובית הבחירה בתוכו לכפרה על כל עונותינו שיהיה במהרה בימינו.

פסח מצה ומרור

פסקה א

הנה ענין זכירת אכילת הפסח בזמננו זה נראה שאינו אלא כדי שלא תשתכח תורת פסח ממנו. שאם נזכה ויבא גואל ויגאלנו נדע שצריך לעשות אותו כאשר נצטוינו. ומטעם זה הנהיג תודוס איש רומי את בני רומה לאכול גדי מקולס בליל פסח. אך ראוי להזכירו ג"כ משום ונשלמה פרים שפתינו. אי נמי כדי לזכור החסד שעשה השי"ת עמנו בלילה הזה כי רב הוא. הלא הוא שפסח על בתי אבותינו במצרי'. דהיינו שנכנס בבתי אבותינו נגד רצון השרים המנגדי' ומבקשי' ליעכב גאולתנו. ופסח ועבר על המצרי' שהם בעלי מצר אל הקדושה:

ואת בתינו הציל. פירוש לקחנו לחלקו כמה דאת אמרו ויצל אלקי' את מקנה אביכן ויתן לי. אף כאן נשא אותנו על כנפי נשרים והביא אותנו אצלו. ולא אמר ואותנו הציל לפי שהשכינה נכנסה בבתי ישראל והאירה מכבודה בתוכ'. ויהיה הציל כמו הצהיל מלשון להצהיל פנים משמן. דמוסיפין ודורשים:

פסקה ד

עקר הזכירה מהשלשה דברים שאמר רבן גמליאל שחייב אדם להזכיר בלילה הזה היא המצה להיותה מצוה מן התורה גם בזמן הזה. כי גם המרור הוא מדרבנן. ולמען יתר לב בשמירתה כראוי שכן כתיב ושמרתם את המצות. אלא שגם הפסח והמרור חייבי' אנו להזכיר' כדי לעורר הרחמי' ויראה מרירותנו ויפסח על הקץ ויגאלנו. ומה שאמר על שום שלא הספיק בצקן של אבותינו להחמיץ רוצה לומר כדי שלא יחמיצו אבותינו שהיו במצרי' כי כבר נכנסו במ"ט שערי טומאה. ומצה הוא מלשון מצץ כלומר שמצץ אותנו מתוכם. ועל כן נקראת העוגה מצה:

ואולם ראוי לדקדק בלשון המגיד שאמר על שום שלא הספיק בצקן של אבותינו להחמיץ. כי להחמיץ הוא פועל יוצא כמו להצדיק להעתיר להמטיר וכיוצא והיל"ל לחמץ או להתחמץ. עוד אמרו עד שנגלה עליה' הקב"ה וגאלם דמשמע שאחר שנגלה עליה' החמיצה. ואם האמת שלא החמיצה כלל היל"ל על שנגלה עליה'. עוד מה ראיה היא זאת שהביא מפסוק ויאפו את הבצק אשר הוציאו ממצרי' שנוכל להבין שלא החמיצה בצקן על שנגלה עליה'. כי מהפסוק נראה שלא החמיצה לפי שגורשו ממצרי' ולא יכלו להתמהמה להחמיצה. והטלטול שמטלטלי' ומניחי' אותם בלכתם עכבה שלא החמיצה שכל זמן שעוסקין בבצק אינה באה לידי חימוץ:

אמנם צריך לדעת כי המין האנושי נקרא עסה כי על כן דימו רז"ל היצה"ר לשאור ואמרו שאור שבעסה מעכב. וכן אמרו כי אדם הראשון חלתו של עולם היה. כלומר שלגבי

כל האנשי' שבאו לעולם הוא היה קדוש מכלם כמו החלה בעסה. ואולם כשם שיש הפרש בין עסה לעסה. כי יש עסה של חטים ויש של שעורי' ויש של קטנית וכיוצא. כן יש הפרש בין אומה לאומה. והאומה ישראלית משולה לחטי' במקומות רבי'. ועל כן היצה"ר מושל בהם יותר מבשאר האומות.

והנה כשבא אברה' ופרסם אלקותו יתברך בעול' היה להם לכל האומות להאמין אליו. כי מתוכח היה עם הפילוסופי' שבזמננו ומכריח אותם בראיות שיש אלוק שליט על הכל וכי הוא ברא העולם כמוזכר בדברי הקדמוני'. ועכ"ז הואיל ומנהג אבותיה' בידיה' לא נחשב להם כל כך לעון אם לא שינו מנהגם כי קשה הוא להסתלק מאמונה לאמונה. וגם אברה' לא עשה מופתי' לחייב' שיאמינו ולא דבר אליהם בשמו יתב' כמו נביא. כי לא נצטוה בכך

אבל כאשר יצאו ישראל ממצרי' ונתפרסם אלקותו ית' ויכלתו בכל העולם כי שגור הוא בפי הכל. היה להם לכל האומות להתגייר או לפחות להאמין שאין חלוק כאלקינו זה. והם עם היות שנבהלו ורעדה אחזתם ונמוגו עכ"ז לא קמו ולא זעו מיראתו יתברך. אדרבה בקשו להזדווג עם ישראל כמו שעשה עמלק וסיחון ועוג ומלכי כנען. והחמיצו לבם יותר ממה שהיה ועל כן ראוים לעונש. וזהו שאמר המגיד. מצה זו שאנו אוכלי' על שום מה על שום שלא הספיק בצקן של אבותינו שהם אברהם יצחק ויעקב להחמיץ את האומות. היינו להודיע החימוץ שבהם כדי לחייבם ויענשו על סרבנות'. עד שנגלה עליה' על האבות הקב"ה וגאלם כי גם הם היו במצרי' שנאמר נגד אבות' עשה פלא. ונגלה עליה' הקב"ה בנסי' ובנפלאות ומופתי' רבי'. ואז ניכר חימוצם במה שלא האמינו שהוא יתברך אין אלוק זולתו. ועל כן אנו אוכלי' את המצה למען תהא יראתו יתברך תמיד נגד עינינו. בזכרנו שהוציאנו ממצרי' וצונו המצות הנרמזי' במלת מצות דאותיותיהן שוות. והביא ראיה מפסוק ויאפו את הבצק עוגות מצות כי די היה שיאמר ויאפו את הבצק מצות כי גורשו ממצרי'. אך הכוונה לומר כי עוגות היה שמם וקראם עכשיו מצות על שם המצות הנרמזות שם. וכדי שלא נחמיץ לבנו כמו האומות שהחמיצו. וכמה הראו חמוצם במה שגרשו' ממצרי'. והי' להם לצאת עמם כמו שעשו הערב רב.

שעם היות כי עשו הרע בעיני ה' בעשיית העגל אין לו' שמוטב היה להם אלו לא יצאו כי עדיין זכות נשמר להם על כי נכללו בקדוש' ואם היו כל המצרי' עושי' כן אין ספק שכל האומות היו באי' להתגייר. מה שלא עשו בראות' שהמצרי' הקשו ערפם הגם כי לקו. ונשאר להם מקום לומ' המצרי' היו שם בפועל וידעו האמת שהוא ית' הוא אלקי העברי' בלבד. ואם היה ראוי להאמין שאין אלוק בלתו הם היו מאמיני' בו. והואיל והם לא זזו

מעבודת' מה לנו לעשות יותר מהם. אך אינה טענה מספקת כי הי'. להם לומר שוטי' הם וכבר נודעו בשערי' כי עקשי' היו להיות' יכולי' למנוע כל המכות שהוכו ולא מנעום:

פסקה ו

ראוי לחקור ולדעת למה זה בחרו רז"ל בחזרת יותר מבמרור. כי הנה הכתוב צוה לאכול הפסח על המרור ובשלמא אלו לא היה נמצא שום עשב ששמו מרור. היינו יכולי' ליטול העשב שייטב לנו. או אשר יראה יותר נוטה אל הכונה בשמו. אבל מאחר שיש עשב ששמו מרור. כדתנן אלו ירקות שאדם יוצא בהם ידי חובתו בפסח חזרת עולשין תמכא חרחבינא ומרור למה הניחו המפורש בכתוב ולקחו החזרת:

ואפשר שמפני זה אמרו חכמי' מצוה בחזרת דמאי חזרת חסא משום דחס רחמנא עלן. כאילו יאמרו אמת הוא שהיה ראוי ליטול המרור הואיל והוא מפורש בתורה. אבל כיון דחזרת הוא החסא והקב"ה חס עלן ופרקן ע"כ מצוה בחזרת. אך עכ"ז עדיין צריכין אנו למודעי דמאי דהוה הוה. ואם חס רחמנא עלן ועם כל זה צונו לאכול הפסח על המרור. והציווי היה אחר הגאולה לא היה לנו להחליפו בחזרת אם לא היה בו טעם הגון. ולכן הנראה לומר הוא כי ראו חכמים שכל העשבי' הכשרי' למרור הם רמז לכל הגליות. והמרור הוא רמז לגלות מצרי'. והחזרת לגלות הזה ולפי שאנו צריכים לעורר הרחמי' להביא גואל לגאלנו. על כן אמרו שמצוה בחזרת. ואפשר שבכל זמן מהזמני' היו לוקחי' העשב שהי' רומז אל גלותם וסדרם הוא כך. מרור כנגד גלות מצרי' על שם וימררו את חייהם בעבודה קשה. חרחבינא כנגד גלות בבל שהחריבה ארצנו ובית קדשנו ותפארתנו. תמכא כנגד גלות מדי שהשי"ת תמכם וסמכם בבנות הבית נגד רצון האויבי' המקטרגי' עליה'. אי נמי סמכם שלא יפלו בעצת המן הרשע. עולשין כנגד גלות יון שגזרו על ישראל שלא ילמדו תורה. ועל כן קראם עולשין שהוא נוטריקון עול שין מלשון שינון. כלומר נטלו מהם עול השינון. או מלשון שן סלעי' שפירושו חוזק כי היו מכבידי' עליה' עולם הרבה. או מלשון שונא שאין לנו שונאי קשי' ורעי' יותר מאותם המעכבי' ומונעי' ממנו הלימוד. חזרת גלות זה דמאי חזרת חסא שהקב"ה יחוס עלן ויפרקן. ועוד חזרת הוא מלשון חזרה שעתיד הקב"ה להחזירנו במקומינו כבראשונה. עוד חזרת מלשון חזיר כדכתיב יכרסמנה חזיר מיער. ולמה נקרא שמו חזיר שעתיד להחזיר המלכות למי שהיה במהרה בימינו אמן:

פסקה ז

לכאורה נראה שהראי' שהביא אינה ראיה, כי הוא אמר שצריך בכל דור ודור לראות עצמו כאילו הוא יצא ממצרי' וחיוב זה הוא אף עלינו העומדי' בגלות. ומביא ראיה מפסוק שאומר למען הביא אותנו לתת לנו את הארץ אשר נשבע לאבותינו. שהוא מה

שכבר היה. אמנם אפשר לומר כי הואיל וכל ימי היות ישראל על אדמתם היו אומרי' ואותנו הוציא משם והם לא יצאו בפועל. כמו כן אנו יש לנו לומר ואותנו הוציא. אך הנכון הוא כי אלו לא הוציא אז הקב"ה את אבותינו משם הרי אנו בנינו ובני בנינו משועבדים היינו שם. ועל כן חייב אדם לראות עצמו כאילו הוא יצא ממצרי'. וכוונתו ית' להוציאנו משם למען הביא אותנו דוקא לתת לנו בפרטות עם שאר כל ישראל את הארץ אשר נשבע לאבותינו. ועל כן לא אמר אשר נשבע לאבותינו לתת לנו דהוה משמע שהם דברי ישראל המחזיקי' בארץ בעת ההיא. אלא אמר לתת לנו וכו' כלומר נשבע לאבותינו לתת אותה להם ולנו בזמן אחד שהיא אחר התחיה. ואילו היינו עומדי' במצרי' מעט יותר לא היה מציאות שנוכל לרשת אותה כי נטמעים היינו בתוכם:

חצי הלל

פסקה ב

שבע מיני שבח באו כאן כנגד שבעת ימי השבוע וכנגד שבע עשריו' שנה ימי שנותינו בעולם לו' שתמיד הוא מחויב האדם לשים נגד עיניו החסדי' האלו שעשה לו הוא ית'. כי כלם לא היו כדי לנקום מפרעה ומצרי' על שמאנו לשמוע אל דברו יתברך. אלא בשבילנו עשאם. אם לפי שהכבידו עולם עלינו. מעין מה שכתוב וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי כלומר מפני שישעבדום יותר מדי. ואם לפי שלא נסור מעבודתו. ואמר אותות ומופתים ונסי' לו' שאפי' האותות שהם סימן בעלמא שאינו כמו המופת שהוא דבר המכריח האדם להאמינו כמו שהיתה מכת הכני' שאמרו החרטומי' אצבע אלקי' היא לא כן במכת הדם והצפרדעים כי הם יקראו אותות. אף אותם עשאם בשבילנו וכל שכן המופתי' והנסי' שהם שנוי הטבעי'. וכל זה עשה כדי להוציאנו מעבדות לחירות. היינו מלהיות עבדי' אל המצרי' וליכנס בעבודתו שהוא החירות המוחלט.

ומיגון לשמחה. שהיו תמיד דואגי' פן יתחדש עליהם גזירה חדשה מעין תכבד העבודה על האנשי' כי כן היו רגילי' לעשות.

ומאבל ליו"ט שכשהיו נוטלים את בניה' בעל כרחם היו מתאבלי' עליהם.

ומאפלה לאור גדול היא אפלת השכל שהיה מעובה ומכוסה שלא היו מכירי' אלקותו ית' ויכלתו ובאמצעות התורה שנתן לנו האיר שכלנו לידע ולהודיע נפלאותיו כמו שהיה דוד המלך מתפלל ואומר גל עיני ואביטה נפלאות מתורתך. והואיל ומחויבים אנו בכך נאמר לפניו הללויה. הוא ההלל הנמשך אחריו הכולל כל הפרטי' הנזכרים

פסקה ג

להיות ענין הלל המצרי דבר גבוה מאד כמו שאמרו בזוהר פ' ויחי דף רל"ב ב' א"א לנו לפרשו כפשיטותו. אלא צריך לצאת מעט מדרכי הפשט. כדי להבין במקצת כונת הפסוקי' שכלם מקשה. וגם כדי להגדיל התורה.

מעתה ראוי לעורר מהו כפל ההלולי' האלו הללויה הללו עבדי ה' הללו את שם ה'. ועם מי מדבר שאומר הללויה. שאם עם עבדי ה'. כבר אמר להם שיהללו את ה' ולא שם ה'. עוד אומרו מעתה ועד עולם למה לא אמר מעולם ועד עולם. עוד אומרו ממזרח שמש עד מבואו. למה לא אמר ממזרח למערב. ומה שקשה יותר הוא כי ידוע שהחמה הולך אל דרום וסובב אל צפון כמו שכתב רש"י הולך אל דרום לעולם ביום וכו'. ואם כן כשיהולל ממקום זריחתו שהוא מזרח עד מבואו שהוא מערב כולל צד דרום בלבד א"כ הדרי' לצד צפון לא יהללוהו. עוד אומרו רם על כל גוים ה'. וכי זו היא גדולתו ית' והלא הוא רם על כל רמים. עוד מה הם חמשה יודין נוספות בסופי תיבות המגביהי. המשפילי. מקימי. להושיבי. מושיבי. אמנם כבר אמרנו למעלה במשנת כמה מעלות טובות שישראל יצאו ממצרי' מסטרא דיובלא. ועל כן נזכר בתורה יציאת מצרי' נ' פעמי' רמז לנ' שערי בינה ששם החירות. שמפני זה העבדי' נרצעי' יוצאי' לחרות. וגאולה תתנו לארץ. והנה ידוע הוא שהה"א ראשונה שבשם הגדול והנורא רומזת אל המדה הזאת. ובכללות העשיריות היא חמשים וגם מילואה היא ביו"ד כזה ה"י. וזה לפי שלא ימצא פירוד ח"ו בין היו"ד הרומזת לחכמה ובין הה' הרומזת לבינה. כי תמיד שם י"ה הם מחוברי'. מעתה להיות הגאולה מצד הבינה כאמור נמצא כח חכמה מעורב בה. ועל כן דוד המלך בתחלת השבח וההודאה שרצה להלל. אמר הללויה. ולא אמר מי הוא זה שיהלל לשם יה. להיותו רומז אל היסוד השלם שכולל בו גם השתי אותיות אחרונות. וא"ו הי"א. כי הלל בגימט' ס"ה כמספר שם אדנ"י היא ההי"א אחרונה כנודע. והוי"ו הוא ת"ת בכל מקום. נמצא כאילו אומר שההי"א והואו הם יהללו לי"ה כי הם מקור הגאולה. וזהו הללויה. אח"כ אמרו הללו עבדי. ישראל. ועליהם להלל לשם ה' היא שכינת עזו יתברך כי בשבילה נגאלו ממצרי' להיותה שם עמהם שנאמר וישלח מלאך ויוציאנו ממצרי' כאשר כתבנו למעלה. והואיל ובאה לנו הגאולה בשבילה עלינו לשבח לאדון הכל.

ממזרח שמש עד מבואו. ידוע כי שני מיני קצוות אפשר לצייר. אחד בשטח כגון ממזרח למערב. ואחד בגובה ועומק. ולשניהם יאמר מן הקצה אל הקצה. לקצוות השטח נאמר מקצה הארץ ועד קצה הארץ. ולקצוות רום ותחת יאמר למקצה השמי' עד קצה הארץ.

והנה בהלול שם ה' אומר שיהא מהולל מקצה השמים עד קצה הארץ. וזהו ממזרח שמש היינו מהמקום הבא האור והשמש שהוא קצה העליון עד מבואו הוא קצה התחתון שהוא בא לשם. ובזה יהא שמו ית' מהולל בכל העולמות:

עיין פרשת ויחי בזהר דף רל"ב ב': רם על כל גוים. קרא לשרי מעלה בשם גוים להיותם שרים ממוני' על הגוי' ועליה' נאמר כי כל הגוים כאין נגדו ודיירי ארעא כלא חשיבין. ואעפ"י שאינו ניכר בארץ על השמי' ששם דירתם ניכר כבודו עליהם ולפי שכשהוציאנו ממצרי' הוצרך כ"י להראות גבורתו עמהם להיותם מקטרגי' נגדנו על כן הביאו כאן.

מי כה' אלקינו עכשיו אומר מהיכן באה לנו הגאולה ותחלה צריך לדעת כי בזהר אמרו על פסוק שאו מרום עיניכם וראו מי ברא אלה. כי מלת מ"י רמז לבינה. והיא אם הבני' הנקראי' אלה. וע"ז נאמר שלח תשלח את האם ואת הבנים תקח לך. כלומר שלהיות המדה ההיא נעלמת מאד שלח תשלחנה מרעיונך ואל תהיה לך עסק בנסתרות ממך. ועל כן נקראת גם כן מ"י כאדם ששואל מי הוא פלוני לפי שאינו מכירו. אבל הבנים שהם המדות שלמטה ממנה תקח לך לדרוש ולחקור מהותם. ועל כן נקראו אלה כדבר שלפנינו וצרוף מ"י ואל"ה הוא אלקים:

עוד אמרו שההפרש שבין ה' אלקיך לה' אלקינו הוא כי ה' אלקיך וכן ה' אלקיכם הוא תפארת ישראל ושכינת עזו יתברך. ומשה שעלה לבינה בספר משנה תורה אומר תמיד ה' אלקיך או ה' אלקיכ' כי אליהם היה מכוין. וה' אלקינו הם חכמה ובינה. מעתה להיות גאולתנו ממצרים באה מסטרא דיובלא כאמור. והיא במקום גבוה למעלה משמי' ושמי השמי' כנודע. על כן אמר מי כה' אלקינו כלומר אין ערוך אליו.

המגביהי לשבת המשפילי לראות צורך בניו בשמים ובארץ. ומקים מעפר דל היא סוכת דוד הנופלת שהיא דלה וחסרה דלית לה מגרמה כלום וכשהיא בגלות מתפלשת בעפר ואפר כדכתיב התנערי מעפר קומי. מאשפות ירים אביון הוא הצדי"ק ח"?. שהוא אביון תאב לאותו דבר. מקים זאת ומרים זה להושיבי עם נדיבי' הם תרי סמכי קשוט נצח והוד. שהם נדיבי עמו. ובפרט משגיח להושיב עקרת הבית היא רחל עקרה של בית. ואז היא עצמה אם הבנים שמחה. ועל כן הלליה כמו שאמרנו:

מעתה מובן מעצמו למה באו החמשה יודין בסופי התיבות שמספרן חמשי' כמספר השערי' שערי גאולה. ומה שאמר מאשפות ירים אביון. צפה דוד ברוח הקדש מה שהיו עתידין לעשות אומות העולם במקום בית המקדש. אשר שם כותל מערבי שלא זזה שכינה משם לעולם. וזה כי הוגד לי שבימי המלך שולטאן סולימאן לא היה נודע מקום בית המקדש. וצוה לחפש את ירושלם למצוא אותו. ויהי היום האיש הממונה

על המלאכה הזאת אחרי שנתייאש מלבקש ולשאול. ראה אשה באה ובראשה סל מלא זבל וטנוף. ויאמר לה מה זה בראשך ותאמר זבל. ולהיכן את מוליכו אמרה למקום פלו'. אמר לה מאיזה מקום את אמרה לו מבית לחם. אמר לה ומבית לחם עד המקום הזה אין שום אשפה. אמרה לו קבלה היא בידינו שכל מי שמוליך מעט זבל באותו מקום מצוה הוא עושה. אמר הממונה בעצמו הלא דבר הוא. וצוה אנשים רבי' להסיר הזבל מהמקום ההוא שמרוב הימי' נהפך לעפר בתחתיתו. ויגל את מקום הקודש. ויבא ויגד אל המלך וישמח מאד. וצוה לכבדו ולרבצו ולרחוץ הכותל במי שושני'. ושם עשו בית תפלתם ועקרה ה' ויחזיר לכונן אותו על מכונו. ויראו בבנינו. ובשיכון שכינתו בתוכו. צאו וראו עד היכן הגיעה רעת שונאינו. כי האשה הזאת ארמית היתה כאשר אמרה היא אל הממונה הנז'. וכל כונתם אינה אלא לטמא את הקדש ולטמאנו למען יסלק הוא ית' השגחתו ממנו ח"ו. ולזה אמר דוד מאשפות ירים אביון שהוא כמשמעו שעשו מקום הקדש אשפה ומשם ירים אביון:

פסקה ד

ידוע כי כשמזכירים הכתובים בית יעקב ובית ישראל יחד בית ישראל נאמר על הזכרי' ובית יעקב על הנקבות כמו שאומר הכתוב כה תאמר לבית יעקב ותגד לבני ישראל. עיין בפי' רש"י. והנה כשיצאו ממצרי' היו האומות אומרי' וכי סבורי' אלו להיות מיוחסי' אחרי בני יעקב. אם המצרי' היו שולטי' בגופם. כל שכן בנשותיהם. והוצרך כביכול הוא ית' להעיד בשמו עליה' שהם מיוחסי' שכן כתיב שבטי יה עדות ליש'. יה מעיד עליהם שהם בני אביהם. הדה"ד החנוכי הפלאי וכו'. וז"ש בצאת ישראל ממצרים. בית יעקב שהן הנשי' יצאו מהעם שהיו האומות מוציאין לעז עליהן שנטמאו. וזהו מעם לועז. ולפי שצדקניות היו וקשרו פתחיהן לבעליהן כדכתיב גן נעול אחותי כלה גל נעול מעין חתו'. דחדא הוה ביניהון ופרסמה הכתוב. זה גרם עלוי כביכול לשכינתו ית'. כי כל המצות שעושים ישראל מוסיפין כח בגבורה של מעלה שנ' באלקי' נעשה חיל ולז"א **היתה** יהודה לקדשו. שאם על שבט יהודה מדבר הי"ל היה יהודה. אלא יהודה הוא יחוד שני שמות הויה ואדני. כי הדלת רומזת לארבע אותיות אד'. והי' נקראת דלת להיותה דלה דלית לה מגרמה כלום כמו הלבנה שאין לה אור אלא מה שמקבלת מהחמה ואז בצאת ישראל ממצרי' יצאתה גם השכינה עמהם והיתה לקדשו. כי נתקדשה.

ישראל ממשלותיו. אמרו חכמי האמת כי ישראל ויעקב הם קומה אחת. מחציו ולמעלה נקרא ישראל מחציו ולמטה יעקב. וכן רחל ולאה הנקראות ענוה ויראה לאה היא למעלה ורחל למטה ממנה ועל זה אמרו מה שעשתה חכמה היא חכמת שלמה עטרה לראשה.

עשתה ענוה עקב לסוליתה שנאמר עקב ענוה יראת ה'. וכתיב ראשית חכמה יראת ה'. נמצאת למטה כנגד יעקב. ולא למעלה כנגד ישראל והנה בעת רצון עולה רחל כנגד ישראל. ולזה אמר כאן שכשהיתה יהודה לקדשו שהוא שרחל היתה להתקדש. עלתה עד שישראל היה ממשלותיו ולא יעקב.

ואז **הים** ראה וינוס. הים הוא כנוי אל הקליפות שהומות בגליהם לשטוף העולם. כשבאה הקדושה שגברה נס מפניה וירד לעומקי התהום. הירדן תסוב לאחור. ההרים רקדו וכו' גבעות וכו' הם ארבעה מחנות של הקליפה שכלם נרתעו. מפני תגבורת הקדושה.

ואולם לפי הפשט יש לדקדק באומרו הים ראה וינוס לשון עבר והירדן יסוב לאחור לשון עתיד. עוד איך ההרים רקדו כאלים וגבעות כבני צאן. **אמנם** ידוע כי בקריעת י"ס הוצרך למשה להרים ידו על הים שנ' ואתה הרם את מטך ונטה ידך על הים ובקעהו. ועיקר מחלוקת בינו לבין הים שלא היה רוצה לבקוע כאשר כתבנו למעלה. וכשהוצרך ליבקע על כרחו מאז הירדן נשא ק"ו בעצמו וגמר שלא לסרב כלל. אלא מיד שיזדמנו ישראל על שפתו ויטבלו רגלי הכהני' נושאי הארון במימיו לעמוד מלירד כדרכו עד שיעברו. וכן עשה. ולפי שקבל עליו דבר זה משעת קריעת הים על כן אמר הירדן יסוב לאחור. כאילו יאמר הואיל והים ראה וינוס בודאי הירדן יסוב לאחור. ואמר שהיו נסוגים לאחור לפי שלא היו נמנעי' מי הירדן מלירד עד הגיעם למעברות הירדן. ומהכרח המציאות היו חוזרי' לאחור. עם כי היו נגבהים כי הרי הוא כאילו מחיצה עומדת נגדם.

ההרים רקדו כאלים. זה נאמר על השני הרים שהיו במעברות נחל ארנון שהאמוריים נחבאו שם ונסעו ממקומם זה לקראת זה כמו שעושים האלים שמנגחים זה את זה.

גבעות כבני צאן דרך הטלאים לדלג ולרוץ מעט ואח"כ לחזור אצל אמם. כך היו ההרים והגבעות שמחים כשנכנסו ישראל בארץ כנען כענין שכתוב ההרים והגבעות יפצחו לפניכם רנה.

מה לך הים כי תנוס. אמרו במדרש כשהלך משה אל הים ואמר לו שיחלוק מימיו ויעברו. בו ישראל אמר לו איני רוצה. הלך משה אצלו ית' ואמר לו הים אינו רוצה לחלוק מימיו. מה עשה הקב"ה נתן ימינו על ימינו של משה ונראה על הים. מיד שראה הים כן ברח מפניו. אמר לו משה מה לך הים כי תנוס. אמר לו לא מפניך אני נס אלא מפני אלוק יעקב. לכאורה נראה שמשה מלעיג על הים. וחלילה מאיש כמוהו להונות בדברים שום בריה בעולם. ועוד מה מקום היה כאן לומר הירדן יסוב לאחור וכו'.

אמנם ראוי לדעת כי שתי שמות הקדש היו מחוברים כאן על הים שם של ע"ב היוצא משלשה פסוקים ויסע ויבא ויט. ושם של מ"ב שהיה חקוק על מטה האלקי' אשר ביד

משה. שבכחו הביא המכות על המצריי' במצרי'. וסימניך דצ"ך עד"ש באח"ב בגימטריא במספר קטן מ"ב. והוא היה בימינו של משה. וכשהלך משה ואמר אל הים שיחלוק מימיו ויעברו בו ישראל סרב כנזכר. ומשה לא רצה לצוות לו כמו שצוה ר' פנחס בן יאיר לנהר גינאי שיחלוק מימיו. מפני כבודן של ישראל שהיה רוצה שהוא יתב' בכבודו יהיה המצוה והמחלק. ולכן הלך אצלו יתב' ואמר לו הים אינו רוצה לחלוק מימיו. מה עשה הקב"ה נתן ימינו הוא שם של ע"ב שהוא שם החסד יד ימין על שם של מ"ב שהיה בימין משה. וכשראה הים כך נס מפניו. ורצה משה שיתפרסם באיזה כח מהשמות אלו נבקע. על כן שאל ממנו מה לך הים כי תנוס. והוא השיב מפני אלוה יעקב. אלוה בגימ' מ"ב ללמדנו כי השם הגדול הזה הוא שהבדיל. כי הוא המבדיל ומפריש בין דבר לדבר כמו שהיה במעשה בראשית שבכחו נבדלו המים והלכו חציים למעלה וחציים נשארו למטה. וכן בשעת פטירת האדם שנפרש ונבדל נפשו מגופו מלוים אותה בשם זה כי הוא כמו כנפים לזוכה וסימניך שש כנפים שש כנפים לאחד. פי' כל שם הוא משש אותיות ואמר אלוה יעקב ולא אלוה ישראל. כי אלוה יעקב עם המלות הם בגימ' רי"ו כמנין אותיות של שלשה פסוקים ויסע ויבא ויט. שהלך לימין משה כנז' כי כח שם ע"ב מעורב בו והוא היה להציל את ישראל כי חסד הוא. נמצאו הב' שמות שניהם לצד ימין. וע"ז אמר הכתוב ימינך ה' נאדרי בכח ימינך ה' תרעץ אויב:

כוס שניה

פסקה ב

הגם שכבר הודינו אליו יתברך שהחיינו וקיימנו לזמן הזה על כוס של קדוש. ראו חכמי' לתקן ברכה זו פרטי'. על כוס שני כדי לעורר רחמיו ית' לשוב שנית לגואלנו גאולה כיוצא בה כמו שהבטיחנו. ומה שאומר כן יגיענו למועדי' ולרגלי' הבאי' לקראתנו לשלום אין הכונה לשבועות וסכות הבאי' אחר הפסח אלא מועדי' שיתוספו בגאולה העתידה שיהיה זכירת יציאת מצרים טפל וזכירת קבוץ גליות עיקר. וקראם באי' לקראתנו לפי שבכל יום אנו קרבי' אל הקץ יותר. ושמחים בבנין עירך שהוא ית' יהיה לה חומת אש סביב. ששים בעבודתך. הששון לא תהיה על צאתנו מיגון לשמחה. היינו שיצאנו לרוחה. ונתענג בכל ההבטחות שהבטיחונו הנביאי'. אלא עיקרה תהיה על כי זכינו לעובדו בשובה ונחת בלי מוראת בשר ודם שיפסיקונו ממנה. וכן אומר הכתוב נגילה ונשמחה בך. בך בישועתך. בך בתורתך. ?*) ובחדוש בית מקדשך שעתיד להורידו מן השמים בנוי ומשוכלל. ושם נאכל מן הזבחים כדי שביעה ואחר כך מן הפסחי' על השבע. ואמר מן הפסחים לשון רבים. כי לא יעקר זכרון יציאת מצרים וגם אז נאכל מן

הקרבן אשר יעשה לשם פסח מצרים. ואחריו קרבן לשם פסח דורות. כי מעין יציאת מצרי' תהיה. ויפסח גם אז על בתינו להאיר לנו כאשר בתחלה ויותר לאין שיעור. עד שישרה עלינו רוח קדשו ונדע לשורר לפניו שיר חדש. לא שירה חדשה כמו ששבחו גאולי מצרים אלא שיר משובח כהפרש שבין זכר לנקבה. על גאולתנו משעבוד מלכיות. ועל פדות נפשנו משעבוד יצר הרע. שלא יסית עוד אותנו כאשר כתבנו במשנת מה נשתנה:

תם ונשלם

הלל

מזמורי הודיה

פסקה א

סדר ההגדה שהתקינו לומר אחר הסעודה

ולפי שלא זכיתי לחדש דבר על הסדר שלאחר הסעודה אלא על מזמור הנקרא הלל הגדול הייתי נדון בעצמי אם אחברנו עם ההגדה או לאו. אחר כך אמרתי הואיל והוא מעין המאורע אודה ה' בכל לבי ואספרה חסדיו כי מעולם המה:

הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו. המזמור הזה קראוהו חכמים הלל הגדול לפי שבו מהללי' השי"ת שזן ופרנס והעמיד העולם בתורת חסד עשרים ושש דורות מיום שנברא העולם עד שניתנה תורה. כי בדין היה שיחזירהו לתהו ובהו מיד שחטא אדה"ר וקין והואיל ויציאת מצרים עיקרה היתה כדי לקבל התורה שנ' בהוציאך את העם ממצרי' תעבדון את האלקים על ההר הזה. וכל עצמו של ההלול הזה הוא מהחסד שעשה לקיים העולם בלי תורה. ואנו עסוקים עכשיו להללו ולשבחו על שהוציאנו משם דבר בעתו הוא להללו בהלל גדול זה.

ואולם ראוי לשים לב מה ענין תהלות אלו עם העשרי' ושש דורות. שאם בשביל שמספרם שוה. אף אני אומר שהם כ"ו דורות שמפרץ עד צדקיהו שהוא ית' השגיח עליהם בתורת חסד. ולא שפך חמתו עליהם להשליכם מעל פניו הגם כי ממרים היו את דברו מיום שמתו השבטים שעל כן התחילו המצרי' לשעבדם. ובכל דור ודור הכעיסו לפניו ית'.

אמנם הם אמת ודבריה' אמת ואין לזוז מדבריה' כי סוד ה' ליראיו ובריתו להודיע'. דאין לומר בזה שרוח הקדש מלתו על לשונו של דוד היה בשביל הדורות שמפרץ עד צדקיהו שאם כן אז היה העולם חוזר לתוהו ובוהו. ויותר חסד היה מאז והלאה על כי לא עשה

בהם כלה. ולפיכך שפיר מצו למימר שהם כנגד הכ"ו דורות שלא היה בהם תורה. כי מאז והלאה לא הוצרך לחסד כי התורה היא היתה המקיימת העולם.

ולפי שחסדים רבים עשה הוא ית' בעולם מלבד אלו המפורשים בכתובים כגון ירידת המן והבאר ועל כלם נתינת התורה. ראוי לתת טעם למה לקח אלו יותר מאחרים. נ"ל לומר שכל פסוק ופסוק מאלו הוא מכוין אל דור אחד מהכ"ו דורות ההם שקדמו לתורה. וכונת דהע"ה היתה לשבח ולהלל אותו ית' גם בשם האומה ישראלית. ולהודות לשמו בשביל החסדים שעשה להם. והתחיל מבריאת העולם כי בשבילם נברא שנא' בראשית ב"א בשביל ישראל שנקראו ראשית ברא וכו'. וסבל את העולם כ"ו דורות כלם בלתי ראוים. הואיל ובסופם עתידים היו לבא ישראל לקבל התורה. והפסוק הא' הוא כנגד דורו של אדם. ואמר הודו לה' כי טוב. כי כן הוא הודה אל ה' שמחל לו עונו וכן אמרו במדרש שהשבת הגין עליו שלא יומת ובא לזמר ליום השבת וז"ש מזמור שיר ליום השבת ואמר לו השבת טוב להודות לה' וכן עשה. ועוד אמרו במדרש הודו לה' כי טוב. הודו למי שגובה חובתו של אדם בטובתו העשיר בשורו. העני בשיו. יתום בביצתו. אלמנה בתרנגולתה. העשיר היה אדה"ר שהיה בו כח לסבול העונש שנתן לו. כי אסטניס היה מעונג בתפנוקי מלכין בג"ע. ויצא משם לעבוד את האדמה בידיו ולטרוח כמה טרחות קודם שיאכל ופלא הוא שלא מת. אלא שהיה בו כח לעמוד ביסורין אלו וע"כ נקרא עשיר בשורו שהקריב שור פר מקרין מפריס.

הודו לאלקי האלקי'. כנגד דורו של שת שעדיין לא היה בעולם ע"ז. ונודע ה' בכל העולם. היותו הוא ית' אלקי האלקי'. לא כן בימי אנוש שאז הוחל לקרוא בשם ה' כתרגומו אתמנעו מלצלאה בשמא דה'. וע"כ אמר כנגדו **הודו** לאדוני האדונים. כי אז הוצרך להודיע שהוא ית' היה אדון ופטרון אף בתחתוני'. והעלה אוקינוס עליהם והציף שלישותם. ובחסדו הניח המותר עם היותם בלתי ראוים.

לעושה נפלאות גדולות לבדו. כנגד דורו של קינן. אמרו בד"ה כי עדה וצלה נשי למך היו בנותיו של קינן ובימיו התחילו להשקות לנשיהן כוס של עיקרין כדי שלא יתעברו ותכחישו יופיין. ורש"י נתן טעם לשמות עדה וצלה. ואמר שצילה היא היתה יושבת בצלו של בית מקושטת ככלה. ועדה מעוטפת כאבלה שהיתה להוליד בנים.

וידוע כי מפתח של חיה לא נתנו הקב"ה ביד שום אדם כמ"ש בפ"ק דר"ה. ועם היות צלה עקרה מכח כוס של עיקרין שהשקה אותה למך. עכ"ז ילדה בן. והיינו דכתיב וצלה גם היא ילדה בן אעפ"י שדרך טבע לא היתה ראויה. ולז"א לעושה נפלאות גדולות לבדו. כי הוא לבדו פוקד עקרות.

לעושה השמים בתבונה. כנגד דורו של מהללאל. אמרו בד"ה כי קינן אביו היה חכם גדול. וכ"כ בספר יוחסין שהיה מושל ברוחות ובשדים ומזיקים. וראה בחכמתו או ברוח הקדש שעתיד הקב"ה להביא מבול לעולם. וכתב אותו על אבני שיש ופרסמו בעולם ורבים השיב מעון הצלמים שהיו עובדים. ועל כן קרא שם בנו מהללאל. לומר ראוי וחובה עלינו להלל לאל הוא בעל החסד שעושה חסד עמנו שלא להביא מבול בימינו ולזה כתב דהע"ה פסוק זה כנגדו להוציא מלבם סברא הראשונה שהיו אומרים עזב ה' את הארץ והניחה תחת ממשלת המלאכים. והשמים מושגחים מהם ולא ממנו ית'. ואינו כן אלא עושה שמים. תמיד הוא עושה ומקיים אותם ומשגיח עליהם.

לרוקע הארץ על המים כנגד דורו של ירד. לפי שירד העולם ממה שהיה. כי התחילו להוסיף על חטאתם פשע כעסות. ובימיו ירדו עזא ועזאל מן השמים ותעו אחרי בנות האדם. ועכ"ז התנהג הקב"ה עמהם בחסד ולא הענישם.

לעושה אורים גדולים, כנגד דורו של חנוך שנעשה מלאך גדול מכל המלאכים מהלך חמש מאות שנה ופניו היו מזהירים כזהר הרקיע ואורו מבהיק למרחוק וזהו אורים גדולים.

את השמש לממשלת ביום כנגד דורו של מתושלח הצדיק שמיד שמת בא המבול ולא שמשו המאורות. ובמותו היה כאילו בא ושקע השמש ובעודו היה מאיר. ועל כן נקרא יום זמן ממשלחו כי כל ימי היותו בעולם לא ראו חשך הצרות.

את הירח וכוכבים לממשלות בלילה כנגד דורו של למך שעם היותו צדיק שע"כ מת קודם המבול לבל יראה בניו מוטבעים. עכ"ז לגבי אביו היה כירח אצל אור השמש. והכוכבים היו נח ובניו שמשלו בלילה היינו בתיבה שלא היה להם אור.

למכה מצרים בבכוריהם. כנגד נח שבימיו הכה השם יתברך כל היקום במי המבול. ואפשר לומר בבכוריהם שכשם שהמצרים הוכו מבניהם בכורות שלא כדרך המוסר שהבן יכה את אביו. אף בדור המבול הוכו ע"י חיות ובהמות כמו שאמרו על פסוק בעצם היום הזה בא נח וכו' והיה שלא כדרך העולם כי מוראם וחתתם היה עד ההיא שעתא עליהם.

ויוצא ישראל מתוכם. כנגד דורו של שם שישראל יצאו ממנו. וכן מלת ויוצא שייך לגבי נח ובניו שיצאו מן התיבה ומיד התחיל חם וכנען לחטוא. והוא הדין לתולדותיהם ובחסדו ית' כלכלם.

ביד חזקה כנגד דורו של ארפכשד. לא מצאתי במדרשים שום דבר מחייו. עם כי שמעתי אומרי' שבספר אחד מהמחברי' כתב דברים גדולים ממנו ולא זכיתי לראותם. ועל כן לא

יכלתי לכוין הכתוב הזה נגדו. וכן פסוק לגוזר ים סוף לגזרים. כנגד דורו של שלח אם לא נאמר שמכוון אליו פסוק ויהי בשלח פרעה שאז נמשך שהב"ה גזר הים לגזרים.
והעביר ישראל בתוכו. כנגד דורו של עבר. שכן מלת והעביר הם עבר יה"ו. לומר כי עבר היה עובד השם ית' הגדול והנורא. והוא היה רבו מובהק לישראל אבינו ולשאר האבות. וכשאמר הכתוב ויעבור אברם בארץ עד מקום שכם הלך לביתו של עבר כמו שכתבנו בפרשת לך לך ודורו לא עשו כן וע"כ ראויים היו לכליה והקב"ה בתורת חסד כלכלם.
וניער פרעה וחילו בי"ם. כנגד דורו של פלג שבימיו נפלגה הארץ וינער אותם וכלכלם.
למוליך עמו במדבר כנגד דורו של רעו. שכשם שהיה רועה ישראל במדבר מ' שנה כך היה רועה דורו של רעו בחסד ועל כן נקרא רעו לשון רעיה אולי בימיו היה רעב בארץ.
למכה מלכים גדולים כנגד שרוג. כי אז התחילו האומות להתגרות זו בזו וע"כ נקרא שרוג כמה דאת אמר ישתרגו עלו על צוארי שהוא לשון ערבוב.
ויהרוג מלכים אדירים כנגד נחור ובימיו היה נמרוד. שהמריד כל העולם בהשי"ת. והעלה חרון אף בעולם. וע"כ נקרא נחור הם אותיות חרון.
לסיחון מלך האמורי הוא תרח אבי אברהם והוא היה שר צבאו של נמרוד ככתוב בספר דברי הימים. וכשם שסיחון היה מנעולה של ארץ כנען שהכל בוטחים בגבורתו. כך תרח הכל בוטחים בגבורתו כי איש גדול הוא ונקרא מלך האמורי שהוא לשון אמירה לפי שאמר לשון הרע על בנו אברהם אל נמרוד.
ולעוג מלך הבשן: כנגד אברהם כי בימיו היה והוא הפליט שהגיד לו שנשבה אחיו. והיו מדיינים יחד בחכמת התכונה. ובענייני האלקות.
ונתן ארצם לנחלה. כנגד יצחק כי לו נתנה הארץ לנחלה להיותו עיקר זרעו של אברהם.
נחלה לישראל עבדו. דורו של יעקב. כי ליעקב נתן הארץ לנחלה. לפי שעבדו בכל לב.
ויפרקנו מצרינו. כנגד קהת. כי צרינו הקהו את שניהם בעבודה קשה.
ויפרקנו מידם. נותן לחם לכל בשר. כנגד עמרם. כי הוא כעומר גדול מספיק לזון כמה בני אדם. כך גדול זכותו לזון ולפרנס כל העולם. כי צדיק גמור היה ונקי כעמר נקי בלי עון. שכן אמרו חכמינו ז"ל שמת בעטיו של נחש.
הודו לאל השמים. כנגד דורו של משה. שכן מלת השמים הוא משה מ"י. רמז שמשה זכה לחמשים שערי בינה. וראוי להודות לה' על החסד שעשה להביאו לעולם. ועוד כי מזמור טוב להודות לה' היא אחד מהמזמורי' שעשה הוא. ולכן אמר כאן הודו לאל השמים. כלומר אין להודות אלא אליו ית'. כי כן תמיד היה מזהיר את ישראל על ענין זה.

ואם אמרנו שגם אדם הראשון אמרו שכחוהו וחזר משה ויסדו. מעין כל תהלות ישראל סבא שחזר דוד ברוח קדשו ויסדם.

אלו הם הכ"ו דורות שזן הקב"ה העולם בתורת חסד. שעם היות ראשי הדורות כלם צדיקים. כי אפילו תרח שהיה מוכר צלמים היה צדיק כי חושב היה שיראתו הוא האלקים. ולרוב אדיקות שהיה לו בו מסר בנו למיתה לקדש שם הנורא. וכשידע האמת חזר בתשובה. הם היו צדיקים אבל דורותם היו רשעים. כי הא דתנן עשרה דורות מאדם עד נח ועשרה דורות מנח עד אברהם. שכלם היו מכעיסים ובאים. ועל כן זנם וכלכלם הקב"ה בתורת חסד. עד שנתן את התורה והיא קיומה של עולם.

תם ונשלם: